

**Sandecko-spišské
ZOŠITY**

Nowy Sącz, Stará Ľubovňa 2011

Zväzok 6

**ZESZYTY
sądecko-spiskie**

Nowy Sącz, Stará Ľubovňa 2011

Tom 6

Kolegium redakcyjne/Redakčná rada:

Miroslav Števík

redaktor naczelny/šéfredaktor

Robert Ślusarek

z-ca redaktora naczelnego/zástupca šéfredaktora

Anna Wideł

sekretarz/tajomníčka

Piotr Drożdżik

Františka Marcinová

Leszek Migrała

Danuta Plata

Barbara Rucka

Beata Wierzbicka

Redaktor prowadzący/Výkonný redaktor:

Leszek Migrała

Projekt graficzny/Grafická úprava:

Piotr Hrehorowicz

Inter Line SC

Skład i łamanie/Sadzba a zalomenie:

Piotr Hrehorowicz

Małgorzata Punzet

Inter Line SC

Korekta/Korektúra:

Leszek Migrała

Marcel Kopkáš

Tłumaczenia z języka słowackiego/Preklady zo slovenského jazyka:

Tomasz Wicik

Tłumaczenia z języka polskiego/Preklady z polského jazyka:

Miroslav Števík

Druk/Tlač:

Drukarnia Goldruk

33-300 Nowy Sącz, ul. Kościuszki 28

© 2011 by Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu and Ľubovnianske múzeum

ISBN 978-83-89989-45-1

Fotografia na okładce/Foto na obálke:

Miroslav Števík

Neskorogotický južný portál pôvodne gotického Kostola sv. Kozmu a Damiána v Betlanovciach na Spiši

Późnogotycki południowy portal pierwotnie gotyckiego kościoła św. Kosmy i Damiana w Betlanovcach na Spiszu

Adres redakcji/Adresa redakcie:

Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu

33-300 Nowy Sącz, ul. Lwowska 3

tel. 18 443 77 08

faks 18 443 78 65

www.muzeum.sacz.pl

Ľubovnianske múzeum

Zámocká 22, 064 01 Stará Ľubovňa

tel. 00421-52-4322422

fax 00421-52-4322302

www.muzeuml.sk

Sandecko-spišské ZOŠITY

Nowy Sącz, Stará Ľubovňa 2011

Zväzok 6

ZESZYTY sądecko-spiskie

Nowy Sącz, Stará Ľubovňa 2011

Tom 6

Obsah/Spis treści

Články/Artykuły

Miroslav Števík	K rozsahu donácie Ondreja III. spišského prepoštovi na hornom Spiši v roku 1293 8
	O zakresie donacji Andrzeja III prepozytowi spiskiemu na górnym Spiszu w 1293 roku 12
Leszek Migrała	Nowy Sącz w czasach nowożytnych 13
	Nový Sandec v novoveku 25
Dalibor Mikulík	Polské korunovačné klenoty na hrade Lubovňa v rokoch 1655 – 1661 (kráľovský poklad ukrytý na uhorsko-poľskom pohraničí) 26
	Polskie klejnoty koronacyjne na Zamku Lubowelskim w latach 1655 – 1661 (królewski skarb ukryty na pograniczu polsko-węgierskim) 31
Ján Olejník	Ľudový odev v Pieninách 32
	Stroje ludowe w Pieninach 36
Monika Pavelčíková	Významné pamiatky východného obradu zachované v drevenom kostolíku sv. Michala Archanjela z Matysovej 37
	Cenne zabytki sztuki obrzędki wschodniego zachowane w drewnianej cerkwi św. Michała Archanioła pochodzącej z Matysowej 43
Maria Marcinowska	Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu jako jeden z liderów współpracy polsko-słowackiej 44
	Oblastné múzeum v Novom Sandeci ako jeden z lídrov poľsko-slovenskej spolupráce 51

Materiály/Materiały

Františka Marcinová	Kniha testamentov Starej Ľubovne 1660 – 1747 – 2. časť 54
	Księga testamentów Starej Lubowli z lat 1660–1747 – 2 część 62
Magdalena Szczygieł	Ludność Nowego Sącza w latach 1880–1910 na podstawie austriackich spisów powszechnych 63
	Obyvatel'stvo Nového Sandeca v rokoch 1880 – 1910 na základe rakúskych sčítaní ľudu 73

Správy a jubileá/Komunikaty

Dalibor Mikulík	Šľachtický rod Raiszovcov – majitelia hradu Ľubovňa v 19. storočí.
	Novo sprístupnená expozícia v barokovom paláci hradu Ľubovňa 76
	Szlachecki ród Raisz – właściciele Lubowelskiego Zamku w XIX wieku.
	Nowo otwarta ekspozycja w barokowym pałacu Zamku Lubowelskiego. 78
Miroslav Števík	Jubileusz PhDr. Jána Olejníka, CSc. 79
	Jubileum PhDr. Jána Olejníka, CSc.

Články/Artykuły

Miroslav Števík

Leszek Migrała

Dalibor Mikulík

Ján Olejník

Monika Pavelčíková

Maria Marcinowska

K rozsahu donácie Ondreja III. spišského prepoštovi na hornom Spiši v roku 1293

Pre správnu interpretáciu majetkových pomerov na stredovekom Spiši je popri dobrej znalosti latinčiny potrebná aj dobrá znalosť historicko-geografických reálií. Pred nedávnom vypracovaná dizertačná práca Petra Labanca obsahuje, okrem iného, celkom novú interpretáciu rozsahu majetku spišského prepošta Jakuba (les medzi Popradom a Levočskými vrchmi), ktorý získal donáciou Ondreja III. v roku 1293.¹ Na úvod autor spomína všetky názvy spomínané vo vymedzení (metácii) darovaného územia: Nová Lomnica – Lomnička, Plavečské panstvo, Levočské vrchy, Ľubica, Kežmarok a *Guzuul*. Konštatuje, že zakreslenie spomínanej metácie Šmilauerom sa prekrýva s majetkami iných šľachticov, k čomu podľa neho nemohlo dôjsť, pretože kráľ si nemohol dovoliť darovať územie, ktoré už patrilo iným. Ďalej uvádza, že Šmilauer nepresne zakreslil i donáciu Bela IV. (les medzi Dunajcom a Levočskými vrchmi) trom synom Jordana zo Spišského Hrhova z roku 1260. Autor následne interpretuje ohraňenie majetku z roku 1293. Podľa neho v tom čase určite neexistovali dediny Stotince, Majerka ani Jurské. Konštatuje, že toponymum *Guzuul* nemožno stotožniť s Majerkou, ako to uvádza M. Števík. Názov *Guzuul* treba stotožniť s Kolačkovským chrbtom. Podľa Labanca sa metácia až v oblasti Lomničky dotkla chotára iného sídla, čo sa prejavilo aj v metácii (spomína sa v nej Lomnička). Východzí hraničný bod určil na vrchu Kotník. Od neho šla potom hranica po hrebeni až k hraniciam Plavečského panstva. Podľa autora sa v metácii nespomína, že by šla hranica v tesnej blízkosti rieky Poprad. Neprijíma názor M. Števíka o tom, že sa hranica Plavečského panstva nachádzala medzi dnešnou Novou Ľubovňou a Plavnicou, ale medzi dnešnou Novou Ľubovňou a Kolačkovom. Z uvedeného autorovi vyplynulo, že prepošt v roku 1293 dostal oveľa menšie územie ako sa doteraz predpokladalo. Stručne možno povedať, konštatuje, že išlo o územie dolín Kolačkovského potoka a Lomnickej rieky. Pokiaľ ide o protesty pánov zo Spišského Hrhova (Görgeyovci), pánov z Lomnice (Lomnickovci/Berzeviczyovci) a kastelána Ľubovnianskeho hradu, známe z listiny z roku 1312, P. Labanc uvádza, že Karol Róbert v roku 1322 znova potvrdil donáciu Ondreja III. z roku 1293, čo údajne svedčí o tom, že nároky na majetok si prepošt v súdnom spore, ktorého priebeh nepoznáme, obhájil. Autor ďalej konštatuje, že ak by bolo predmetom sporu veľké územie, Ľubovniansky kastelán by protestoval nielen v roku 1312. Keďže Labancova interpretácia roz-

sahu prepoštovho majetku z roku 1293 i okolnosti sporu okolo jeho držby sa výrazne odlišujú od doteraz publikovaných náhľadov, argumentáciu spomínaného autora je treba podrobiť analýze.

Dotknime sa najprv identifikácie jednotlivých názvov v metácii z roku 1293. Autor správne priradil názov Nová Lomnica k Lomničke, pokiaľ však ide o pomenovanie *Guzuul*, ktorý stotožnil s Kolačkovským chrbtom, nie je záležitosť tak jednoznačná. Spomínaný chrbát totižto tvoril južnú a východnú hranicu Lomničky, takže akiste správnejšie je spojiť tento výraz s vrchom Lučina (n. v. 946, 8 m), ktorý sa na starých mapách uvádza nemeccky ako *Götschel*.² Od vrchu Lučina potom hranica prepoštovho majetku išla po Kolačkovskom chrbte, ktorý však už tvoril hranicu obce Lomnička.

Zakreslenie rozsahu metácie z roku 1293 obsahuje už dielo Vladimíra Šmilauera – Vodopis starého Slovenska, ktoré si aj na začiatku 21. storočia zaslúži uznanie. Od jeho čias sa na Slovensku nikto systematicky v takom rozsahu analýzou metácií stredovekých listín nezaoberal. Vodopis starého Slovenska vyšiel dva roky pred vydaním Územného a spoločenského vývoja Spiša (1934) z pera Dr. Antala Fekete Nagya, dosiaľ neprekonanej práce o spomínanom regióne, čo by, pokiaľ ide o Spiš, Šmilauerovi pomohlo spresniť, okrem iného, i zakreslenie viacerých metácií. Vodopis spracovával na základe dovtedy publikovaných pramenných materiálov a odbornej spisby. Aj z uvedeného dôvodu sú mnohé zakreslenia majetkových celkov iba rámcové a majú skôr slúžiť k základnej orientácii v konkrétnom geografickom priestore, čo primárne slúžilo Šmilauerovým jazykovedným analýzám. Pokiaľ ide o zakreslenie metácie z roku 1293, jej nepresnosť vyplynula, okrem iného, zo skutočnosti, že stotožnil názov Nová Lomnica s Holumnicou, čo sa nekriticky preberá v odbornej spisbe ešte i v súčasnosti. Možno teda súhlasiť s P. Labancom,³ že metácia z roku 1293 nie je Šmilauerom zakreslená presne, no nemožno akceptovať jeho kritiku, že sa zakreslenie územia z roku 1293 nemalo prekrývať s majetkami iných šľachticov. Kráľ si údajne nemohol dovoliť darovať územie, ktoré už patrilo iným. Ak by tomu tak bolo, potom je potrebné vysvetliť, ako bolo možné darovať na hornom Spiši koncom 13. storočia tak rozsiahle územie, ktoré sa na juhozápade začínalo na hraniciach Kežmarku a na severovýchode končilo hranicou plavečského hradného panstva bez toho, aby takáto donácia nezasiahla iné majetky. Ako sa o tom ešte bližšie zmienime, donácia spomínaného územného majetku z roku 1293 bez

akýchkoľvek pochybností zasiahla viacero majetkových celkov iných vlastníkov.

☛ Podľa P. Labanca vymedzenie ohraničenia majetku prepošta začalo od hranice Lomničky smerom k vrchu Kotník. V metácii sa však uvádza, že *prima meta incipit a metis villae novae Lompnych et inde directe protenditur usque ad metas Palocha ex una parte Poprad* a v ďalšej časti predmetnej listiny *...sylvam nostram inter fluvium Poprad et alpes Scemene existentem, quae incipit a nova villa Lompnycha et descendendo protenditur circa (!) Poprad ad Metas Palocha*.⁴ Z uvedeného je zrejmé, že hranica prepoštovho majetku išla od hraníc Lomničky nie po hrebeni Levočskej vrchoviny s vrchom Kotník, ale popri rieke Poprad východným smerom a takto to zakreslil aj V. Šmilauer.⁵ Taktiež v samotnej listine sa uvádza, že Ondrej III. daruje les nachádzajúci sa medzi riekou Poprad a Levočskými vrchmi (*...quandam sylvam nostram, inter fluvium Poprad et Alpes Scemene existentem*),⁶ nie v samotných Levočských vrchoch. Ak by Ondrej III. daroval prepoštovi v roku 1293 iba les okolo Kolačkovského potoka v Levočských vrchoch, ako to konštatuje P. Labanc, v samotnej listine by sa tento územný majetok uviedol skôr ako *silva Kis Liblow* (názov Kolačkovského potoka doložený v 14. storočí).⁷ Takto to bolo obvyklé pri iných podobných donáciách. Rozsah darovaného územia bol však definovaný inak.

☛ Ďalším ťažko prijateľným argumentom P. Labanca je náhľad, že západná hranica plavečského hradného panstva siahala do priestoru medzi dnešnou Novou Ľubovňou a Kolačkovom. V takomto prípade by sme museli konštatovať, že sa (Stará) Ľubovňa, na území ktorej sa v roku 1308 vyvinula Nová Ľubovňa, v roku 1293 nachádzala na majetku hradného panstva Plaveč. Je však všeobecne známe, že obyvatelia (Starej) Ľubovne boli v roku 1292 krakovským a sandomierskym vojvodom Václavom II. zaviazaní prispievať na udržiavanie násypu s priekopou v Podolínci.⁸ Z uvedeného je zrejmé, že (Stará) Ľubovňa a ani územie neskoršej Novej Ľubovne neležali na plavečskom hradnom panstve. V roku 1308 založili Novú Ľubovňu Omodejovci na hradnom panstve Ľubovňa.⁹

☛ Na základe uvedeného je treba novú interpretáciu P. Labanca ohľadom rozsahu donácie lesa spišskému prepoštovi v roku 1293 odmietnuť. V skutočnosti Ondrej III. podaroval prepoštovi rozsiahlejšie územie, ktoré zasiahlo viaceré majetky na severnej i západnej strane Levočských vrchov. Uvedme aspoň dva konkrétne príklady. Šľachticom z Veľkej Lomnice (Lomnickovci – Berzeviczyovci), presnejšie Polanovi, patrilo od roku 1272 územie pri rieke Poprad na sever od vrchu *mons Gala* – Hoľa (Goldberg, n. v. 795 m),¹⁰ ktorý bol zároveň severovýchodným hraničným medzníkom Kežmarku.¹¹ Aj keď to nie je v predmetnej donácii uvedené, je veľmi pravdepodobné, že na západe tento majetok ohraničovala rieka Poprad a na východe Holumnický potok. Andrej, syn Polana, získal v roku 1288 od Ladislava IV. aj

územie na pravom brehu Holumnického potoka.¹² Na tomto majetku sa časom vyvinula dedina Stotince, spomínaná po prvýkrát v roku 1322 (*Hunderthmark*).¹³ Vznik ranogotického kostola je však podľa autorov Súpisu pamiatok časovo zaradený do poslednej tretiny 13. storočia.¹⁴ Jeho výstavba sa vzhľadom k donácii z roku 1288 uskutočnila najskôr až v závere 13. storočia.¹⁵ Podľa P. Labanca pravý breh Holumnického potoka prináležal do roku 1293 kráľovi. Odvoláva sa pritom na falzum obsahujúce donáciu s metáciou Ladislava IV. Andrejovi, synovi Polana, z roku 1288.¹⁶ Okrem spomínaného falza sa však zachovalo znenie donácie Ladislava IV. bez metácie v prospech Andreja, syna Polana, ktoré je s veľkou pravdepodobnosťou autentické. Aj v poznámke autorov registára (I. Szentpétery – I. Borsa) je uvedené, že je celkom možné, že text listiny Ladislava IV. je pôvodný a len text jej odpisu, ktorý obsahuje metáciu, je falzom.¹⁷ Každopádne, nebolo možné v roku 1293 darovať spišskému prepoštovi územný majetok, ktorý by sa dotýkal hraníc Kežmarku bez toho, aby sa zároveň nezasiahlo do územia, na ktorom sa vyvinuli dediny Krížová Ves, či Stotince, teda majetku Andreja, syna Polana. Keď v roku 1294 spišský župan Bald upustil od kolonizácie Ľubického lesa, jeho vymedzenie znelo: *Prima meta incipit, ubi est meta antiqua inter supradictam villam Lybicha et villa Kūmark deinde vadit ad metas Andree, filii Polan, deinde vadit usque ad fluvium Lomnicha, et super ipsum fluvium Lomnicha ascendit usque ad caput ejusdem fluvii; deinde vadit directe usque ad caput fluvii Lybicha;...*¹⁸ Je dôležité upozorniť, že na spoločnú kežmarsko-ľubickú hranicu nadväzovala hranica Ľubice a majetku Andreja, syna Polana! J. Bárδοςy predpokladal, že pod hranicou Andreja, syna Polana, treba rozumieť Strážky,¹⁹ no v skutočnosti išlo (prinajmenšom) o územie Krížovej Vsi. O majetku (hranici) prepošta niet vo vymedzení hraníc Ľubického lesa z roku 1294 ani zmienky, hoci rok predtým malo územie Ľubice hraničiť s územím prepošta! V každom prípade donácia z roku 1293 zasiahla územný majetok Andreja, syna Polana, na ktorom sa vyvinuli dediny Krížová Ves a Stotince, preto nie je žiadnym prekvapením, že sa v roku 1312 uvádza medzi odporcami vo veci vytýčenia lesa podľa metácie z roku 1293.²⁰

☛ Obdobný dôvod na protesty mal v roku 1312 kastelán hradu Ľubovňa. Majetok spišského prepošta, ako bol vymedzený v roku 1293 a potvrdený v roku 1312, zasiahol územie Forbás, Hniezdneho, Starej a Novej Ľubovne.²¹ Inak, ešte v roku 1286 boli majiteľmi Hniezdneho (v tom čase Forbasy neexistovali) šľachtici poľského pôvodu Peter a *Mściwoj*, synovia Miroslava z Jazowa.²² Vymedzenie územia Hniezdneho siahalo od Spišskej Magury až po Levočské vrchy. Z uvedeného je zrejmé, že donácia Ondreja III. v roku 1293 výrazne zasiahla územie Hniezdneho. Ešte v roku 1292 boli obyvatelia Hniezdneho spoločne s obyvateľmi (Starej) Ľubovne zo strany krakovského a sandomierskeho vojvodu Václava II. zaviazaní

prispevať na udržiavanie násypu s priekopou v Podolínci.²³ Donácia Ondreja III. v prospech spišského prepošta Jakuba z roku 1293 zasiahla, okrem iného, i územný majetok Hniezdneho, ktorý sa rozprestieral na pravom brehu rieky Poprad až po Levočské vrchy.

☛ Na základe protestov, okrem iných, Andreja, syna Polana a kastelána hradu Ľubovňa, ako nám to dokladá listina z roku 1312,²⁴ došlo následne k úprave hraníc majetku spišského prepošta, čo dokumentuje písomný doklad z roku 1322: *Prima Meta incipit á metis Villae novae Lomnicza, et inde directe protenditur usque ad rivulum Kromnow et in eodem rivulo descendendo ad Metas Semene. Deinde reflectitur ad metas Villae Antiqua Liblaw, deinde tenditur versus Alpes Semene usque ad Metas Libice, deinde regreditur ad Metas villae Novae Lomnica usque ad priorem Metam, et sic praedictae Metae et terrae et sylvae distinguuntur.*²⁵ Uvedené vymedzenie výrazne zredukovalo pôvodný rozsah donácie z roku 1293. Od hraníc Lomničky (Kolačkovský chrbát) viedla ku Kromlovskému potoku, odtiaľ zostúpila k hrebeňu Levočskej vrchoviny, otočila sa východným smerom (cez vrchy Kotník, Patria) k hranici Starej Ľubovne, ďalej viedla na juh smerom k Levočským vrchom až k hraniciam Ľubice (vrchy Čierna hora, Ihla), odkiaľ sa vrátila späť k hraniciam Lomničky k počiatočnému medzníku (Kolačkovský chrbát). Na rozdiel od pôvodnej metácie z roku 1293 sa už v metácii z roku 1322 nespomína pri vymedzení prepoštovho majetku hranica Kežmarku, ani hranica hradného panstva Plaveč. Až od tohto momentu môžeme konštatovať, že išlo v zásade o územie okolo Kolačkovského potoka a jeho prítoku Lomnická rieka. V tomto priestore sa po roku 1293 vyvinula osada Kolačkov.²⁶

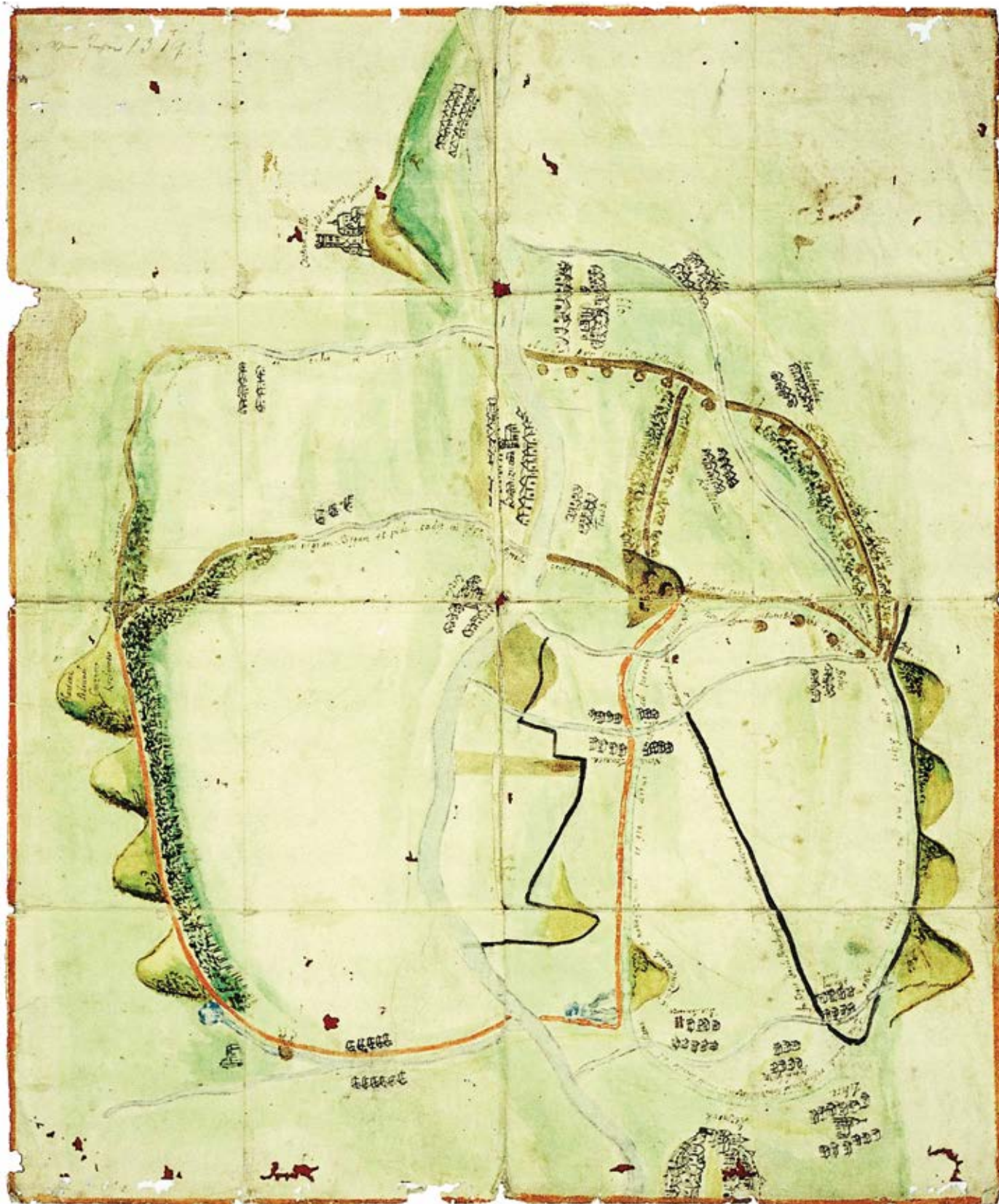
☛ Záverom je azda ešte potrebné vysvetliť, čo motivovalo Ondreja III. takýmto spôsobom zasiahnuť v prospech spišského prepošta koncom 13. storočia do priestoru medzi hranicou Kežmarku a plavečským hradným panstvom. Dôvodom bol najmä dlhodobý spor o politicko-správnú, resp. cirkevno-správnú príslušnosť Ľubovniansko-podolínskej oblasti. V tejto súvislosti je potrebné podčiarknuť, že v predmetnej donácii z roku 1293 sú ako hraničné medzníky spomenuté iba tie sídla, resp. panstvá, ktoré neboli predmetom uhorsko-poľského sporu (Kežmarok, Ľubica, Lomnička, hradné panstvo Plaveč). Niet tu však žiadnej zmienky o hraniciach Hniezdneho, či (Starej) Ľubovne. Úsilie uhorskej strany o získanie vplyvu v spornej oblasti sa zintenzívnilo po skone Kunigundy (1292), ktorá bola manželkou krakovského kniežaťa Boleslava Hanblivého. Na jednej strane uhorský panovník Ondrej III. podaroval pravobrežnú časť rieky Poprad sporného územia spišskému prepoštovi Jakubovi,²⁷ na strane druhej na ľavobrežnej časti rieky Poprad sporného územia dal v tom istom čase vystavať hrad Ľubovňa,²⁸ ktorý sa následne stal správnym centrom spomínanej oblasti. Úsilie Uhorska v tomto smere sa završilo v prvom decéniu 14. storočia. Preto mohol Karol Róbert už

v zmenených politických podmienkach pristúpiť k redukcii rozsahu prepoštovho majetku na hornom Spiši (Kolačkov) v prospech Ľubovnianskeho hradného panstva, ktorého súčasťou boli aj obce Hniezdne a (Stará) Ľubovňa.²⁹

☛ Napriek uvedeným skutočnostiam spomínané prelínanie jednotlivých donácií z 13. storočia vyvolávalo kontroverzie i v ďalších storočiach. Najvýraznejšie sa to prejavilo v sporoch medzi Hniezdnym a Kolačkovom. V metácii Hniezdneho z roku 1286 sa uvádza na pravej časti brehu rieky Poprad hora *Thymnicz*. Problém spočíva v tom, že takto boli pomenované Levočské vrchy od Levočskej vrchoviny (o. i. hrebeň s vrchmi Kotník – Patria) až po ich najvyššiu horu – Čierna hora. Hniezdňania si nárokovali územie až po Čiernu horu a tvrdili, že Kolačkov sa vyvinul na ich území, ktoré vymedzuje už listina z roku 1286. V súvislosti s týmto sporom bola vyhotovená v roku 1664 mapa, ktorá zaznamenáva, okrem iného, i prelínanie sa územných majetkov vymedzených listinami z roku 1286 (Hniezdne) a 1293 (les medzi riekou Poprad a Levočskými vrchmi).³⁰

☛ Opatrnosť si zasluhuje aj vyvodzovanie záverov vo vzťahu k stavu osídlenia v danej oblasti na základe metácie z roku 1293. Podľa P. Labanca možno jednoznačne povedať, že vtedy neexistovali dediny Stotince, Majerka a Jurské.³¹ V metácii z roku 1293 sa však nespomína napríklad Krížová Ves, ktorá bezpečne v tom čase už existovala³² a nebolo možné udeliť územný majetok v tejto časti Spiša pri spomenutí hraničného medzníka Kežmarku bez toho, aby takáto donácia nezasiahla územie Krížovej Vsi. Jednoznačne nemožno tvrdiť ani o Stotinciach, že neexistovali, keďže tamojší kostol je v súpise pamiatok datovaný do poslednej tretiny 13. storočia.³³ Vyvinuli sa na území, ktoré podľa všetkého už v roku 1288 získal Andrej, syn Polana, od Ladislava IV.³⁴ Rovnaké konštatovanie platí aj o Jurskom, v ktorom stojí pôvodne ranogotický kostol z poslednej tretiny 13. storočia.³⁵ Jurské sa vyvinulo na území, ktoré získali Görgeyovci už v roku 1256, resp. 1260.³⁶ Labancovo konštatovanie možno akceptovať iba pokiaľ ide o Majerku, ktorá vznikla ako majer mesta Ľubica zrejme až v 15. storočí.³⁷ Avšak, v tomto prípade je veľmi nepravdepodobné, aby sa v metácii spomínal majer ležiaci na území mesta. Na základe uvedeného je potrebné inak definovať pozíciu Majerky oproti Stotinciam a Jurskému. Dôležité je všimnúť si taktiež skutočnosť, že metácia z roku 1293 neuvádza výhradne hranice susedných sídiel darovaného územia. Ide o kombináciu sídliskových a prírodných (vrch, rieka) názvov. Takto nemožno vylučovať existenciu ďalších sídiel len preto, že sa v metácii nespomínajú.

☛ Je dobré, ak sa z času na čas vraciame k rozboru prameňov, ktoré boli v minulosti istým spôsobom interpretované. Aj v prípade donácie z roku 1293 mohlo dôjsť zo strany Šmilauera, či Števíka k omylom. Ak však nová interpretácia spočíva vo vytvorení určitej predstavy, do ktorej sú „dopasované“

Mapa horného Spiša z roku 1664 so zakreslením donácií z 13. a 14. storočia.
Foto: M. Števík

pramene, potom je treba takýto prístup odmietnuť. Peter Labanc je mladý historik, pre ktorého môže byť táto polemika prínosom. Sú autori, pre ktorých sa spomínaná metóda „dopasovania“ stala bežnou praxou interpretovania prameňov. História sa tak v ich podaní dostáva do celkom inej roviny. Ale existuje jedno známe príslovie: Komu niet rady, tomu niet pomoci...

Poznámky:

- ¹ P. Labanc, *Spišskí prepošti do roku 1405*, dizertačná práca, Trnavská univerzita v Trnave, Trnava 2011, s. 152 – 156.
- ² M. Števík, *Pustnutie a zánik písomne doložených sídiel v stredoveku a začiatkom novoveku na hornom Spiši (povodie Popradu a Dunajca)*, [in:] *Spiš v 12. a 13. storočí*, ed. M. Števík, Stará Ľubovňa 2011, s. 139.
- ³ Labanc, *op. cit.*, s. 153.
- ⁴ *Supplementum analectorum terrae Scepusiensis* (ďalej len SA), vol. 1, ed. J. Bárdošy, Leutschoviae 1802, s. 366.
- ⁵ V. Šmilauer, *Vodopis starého Slovenska*, Praha-Bratislava 1932, s. 277.
- ⁶ SA, vol. 1, s. 362.
- ⁷ M. Števík, *Z dejín osídlenia a verejnej správy stredovekého Spiša*, Stará Ľubovňa 2005, s. 14 – 15.
- ⁸ *Výsady miest a mestečiek na Slovensku do roku 1350* (ďalej len VMMS), ed. L. Juck, Bratislava 1984, s. 77 – 78, nr. 79; R. Marsina, *K vývoju miest na Slovensku do začiatku 15. storočia*, „Historický časopis“, 3: 1973, s. 358.
- ⁹ *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae* (ďalej len RDSI), I, ed. V. Sedlák, Bratislava 1980, nr. 538, s. 247.
- ¹⁰ Šmilauer, *Vodopis...*, s. 279.
- ¹¹ *Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica* (ďalej len RA), II/1, ed. I. Szentpétery, Budapest 1943, nr. 2154, 2155.
- ¹² SA, vol. 1, 338 – 342, nr. 77; *Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica*, II/2-3, eds. I. Szentpétery, I. Borsa, Budapest 1961, nr. 3487, s. 393. Beňko nesprávne uvádza, že „les“ na Holumnickom potoku daroval Lomnickovcom Ladislav IV. v roku 1290 (Beňko, *Osídlenie...*, s. 152). V roku 1290 donáciu potvrdil Ondrej III.
- ¹³ *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae* (ďalej len RDSI), II, ed. V. Sedlák, Bratislava 1987, s. 849; Števík, *Pustnutie...*, s. 134. Beňko predpokladal, že už v čase Ladislavovej donácie tu existovala dedina Hodermark (Beňko, *Osídlenie...*, s. 152). Pre takéto konštatovanie niet žiadnych dôkazov. O počiatkoch Stotiniac pozri M. Števík, *Najnovšie*

výskumy o počiatku Stotiniac a Majerky, [in:] F. Štátný, *Kostol na konci sveta a odsun Nemcov z horného Spiša*, Prešov 2011, s. 156.

- ¹⁴ *Súpis pamiatok na Slovensku* (ďalej len SPS), zv. I, ed. A. Güntherová, Bratislava 1967, s. 487 – 488.
- ¹⁵ Števík, *Najnovšie...*, s. 157.
- ¹⁶ *Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica*, II/4, eds. Szentpétery, I. Borsa, Budapest 1987, s. 18 – 19, nr. 3654.
- ¹⁷ RA, II/2-3, nr. 3487, s. 393; SA, vol. 1, s. 338 – 342.
- ¹⁸ SA, vol. 1, s. 390 – 391.
- ¹⁹ SA, vol. 1, s. 391.
- ²⁰ *Supplementum III. Analectorum terrae Scepusiensis* (ďalej len SA), ed. S. Weber, [in:] *A Szepesmegyei Történelmi Társulat Évkönyve II*, Levoča 1908, nr. 7, s. 3 – 4.
- ²¹ SA, vol. 1, s. 4.
- ²² Stará Ľubovňa, Štátny archív Levoča, pobočka Stará Ľubovňa, Archív mesta Hniezdne, listiny, nr. 1; J. Kurtyka, *Starostwo spiskie (1412 – 1769/70)*, [in:] *Terra Scepusiensis*, eds. R. Gładkiewicz, M. Homza, Levoča – Wrocław 2003, s. 491 – 492.
- ²³ VMMS, s. 77 – 78, nr. 79; Marsina, *K vývoju...*, s. 358.
- ²⁴ SA, vol. 3, s. 4.
- ²⁵ Stará Ľubovňa, Štátny archív Levoča, pobočka Stará Ľubovňa, Archív mesta Hniezdne, listiny, nr. 8.
- ²⁶ M. Števík, *Najstaršie názvy a písomné doloženie, polohy a vývoj (zaniknutých) osád severovýchodného Spiša v neskorom stredoveku (1250 – 1526)*, [in:] *K stredovekým dejinám Spiša*, ed. M. Števík, Stará Ľubovňa 2003, s. 96, 103. Podľa J. Beňka tu už Kolačkov v čase donácie existoval (Beňko, *Osídlenie...*, s. 15). K uvedenému konštatovaniu niet žiadnych dokladov.
- ²⁷ RA, II/4, s. 117, nr. 3932.
- ²⁸ I. Chalupický, M. Smetana, *Hrad Ľubovňa*, Martin 1987, s. 10.
- ²⁹ Podrobne M. Števík, *Kedy i od koho Kinga uzyskala Podoliniec z okolicami*, „Sandecko-spišské zošity“, 4: 2009, s. 50 – 54.
- ³⁰ M. Števík, *Najstaršie mapové zobrazenie horného Spiša*, „Z minulosti Spiša“, VII – VIII: 2001, s. 29 – 49.
- ³¹ Labanc, *op. cit.*, s. 154.
- ³² A. Fekete Nagy, *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása*, Budapest 1934, s. 225.
- ³³ SPS, zv. 1, s. 487 – 488.
- ³⁴ RA, II/2 – 3, nr. 3487, s. 393.
- ³⁵ SPS, zv. 1, s. 530.
- ³⁶ *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*, II, ed. R. Marsina, Bratislavae 1987, nr. 550; nr. 662.
- ³⁷ M. Hoffman, *Kresťanstvo v Ľubici*, [in:] *Z minulosti Ľubice*, ed. I. Chalupický, Ľubica 1996, s. 54; Števík, *Najnovšie...*, s. 157.

Miroslav Števík

Stara Lubowla

O zakresie donacji Andrzeja III prepozytowi spiskiemu na górnym Spiszu w 1293 roku

☛ Autor zajmuje krytyczną postawę wobec nowej interpretacji zakresu donacji Andrzeja III prepozytowi spiskiemu na górnym Spiszu w 1293 roku zawartej w rozprawie Petra Labanca. M. Števík poprzez dogłębną analizę poszczególnych metacji (wytyczania granic majątków) z XIII i XIV w. udowadnia, że pierwotna donacja Andrzeja III z 1293 roku znacząco ingerowała w wiele majątków należących do innych właścicieli. Działo się to w okresie węgiersko-polskiej rywalizacji na spornych obszarach podoliniecko-lubowelskich. Za panowania Karola Roberta, w czasach, kiedy stosunki na omawianym obszarze ustabilizowały się na korzyść Węgień, obszar donacji lasów między rzeką Poprad a Górami

Lewockimi z 1293 roku został ograniczony do okolic Kolačkova. Fakt ten potwierdza dokument z 1322 roku. Autor ponadto podkreśla, że na podstawie wytyczenia granic z 1293 roku nie można wyciągać jednoznacznych wniosków co do osadnictwa na północno-wschodnich obszarach Spiszu. Metacje z 1293 roku zawierają nie tylko nazwy osad, ale także nazwy obiektów przyrodniczych (szczyty, rzeki). Na tej podstawie nie można wykluczyć istnienia Stotiniac czy Jurskiego przed 1293 rokiem. Na zakończenie autor podkreśla konieczność weryfikacji starszych interpretacji źródeł, ale jednak nie poprzez negowanie bezspornych faktów.

Tłumaczenie: Tomasz Wicik

Zmiany w zabudowie i architekturze miasta

Nowożytność (XVI–XVIII w.) dzieli się w historii Nowego Sącza na dwa wyodrębniające się podokresy – względnej pomyślności miasta oraz jego upadku. Za cezurę pomiędzy nimi należy przyjąć rok 1655¹ – zajęcie Nowego Sącza przez Szwedów i zrujnowanie materialnych zasobów nowosądeczan, które już wcześniej zostały nadwyrężone klęskami elementarnymi, a w późniejszym czasie (w drugiej połowie XVII i w pierwszej XVIII stulecia) uległy dalszemu uszczupleniu w wyniku ogólnego osłabienia politycznego i gospodarczego Rzeczypospolitej.

Zasadniczą zmianę zabudowie miejskiej w stosunku do okresu wcześniejszego spowodowało wybudowanie w rynku około połowy XV w. (być może w drugiej ćwierci tego stulecia) ratusza². W 1501 r. był on odnowiony, a w 1523 r. odbudowany po pożarze z roku ubiegłego. W latach 1562–1563 został przebudowany w stylu renesansowym, o czym świadczyło dwanaście krzyżowych okien w ścianie frontowej oraz attyka. Prawdopodobnie już wtedy budynek miał wieżę, która na początku XVII w. nakryta była hełmem.

Katastrofalny pożar, który zniszczył ratusz w 1611 r. wraz ze znaczną częścią zabudowy Nowego Sącza, spowodował konieczność odbudowy siedziby samorządu miejskiego. W jej wyniku w 1618 r. powstał gmach jednopiętrowy – jak napisano – „wielkości i budowy bez mała ratusza tarnowskiego”. Na parterze znajdowała się izba sądowa, a w podziemiu: „szatława” – katownia, „kabat” – lżejsze więzienie oraz „cekhauz” – skład broni i prochów. Piętro mieściło izbę radziecką

oraz skarbiec miejski, w którym przechowywano przywileje i księgi miejskie. W sąsiedztwie ratusza usytuowany był pręgierz oraz budynek wagi miejskiej, służący do obowiązkowego ważenia towarów przeznaczonych do sprzedaży na rynku miejskim³.

W XVIII w., pomimo zubożenia miasta w wyniku potopu szwedzkiego i wojny północnej, samorząd miejski w dalszym ciągułożył znaczące sumy na reparację swojej siedziby, przeznaczając na naprawy (m.in. w 1729 i 1766) część dochodów pochodzących z kar sądowych⁴.

Równie duże zmiany dokonywały się w wyglądzie kościoła św. Małgorzaty. W największym stopniu spowodowane były one budową na początku XVI w. wieży południowej (z fundacji biskupa krakowskiego Jana Konarskiego), która ze względu na błędy konstrukcyjne została rozebrana około 1580 r. i ponownie odbudowana w stylu rozwiniętego renesansu. Ponieważ pełniła funkcję dzwonnicy, zawisły na niej cztery dzwony: potężny „Michał Archanioł” (największy w Małopolsce po „Zygmuncie”) i mniejsze – „św. Jan”, św. Małgorzata” i „św. Marcin”. Dalsze istotne zmiany w wyglądzie kościoła dokonały się w wyniku dobudowy kolejnych kaplic: św. Jakuba (prawdopodobnie na przełomie XV i XVI w.) oraz Wniebowzięcia Matki Bożej (druga połowa XVI w.). Okazałej formie zewnętrznej dorównywał wystrój wewnętrzny, co pozwoliło zaliczyć kolegiatę nowosądecką do najlepiej wyposażonych kościołów prowincjonalnych tamtego czasu⁵.

Zmniejszenie się dochodów miasta w XVII i XVIII w. skutkowało pogorszeniem się stanu materialnego kościoła parafialnego. W tym czasie zabezpieczany był on jedynie przez podstawowe remonty, m.in. w latach 1749–1752 przy udziale architekta królewskiego Franciszka Placidiego w związku napomnieniem rady miejskiej przez Augusta III Sasa⁶.

Przekształceniom ulegały pozostałe kościoły Nowego Sącza. W kościele Franciszkanów powstała kaplica św. Bernardyna, ufundowana w 1622 r. przez Jana Dobka Łowczowskiego – dziedzica Zabełcza i Wielopola, nieco później zaś św. Katarzyny, fundacji Szymona Wolskiego – aptekarza. W 1597 r. wzmiankowana jest kaplica Przemienienia Pańskiego, której początki są starsze i sięgają być może czasu powstania konwentu nowosądeckiego⁷, wybudowana na nowo w 1672 r. staraniem Barbary ze Szczawińskich, wdowy po Konstantym Lubomirskim staroście sądeckim i podczaszym koronnym.

Ratusz nowosądecki w XVII w.

Plan Nowego Sącza z 1804 r.

W drugiej świątyni konwenckiej – w jednonawowym dotąd kościele Norbertanów – pod koniec XVI w. powstała kaplica św. Anny oraz nowa zakrystia, a po pożarze w 1611 r. nawa boczna, będąca wynikiem adaptacji na ten cel południowego skrzydła klasztoru. W późniejszym czasie, w 1747 r., za czasów opata Jan Lasoty Szczakowskiego odnowiono kościół, przy którym w 1755 r. wzniesiono wieżę zwieńczoną hełmem⁸.

Zespół klasztoru Norbertanów składał się w owym czasie – aż do adaptacji przez jezuitów w wieku XIX – z kościoła poprzedzonego od zachodu podpiwniczonym Domem Opata oraz z klasztoru po stronie północnej, obejmującego trzy skrzydła, z wirydarzem zamkniętym od zachodu (tj. od ulicy) murem. Od południa przylegał do kościoła i do Domu Opata cmentarz, oddzielający założenie klasztorne od szpitala, który mieścił się w murowanym budynku w miejscu dzisiejszego domu przy ul. Krakowskiej. Wschodnią część zespołu zajmował ogród⁹.

Poza murami miasta w obrębie dzisiejszych plant funkcjonował kościół św. Walentego, przebudowany w 1639 r. W 1655 r. spalili go Szwedzi, ale ponieważ pamięć o nim nie zginęła, wobec tego został odbudowany w 1678 r. Obecną postać uzyskał w latach 1595–1608 drewniany kościół św. Rocha w Dąbrówce Polskiej, a w 1686 r. kościół św. Heleny, który zastąpił wcześniejszy, posadowiony za Dunajcem bezpośrednio przed 1608 r. W 1742 r. zgorzał kościół św. Mikołaja, którego odbudowę podjęto w 1745 r., ale nie jest pewne czy ukończono. Kościół ten padł ofiarą rabunku dokonanego przez byłego kościelnego z fary, spalonego za ten czyn na stosie w 1666 r. W przypadku dwóch pozostałych drewnianych świątyń – św. Wojciecha i św. Krzyża – można jedynie stwierdzić, że przetrwały one epokę nowożytną, ginąc z kart dziejów Nowego Sącza pod koniec XVIII w. i w pierwszej tercji XIX stulecia¹⁰.

Okazałą budowlą nowosądecką był dwór biskupi, usytuowany w południowo-zachodnim narożniku miasta, rozbudowany na początku XVI w. W póź-

niejszym czasie troska o ten obiekt zmalała, o czym świadczy zalecenie kard. Jerzego Radziwiłła odbudowy dworu – z całą pewnością nieskutecznie – skoro na początku XVII w. był on już niezamieszkały¹¹. Na początku drugiej połowy XVII stulecia, na jego miejscu – na tzw. „Biskupim”, rozpoczęły budowę własnego kościoła i klasztoru klaryski starosądeckie, ale dzieła nie ukończyły. W 1732 r. odstąpiły mury nieukończonego konwentu Zakonowi Szkół Pobożnych, czyli pijarom, którzy korzystając z ofiarności okolicznej szlachty wzniesli kościół św. Jana Kalasantego, a ponadto dwupiętrowe kolegium (ponoć najokazalsze w Polsce, ale niewykorzystane na cele szkolne), będące w ich posiadaniu do kasaty zakonu przez Austriaków w 1786 r.¹²

Duże zmiany przechodził zamek nowosądecki. Budowla ta doznała poważnych zniszczeń 4 czerwca 1522 r., będących wynikiem pożaru wzniesionego nieostrożnością służby Stanisława z Wróblowic Taszyckiego, dziedzica Lusławic, podstarościego sądeckiego, który w tym dniu wyprawiał gody weselne swej córce Małgorzacie. Odbudowy tego obiektu podjął się wówczas starosta sądecki Piotr Herburt Odnowski z Felsztyna, sprowadzając dębinę z Iwkowej, kontynuował zaś dzieło jego następcy na urzędzie starościńskim Jan Pieniążek z Krużlowej¹³.

Drugi katastrofalny pożar strawił zamek nowosądecki, a ściślej wielką jego część (*castrum magna pars*), w 1611 r. W ciągu pięciu kolejnych lat jego odbudowy dokonali dwaj kolejni starostowie sądecy: Stanisław Lubomirski i Sebastian Lubomirski. Lustracja z 1627 r. pozwala stwierdzić, że po odbudowie była to budowla piętrowa, częściowo podpiwniczona, murem obwiedziona, z furką od strony miasta. W części parterowej znajdowały się komnaty zamkowe, pomieszczenie przeznaczone na przechowywanie ksiąg grodzkich, kuchnia, piekarnia, komora. Piętro mieściło komnaty z gankiem, mieszkanie starosty, kancelarię. Do zamku od strony północnej przywierała wieża szlachecka. Na dziedzińcu od strony południowej znajdowała się kuchnia. Nad budowlą wznosiła się trudna do dokładniejszego umiejscowienia bania z zegarem drewnianym¹⁴.

Dziejopis Nowego Sącza z przełomu XIX i XX stulecia dodaje, że zamek:

[...] Za czasów Władysława IV i Jana Kazimierza był [...] wcale okazałym gmachem. Jego wysoka «szlachecka wieża», tudzież dwie potężne baszty [flankujące zamek: kowalska i narożna] z kilku przystawkami i podwójne mury z ustawioną armatą, panowały groźnie nad doliną Dunajca¹⁵.

Po raz trzeci ogień trawił zamek 9 lipca 1768 r., będąc wzniesionym przez nieostrożność kucharzy rodziny Łętowskich, smażących ryby dla konfederatów barskich:

W 13 górnych pokojach okna, drzwi i odrzwia wraz z żelaziwem wypaliły się do szczytu; posadzki

drewniane także popalone: sufity prawie wszystkie zgorzały i pospadały, a w pokoju z powałą malowaną, na tragarzach przepalonych tylko 10 tarcic zostało; piece tu i ówdzie popękały od ognia. W dwóch marmurowych pokojach odrzwia marmurowe, kominki i gzymsy marmurowe połupały się od ognia. W jednej sali posadzka kamienna popękana i zruinowana, a stołów spaliło się ośm. W wielkiej książecej sali figury snycerskiej roboty, a na ścianach portrety Lubomirskich, nieocenionej wartości kilku stuleci, jak również inne ozdoby zupełnie spalone i bezpowrotnie stracone. Na tak zwanej galerii drzew (rodzaj oranżerii w korytarzu) drzwi w odrzwiach kamiennych, powała nad sienią przed kancelarią, w trzech oknach okiennice, schody na strych wiodące i duży kredens staroświecki zgorzał ze wszystkim. W 4 pokojach kamienne odrzwia dużo ucierpiały od ognia, w 3 pokojach o drzwiach stoczystych wszystko spalone i zruinowane; okiennice w 12 oknach spalone – ogółem na piętrze spłonęło 24 okien, 18 drzwi i jedne schody. Podobnemu zniszczeniu uległy drzwi wiodące do pierwszego pokoju na dole po prawej ręce, do izby sądowej, sklepu, piwnicy i kuchni obok zamku stojącej [...]»¹⁶.

☛ Nowy element w architekturze miasta stanowiło przedbramię (rodzaj umocnienia ubezpieczającego najbardziej dostępny pod względem terenowym odcinek murów), wybudowane przed bramą węgierską w latach 1555–1557 na polecenie króla Zygmunta II Augusta. Nowym obiektem była również kamienica wybudowana w XVII w. przy ówczesnej ulicy Polskiej, łączona hipotetycznie ze starostą sądeckim Stanisławem Lubomirskim, jak również powstała w połowie XVIII wieku (prawdopodobnie w 1746 r.) murowana synagoga.

Mieszkańcy i źródła ich dochodu

☛ Liczbę mieszkańców Nowego Sącza w drugiej połowie XVI w. i w pierwszej połowie XVII stulecia szacuje się na 3,5–4 tys. Ludność pochodzenia niemieckiego uległa spolonizowaniu, co potwierdzają ostatnie wzmianki o kaznodziei niemieckim pochodzące z początku lat sześćdziesiątych

XVI w. Proces polonizacji objął również ludność pochodzenia węgierskiego, niewątpliwie licniejszą od mieszkających wówczas w Nowym Sączu Włochów i pojedynczych Szkotów. W tym okresie Nowy Sącz zajmował drugie miejsce (po Krakowie) w dawnym województwie krakowskim pod względem liczby ludności, ilości rzemieślników i płaconych do skarbu państwowego podatków¹⁷.

☛ W drugiej połowie XVII stulecia liczba mieszkańców Nowego Sącza znacznie się zmniejszyła. Wiadomo, że po zarazie w 1665 r. spadła do 1320 osób, a w 1710 r. jeszcze bardziej, skoro wg przekazu źródłowego „morowe powietrze wyniszczyło [wówczas] prawie całą ludność”. W późniejszym czasie zaludnienie miasta powoli wzrastało, osiągając w 1785 r. poziom 2,5 tys.¹⁸ Do 1673 r. obowiązywał w mieście przywilej *de non tolerandis Judaeis*, w związku z czym dopiero w ostatniej ćwierci XVII w. nastąpił znaczniejszy napływ ludności żydowskiej, która w 1699 r. otrzymała zgodę na budowę synagogi murowanej. Zezwolenie króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego (1673) na osiedlanie się Żydów Nowym Sączu zmieniło sytuację ludnościową, przy czym z ilości domów żydowskich (w 1687 r. – 21, a w 1690 – 23) należy wnosić, że liczba wyznawców religii mojżeszowej była początkowo dość umiarkowana. Zasadnicza zmiana w tym względzie nastąpiła dopiero po katastrofalnej zarazie w 1710 r., o czym świadczą późniejsze informacje, stwierdzające obecność w Nowym Sączu 609 Żydów, zamieszkujących głównie północną część miasta pomiędzy rynkiem a zamkiem starościńskim¹⁹.

☛ Najbogatszą warstwę mieszkańców miasta stanowił patrycjat, składający się głównie z kupców. Do grupy tej współczesny historyk zliczył m.in. rodziny: Straszów, Librantów, Piwnicznych, Kietliców, Karczów, Warzechów, Smoczów, do których z czasem dołączyły m.in. familie: Andrzeja Adamowicza, Bartłomieja Łopackiego, Marcina Zabłotnego, a przede wszystkim Jerzego Tymowskiego – głośnego kupca i przedsiębiorcy. Bywało również, że do grona patrycjuszy nowosądeckich wchodziły (najczęściej z powodu zubożenia) osoby szczytujące się klejnotem szlacheckim. Przykładem Baltazar Ilmanowski ożeniony z mieszczką Anną Foltynmerówną, która owdowiawszy powtórnie wyszła za mąż za kupca Jana Baptystę Gandolfiego, a także małżeństwo kupca Erazma Marka ze szlachcianką Agnieszką Majówną z Wiślicy, a po jej śmierci z Zofią Jodłownicką²⁰.

☛ Do zamożnych mieszczan posiadających na przedmieściach większy majątek ziemski należeli m.in.: Bartłomiej Rabrocki, Wojciech Bher i jego syn Jan, Stanisław Fratrowicz, Sebastian i Wojciech Gandolfowie, Piotr Piwniczny, Jan Politko, Adrian i Melchior Librantowie, Mikołaj Pełka, Jan Tuchowski, Stanisław Strasz, Walenty Walowic, Jakub Klimczyk²¹.

☛ Źródłem zamożności najbogatszych mieszkańców miasta najczęściej był handel. Nowy Sącz posiadał prawo składu na sól, żelazo, stal i miedź

wwożone z Węgier do Polski i wywożone z Polski na Węgry²², a mieszczanie sądecy byli zwolnieni od ceł w Krakowie, Lwowie, Sandomierzu Urzędowie, Ropczycach, Przemyślu, Gródku, Brzesku, Żmigrodzie i Sanoku²³. W 1579 r. miasto otrzymało także prawo składu na wino importowane z Węgier. Wymianę towarową determinowało położenie miasta, w którym zbiegało się siedem gościńców: „szczyrzycki do Krakowa przez Wieliczkę, węgierski do Krakowa przez Bochnię, wielki czyli stary na Piwniczną przez Krempach do Lubowali, droga do Piwnicznej i dalej do Bańskich Miast oraz Lewoczy, Proszowa i Koszyc, droga przez Piwniczną do Muszyny i Bardiowa, droga na Węgry i Ruś przez Biecz i Bieszczady, droga do Czorsztyna i Nowego Targu, a stamtąd na Myślenice, albo przez Czarny Dunajec na Orawę”²⁴. Duże znaczenie miał również szlak wodny Popradem i Dunajcem, powiązany ze spławem wiślanym, umożliwiającą dostarczanie towarów drogą wodną aż do Gdańska.

☛ Z Węgier przywożono miedź, suszone śliwki, ryby słodkowodne, a przede wszystkim wino, którego ważnym odbiorcą była miejscowa szlachta. Ekwiwalentem w handlu węgierskim była głównie sól, w mniejszym stopniu śledzie bałtyckie, sukno oraz chmiel sprzedawany przez nowosądeczan również w Krakowie. Szeroko po Polsce rozchodziły się sierpy i kosy wytwarzane w nowosądeckich hamrach, podobnie drewno uzyskiwane z lasów podkarpackich. Z wojaży krajowych przywożono sukno, na które zbyt znajdowano nie tylko po południowej stronie granicy, ale również w samym Nowym Sączu i najbliższej jego okolicy. Na rynku lokalnym pewną rolę odgrywała sprzedaż miejscowego piwa, natomiast w handlu z Krakowem skóry, futra i miód.

☛ W połowie XVII w. w Nowym Sączu było ok. 60 kupców hurtowych. Do grupy tej należeli m. in.: Wawrzyniec Szydłowski, Jędrzej Kietlica, Wawrzyniec Sławiński, Stanisław Widz, Mateusz Kotcza, Krzysztof Helenowicz, Stanisław Rogal-

ski, Wojciech Bogdanowicz, Jędrzej Frączkowicz, Wawrzyniec Kondratowicz²⁵.

Nie ulega wątpliwości, że później kupców tych było mniej, zwłaszcza kupców reprezentujących chrześcijańską ludność Nowego Sącza. [...] [spotkać można] informacje o [...] Mikołaju Borkowskim (bądź Borkowskim), Eustachym Orzechowiczu (Orzechowiczu), Krzepickim (lata sześćdziesiąte i siedemdziesiąte XVII w.) i Hiacyncie Jaworowskim (początek XVIII w.). Natomiast dość szybko wzrasta w mieście liczba kupców żydowskich²⁶.

☛ Pospólstwo – średnią warstwę społeczności miejskiej – tworzyli drobni kupcy, kramarze, a przede wszystkim rzemieślnicy, wśród których najwięcej było szewców, krawców, kuśnierzy, kowali, tkaczy-płócienników i rzeźników. Zrzeszali się oni w cechach, których w końcu XV w. było osiem: rzeźników, szewców, sukienników, kowali, krawców, przekupniów, mydlarzy i kuśnierzy²⁷, a w początkach XVII stulecia dwanaście: kowali, szewców, kuśnierzy, kramarzy, krawców, rzeźników, sukienników, tkaczy-płócienników, bednarzy, czapników, garnarzy-zdunów i piwowarów-gorzelników²⁸. Istotne przy tym, że niektóre z tych korporacji zawodowych skupiały rzemieślników różnych specjalności, czego przykładem cech kowalski, do którego oprócz kowali przynależeli: ślusarze, miecznicy, sierparze, konwisarze, puszkarze, rusznikarze, złotnicy, kotlarze, a także (sic) – malarze i paśnicy.

[...] Według rejestru poborowego z r. 1581 Nowy Sącz posiadał 140 rzemieślników. Reprezentowali oni 25 zawodów. [...] Najwięcej było szewców (29), piekarzy (15), rzeźników (12), płócienników (9). W następnej kolejności szli kowale i kuśnierze (po 8), sukiennicy, krawcy i garnarze (po 6). 5 było bednarzy, 4 sierparzy, 3 czapników i stolarzy, 2 rymarzy, siodlarzy i mieczników. Ponadto był jeden: złotnik, stelmach, kołodziej, balwierz, aptekarz, cieśla, prasol i jedna stolarka²⁹.

Cecha mosiężna siedlarzy i rymarzy sądeckich z 1687 r.

☛ Zróżnicowanie majątkowe w obrębie tej warstwy było dość duże. Świadczyła o tym wartość poszczególnych warsztatów rzemieślniczych, wahająca się od kilku złotych polskich w przypadku tkaczy i garnarzy do ok. 200 złp. w przypadku złotników. Stosunkowo dużą grupę wśród rzemieślników nowosądeckich stanowili sierparze, z reguły zamieszkujący przedmieścia, pracujący w kuźnicach – hamrach. Nie zaliczali się oni nawet do względnie zamożnych i już w drugiej połowie XVI w. znaleźli się w ramach systemu nakładczego, wytwarzając niesamodzielnie, lecz za pośrednictwem nakładcy – organizatora produkcji, którym w pierwszej połowie XVII w. często był wspomniany wyżej Jerzy Tymowski³⁰.

☛ Do połowy XVII w. z reguły (choć nie brakowało wyjątków) gorzej niż innym rzemieślnikom wiodło się: kowalom, sukiennikom, tkaczom-płóciennikom, a także saletnikom (podobnie jak sierparze

objętych systemem nakładczym); niezbyt dobrze: krawcom i chyba także kołodziejom oraz garnarczom; lepiej zaś lub całkiem dobrze: szewcom, siodlarzom, rymarzom, cieślom i stelmachom, murarzom, ślusarzom, bednarzom, konwisarzom, piekarzom, piwowarom, kuźnierzom, rzeźnikom, a przede wszystkim złotnikom, spośród których najczęściej na karatach historii miasta pojawia się Jan Czechowicz (także właściciel gospody) oraz znany z awanturnictwa Paweł Użewski.

☞ Z uwagi na rzadkie umiejętności w niezłej sytuacji znajdowali się: medycy, cyrulicy, aptekarze, organisci, pisarze, bakałarze i być może kantorzy oraz trębacze; z innych zaś powodów: karczarze i szynkarze. Pośledniejsze miejsce w hierarchii społecznej zajmowali: podpiskowie, woźni sądowi, śludzy miejscy, strażnicy nocni (draby), dobosze, klucznicy, rurmistrzowie, dzwonnicy oraz grabarze.

☞ Współczesny historyk w oparciu o spis z połowy XVII w. scharakteryzował stan rzemiosła nowosądeckiego pod względem liczbowym następująco:

U progu tragicznych wydarzeń związanych z wojnami „potopu”, w Nowym Sączu było 123 majstrów rzemiosł (1650 r.). W tej liczbie [...]: 8 kowali, 4 ślusarzy, 3 kotlarzy, 3 złotników, 3 mieczników, 3 sierparzy, 20 szewców, 3 rymarzy, 2 siodlarzy, 15 rzeźników, 6 sukienników, 2 czapników, 8 kuźnierzy, 4 bednarzy, 16 płócienników, 12 krawców, 4 garnarczów, po 1 konwisarzu, stolarzu, stelmachu, kołodziejcu, aptekarzu, cyruliku i balwierzu; ponadto figuruje tam 6 przekupniów i 14 komorników. Łącznie z czeladnikami i uczniami mogło być wówczas w mieście kilkuset rzemieślników³¹.

☞ W drugiej połowie XVII w. liczba warsztatów rzemieślniczych zmniejszyła się, osiągając najniższy stan bezpośrednio po zarazach w 1665 r. oraz w roku 1711, w którym poświadczona jest (bez uwzględnienia kilku zawodów) działalność zaledwie 15 mistrzów. Pomyślniejszy okres dla rzemiosła nowosądeckiego przypadł na okres saski. Dowodzi tego współczesny szacunek, wg którego mogło wówczas funkcjonować w Nowym Sączu

blisko 100 warsztatów rzemieślniczych. Najlepiej miała się produkcja broni palnej, saletry, prochu, przedmiotów siodlarskich i rymarskich, płótna, sukna, naczyń ołowiowych i cynowych, dachówki, kafi, wytworów złotniczych, snycerskich i malarskich. Rozwijało się piwowarstwo. Znamienne przy tym, że w drugiej połowie XVII stulecia nie odnotowano intensywnej wcześniej produkcji sierpów i kos³².

☞ Zamożniejsi mieszkańcy mieszkali w obrębie murów miasta, natomiast ubożsi i najbiedniejsi na przedmieściach: Węgierskim zwanym również Większym (za bramą Węgierską) i Krakowskim zwanym Mniejszym (za bramą Krakowską). Głównym sposobem zarobkowania tych ostatnich była uprawa roli, wykonywanie pospolitych rzemiosł oraz najmowanie się do pracy w charakterze wyrobników, przewoźników lub furmanów³³. Z pewnością nie brakowało tzw. ludzi luźnych, których to mianem określa się wędrownych rzemieślników, kramarzy, żebraków, włóczęgów, swawolników, hultajów, wagabundów – nie posiadających majątku, stałego zamieszkania i stałego zajęcia, utrzymujących się z prac sezonowych i dorywczych.

Samorząd miejski i urząd starosty

☞ O sposobie wyboru rajców nowosądeckich wiadomo niewiele. Na podstawie dokumentu z początku XVI w. ustalono jednak, że czterech rajców mianował w imieniu króla starosta, piątego wybierali rajcy poprzedniej kadencji, szóstego zaś członkowie urzędu wójtowsko-ławniczego³⁴. Dominującą pozycję w radzie miejskiej Nowego Sącza zajmowali przedstawiciele patrycjatu, wśród których wpływami i zamożnością odznaczała się w XIV w. rodzina Bogaczów. Znacznie mniejszą rolę, ale z pewnością nie znikomą, odgrywało pospólstwo na czele ze starszymi cechów (tzw. „trzeci porządek”), posiadające swoich przedstawicieli w samorządzie już w XIV stuleciu.

☞ Zakres zadań rady miejskiej był szeroki, o czym świadczy fakt, że zarządzała ona majątkiem i finansami miasta, czuwała nad bezpieczeństwem jego mieszkańców, sprawowała jurysdykcję w zakresie niektórych spraw spornych, reprezentowała miasto w stosunku do instytucji kościelnych, posiadając w przypadku Nowego Sącza m.in. prawo prezenty kustosa przy kolegiacie św. Małgorzaty. Przewodniczył jej burmistrz (*magister civium* – wymieniony po raz pierwszy w dokumencie z 13 czerwca 1467 r.) – którym rotacyjnie, na okres zaledwie jednego miesiąca zostawał kolejno każdy z wybranych aktualnie rajców³⁵.

☞ Zastanawiające przy tym, że pomimo iż wybór rady miejskiej odbywał się corocznie, to jednak w praktyce urząd burmistrza (*proconsul*) i rajców (*consules*) stał się dożywotni. Fakt ten, będący w istocie szyderstwem z ducha przyjętego prawa, przyczynił się w dużym stopniu do zaognienia napięć pomiędzy pospólstwem i patrycjatem,

Renesansowa płyta nagrobna na rajcy sądeckiego

skutkując w 1615 r. poważnym sporem wybuchłym w obecności lustratorów królewskich, zakończonym rzeczywistym przywróceniem zasady corocznego wyboru, który to fakt ks. Jan Sygański przesadnie i szumnie nazwał „zwycięstwem demokracji”, nadmieniając jednocześnie, że „rajcy dorocznici nie większe wywołali zadowolenie i niewiele inaczej rządzą miastem aniżeli ich dożywotni poprzednicy za czasów patrycjuszowskich”³⁶. Dodać należy, że w XVIII w. w miejsce burmistrzów sprawujących swój urząd na okres jednego miesiąca pojawiają się „burmistrzowie roczni”, co zdaje się świadczyć o załamywaniu się może nie tyle całego systemu samorządu miejskiego, co jakiejś jego części – zasady szybkiej rotacji³⁷.

☛ Wybory do rady miejskiej odbywały się zazwyczaj w lutym (na św. Agatę), będąc poprzedzonymi nabożeństwem w kościele św. Małgorzaty. W późniejszym terminie dokonywano wyboru wójta sądowego (*advocatus*) i siedmiu ławników miejskich (*scabini*), sprawujących sądownictwo w zakresie spraw kryminalnych i niektórych cywilnych. W przeciwieństwie do rady miejskiej, członkami ławy sądowej zostawali w przeważającej części przedstawiciele pospólstwa, a więc rzemieślnicy.

*W skład urzędu wójtowsko-ławniczego wchodził najczęściej kuśnierze, złotnicy, rzeźnicy, szewcy i piekarze. Znalazło się w nim również miejsce dla przedstawicieli uboższych profesji – garncarzy i płócienników. Ta struktura powodowała zapewne, że w sprawach pospólstwa z radą miejską wójt z ławnikami stawali parę razy po stronie ogółu mieszczan*³⁸.

☛ Sądy odbywały się w ratuszu, w izbie radzieckiej, mieszczącym również więzienie. Miasto miało własnego oprawcę, zdarzało się jednak, że z tej lub innej przyczyny władza miejska zmuszona była posłać po kata do Biecza, gdzie istniał jedyny w Polsce cech katowski. Ks. Jan Sygański podaje w odniesieniu do XVII w. szereg przypadków

surowego karania poprzedzonego ciężkimi torturami. Przykładem tego poćwiartowanie zbrojcy Szymona Szymoły ze Słupia (przed wykonaniem wyroku dwa razy rozciąganego i ogniem przypiekanego); spalenie żywcem za kradzież w kościele parafialnym i inne występki Jakuba Kozarczyka; czy też powieszenie na żelaznym haku za rozboje oraz napady na dwory i kościoły Stanisława Cierka *alias* Mareckiego z Rokicin. Znany był też przypadek spalenia na stosie Reginy Oleksowej, oskarżonej o czary.

☛ Dodatkową przestrogą dla ewentualnych naśladowców niecznych czynków było zbezczeszczenie ciała przestępcy. W przypadku zabójcy Krzysztofa Papugi na przykład nie poprzestano na poćwiartowaniu zwłok, które przybito do pala, ale dla przerażenia gawiedzi wywleczono wnętrzności nieszczęśnika, rozwieszając nadto jego szczątki na szubienicy. Lżejsze przewiny karano chłostą na rynku przy pręgierzu, wygnaniem z miasta (tzw. „wyświecenie”) lub więzieniem. Instancją odwoławczą dla sądu wójtowsko-ławniczego był starosta, Sąd Wyższy Prawa Niemieckiego na Zamku w Krakowie, a w ostateczności trybunał królewski³⁹. Odrębny sąd w sprawach wyznaniowych posiadała ludność żydowska.

☛ Istotny wpływ na bieg spraw publicznych w Nowym Sączu wywierali starostowie, np. w sprawach spornych między patrycjatem a pospólstwem, będący „pomostem między administracją miejską a najwyższymi trybunałami stanowymi w Rzeczypospolitej”, kontrolujący w znacznym stopniu i zatwierdzający obsadę personalną rady miejskiej, sprawujący nadzór nad gospodarką miejską, ingerujący nierzadko (wbrew przywilejom miasta) w sądownictwo miejskie. Wg Stanisława Kutrzeby:

Starosta [sądecki] miał w swoich rękach [...] całą jurysdykcję sądową [w stosunku do szlachty], szerszą [...] niż w innych ziemiach. Później jednak zastosowa-

Zamek starościński i Baszta Kowalska (model makiety), Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu

no i tu organizację sądową na wzór innych części Małopolski. Kiedy to się stało? rzecz niejasna. Może przy reformach przeprowadzonych w roku 1465. W XVI w. widzimy już starostę sądeckiego jako posiadającego taką jurysdykcję, jak inni. Okręg jego rozciąga się na powiaty administracyjne: sądecki i czchowski, dla których znów roczki [terminy] sądów ziemskich odbywają się w Czchowie⁴⁰.

☞ Gród – sąd starościński – był nie tylko sądem pierwszej instancji, od którego wyroków służyła szlachcie apelacja do Trybunału Koronnego, i do którego należało wyrokowanie wobec podejrzanych o cztery przestępstwa pospolite (artykuły starościńskie): podpalenie, rozbój, najazd i gwałt oraz wszystkie dotyczące szlachty nieosiadłej niedopuszczonej do sądów ziemskich. W 1598 r. przeistoczył się w „wieczysty”, co znaczyło, że dokonywane w nim wpisy miały taką samą ważność jak w sądach ziemskich⁴¹.

☞ W drugiej połowie XVI w. starostwo sądeckie stało się praktycznie dożywotnie, a pod koniec tego stulecia dziedziczne w magnackim rodzie Lubomirskich, którego przedstawiciele dzierżyli je niemal bez przerwy aż do połowy XVIII w. W czasach nowożytnych na funkcję starosty grodowego (*capitaneus castrensis*) w Nowym Sączu nominowanych było 27, a nie licząc Stefana Czarnieckiego, który nie objął urzędu, 26 osób, w tym m.in.: Piotr Kmita (marszałek wielki koronny, zm. w 1505), Jan Ocieski (kanclerz wielki koronny, zm. w 1563), Wawrzyniec Spytek Jordan (podskarbi koronny, zm. w 1568), Sebastian Lubomirski (kasztelan wojnicki, twórca potęgi rodu Lubomirskich, zm. w 1613), Stanisław Lubomirski (syn Sebastiana, wojewoda krakowski, zm.

w 1649), Jerzy Sebastian Lubomirski (syn Stanisława, marszałek wielki koronny, hetman polny koronny, zm. w 1667), Aleksander Michał Lubomirski (syn Stanisława, brat Jerzego Sebastiana, wojewoda krakowski, zm. w 1676), Hieronim Augustyn Lubomirski (syn Jerzego Sebastiana, kasztelan krakowski, hetman wielki koronny, zm. w 1706), Stanisław Małachowski (marszałek Sejmu Czteroletniego, zm. w 1809)⁴².

Rok 1655

☞ Do czasu potopu szwedzkiego Nowy Sącz nie doznał okupacji wojsk obcych. Klęski wojenne Rzeczypospolitej doznane w 1655 r. spowodowały jednak, że niewidziany dotąd żołnierz obcy, postępujący w ślad za królem Janem Kazimierzem, wkroczył w mury miasta, do którego monarcha polski przybył na jeden dzień zaledwie (27 września), uchodząc na Śląsk przed ścigającą go potęgą szwedzką.

Żałosny król wjeżdżał wieczorem do miasta bez wszelkiej okazałości, nie witany nawet, jak zwykle, mowami uroczystymi. Cztery tylko pochodnie gorzały u bram miasta przez krótki czas jego pobytu. Za dworem jechała mała garstka dworzan, którym gospody rozdawał [...] oboźny królewski. [...] Wojsko zaś królewskie rozłożyło się obozem na gruntach folwarku Wierzbicińskiego za rzeką Łubinką, gdzie obyczajem żołnierskim ówczesnemu właścicielowi Walentemu Włockiemu znaczne poczyniło szkody. [...] Król wjechawszy na zamek, rozkazał natychmiast, aby kilku mieszczan odważnych i przytomnych z małym oddziałem dragonii królewskiej co tchu skoczyło pod Kurów, i tam na przewozie znajdujące się promy porąbali⁴³.

☞ Pierwsze tygodnie okupacji nie dokuczyły zbyt dotkliwie mieszkańcom miasta. Umiarkowanie dowódcy szwedzkiego, pułkownika Forgewella, sprawiło, że nawet tradycyjny jarmark na św. Marcina odbył się spokojnie, bez jakichkolwiek zakłóceń.

☞ Zasadnicza zmiana nastąpiła w połowie listopada, kiedy to władzę wojskową w Nowym Sączu objął podpułkownik Stein. Nowy komendant gnębił mieszczan wysokimi kontrybucjami i daninami, wywołując powszechne niezadowolenie, spotęgowane panoszeniem się arian (popierających protestanckiego okupanta), w szczególności zaś postępkami jednego z nich – szlachcica Floriana Siemichowskiego – który powodowany bezbożną chciwością zbezczeszczył groby kościoła kolegiackiego św. Małgorzaty.

Florian Siemichowski, który niedawno odrzekł się wiary aryńskiej w kollegiacie, połączył się na powrót z arianami sandeckimi, a nawet przyjął służbę pachołka u Liktyna, majora szwedzkiego. Odwrotnie, cała reszta mieszkańców od wtargnięcia Szwedów do kraju, a tem bardziej, skoro łupiestwa ich rozgłos

Kapliczka szwedzka

znalazły, starała się pochować i poukrywać, co miała droższego, zakopując w ziemię, topiąc w wodzie lub chowając w odludnych miejscach.

❏ Wiarołomca dowiedziawszy się o ukrytych w grobach kolegiaty skarbach poukrywanych przez mieszczan, doniósł o tym Liktynowi i Steinowi, a następnie, z kilkunastu ludźmi, spenetrował groby, nie wahając się nawet przed zderzeniem pierścieni z palców jednego ze zmarłych. Wieść o świętokradczym uczynku szybko rozeszła się po mieście i okolicy, doprowadzając do takiego wzburzenia nastrojów, iż sądeczanie wykorzystali pierwszą nadarżającą się okazję, by wygnać najeźdźców z miasta.

❏ Wyzwolenie Nowego Sącza w 1655 r. spod okupacji szwedzkiej stanowi jedną z najchlubniejszych kart w dziejach miasta. Barwny i pełny opis tego wydarzenia dał ks. Jan Sygański, późniejszy zaś historycy uzupełniali jedynie jego relację, polemizując w zasadzie tylko co do osoby, której należałoby przyznać główną rolę w oswojeniu miasta. Bez względu na to czy pierwszeństwo w tej sprawie przyznać należy braciom Wąsowiczom (Kazimierzowi i Janowi) czy też Felicjanowi Kochowskiemu, działania insurekcyjne ułatwiła decyzja podpułkownika Steina, który dowiedziawszy się, że oddziały powstańcze działające w okolicach Nowego Sącza zmierzają opanować Dąbrowę (była własnością Wespazjana Schlichtinga – arianina wspierającego protestanckich najeźdźców) z oddziałem swoich żołnierzy ruszył ku tej miejscowości, pozostawiając miasto w rękach znacznie uszczuplonej załogi.

❏ Wymarsz Steina zmienił zamiary powstańców; zamiast zajmować Dąbrowę poważyli się oni zuchwale na zaatakowanie załogi szwedzkiej dowodzonej przez Patryka Gordona (w późniejszym czasie bliskiego współpracownika cara Piotra I). Pragnąc zwiększyć swoje szanse i zaskoczyć załogę szwedzką strzegącą bram i furt miejskich od strony przedmieścia węgierskiego, powstańcy użyli fortelu.

Poza głębokim i szerokim przekopem oraz podwójnym wałem, dzielącym właściwe miasto od przedmieścia węgierskiego [...] w stodołach i piwnicach ukryło się kilkunastu najodważniejszych wojowników [...], o pewnej godzinie nad wieczorem czeladź wyszła furtką po słomę i siano dla bydła, [a wtedy] ukryci owi wojownicy powdziwiali szaty czeladzi [...] i z ukrytą bronią zdążyli [do miasta] z wracającymi dziewczkami. Żołnierze szwedzcy, jak zwykle, rozpoczęli swoje figle i umizgi do dziewczek, gdy w tej chwili przebrani wojownicy chwytają ich za gardła i dławią, a równocześnie drudzy chyłkiem popod murem pędzą ku bramie węgierskiej, siekierami wybijając wrota i zwód spuszczaają.

❏ Był to dopiero początek zacieklej walki. Zaskoczeni Szwedzi stawili twarde opór, napierani nie tylko przez powstańców, ale także przez

mieszczan pod wodzą burmistrza Jana Marcowicza. Zepchnięci, utrzymali się przez jakiś czas w opactwie Norbertanów, zamku starościńskim oraz na terenie cmentarza kolegiackiego otoczonego murem, ale wyparci i stamtąd zmuszeni byli salwować się ucieczką za mury miejskie przez furtę grodzką. Uparci najeźdźcy nie zrezygnowali wszakże. Z pomocą powracającego Steina próbowali na nowo zająć miasto, w czym przeszkodziła im jednak skuteczna obrona pokrzepionych sukcesem tryumfatorów, spośród których celnością ognia prowadzonego z hakownic wyróżnił się Stanisław Krawczyk, przedstawiony przez ks. Jana Sygańskiego w aurze bohatera⁴⁴.

❏ Szacuje się, że w walce stoczonej 13 grudnia 1655 r. na św. Łucję (stąd późniejsze przysłowie: „Na świętą Łucję Szwedów wymłóć!”) poległo 100 najeźdźców. Pogrzebano ich niedaleko za murami miasta na miejscu dzisiejszej kapliczki szwedzkiej, która swoją nazwę wywodzi od tego właśnie wydarzenia.

W czasach reformacji i reformy Kościoła

❏ Kryzys Kościoła katolickiego wywołany zeświecczeniem duchowieństwa oraz przedkładaniem przezeń spraw materialnych ponad religijne, zaowocował na Sądecczyźnie rozwojem arianizmu – skrajnego odłamu reformacji polskiej (wyodrębnionego w latach 1562–1565 z kalwinizmu), odrzucającego naukę o Trójcy Świętej, potępiającego służbę wojskową, pańszczyznę, poddaństwo chłopów i karę śmierci.

❏ Jednym z kilku powodów przyjmowania tego wyznania przez szlachtę sądecką i mieszczaństwo nowosądeckie była bytność w Nowym Sączu Stanisława Farnowskiego, znanego ówczesnie teologa i ideologa arianizmu, a ściślej dyteizmu – kierunku ariańskiego głoszącego (w przeciwieństwie do unitarianizmu) istnienie w Bogu dwóch natur i dwóch odrębnych osób.

❏ Badacz dziejów reformacji – Janusz Tazbir – stwierdza, że za sprawą działalności Farnowskiego oraz Marka Wiktora wyznawcami arianizmu stali się m.in. dziedzice Wielogłów (Sebastian Wielogłowski), Męciny (Sebastian Krzesz), a także Chomranic (Andrzej Tęgoborski). Znanym protektorem Farnowskiego był również starosta sądecki Stanisław Mężyk, który oddał w Nowym Sączu na potrzeby arian kaplicę zamkową, popierał też głośną szkołę ariańską na tzw. „Piekło”. Sytuacja Farnowskiego uległa jednak gwałtownej zmianie na gorsze wraz ze śmiercią starosty Mężyka w 1584 r. i objęciem urzędu starościńskiego przez katolika Spytka Wawrzyńca Jordana z Zakliczyna, który to fakt w istotny sposób przyczynił się do likwidacji zboru ariańskiego w Nowym Sączu około 1607 r. Wówczas to: „Pod naciskiem [...] kasztelana sądeckiego, Krzysztofa Komorowskiego, Farnowski opuszcza to miasto i przenosi się w Lubelskie, a następnie w Sanockie, gdzie umiera po roku 1615”⁴⁵.

☞ Słabnięcie pozycji farnowian na Sądecczyźnie do-
czekało się literackiego opisu Zofii Kossak-Szczuckiej
w powieści *Złota wolność*:

*Stanisław Farnowski miał dość rozumu i woli, by
samemu sobie dogmaty nieprzekraczalne postawić
i krzepki gmach wiary wznieść. Lecz wyznawcy jego
nie chcieli stanąć... Odeszli. Został z chramem swo-
im – sam. [...] rozstawił palce u ręki, by policzyć tych,
którzy jeszcze zostali [...] Zabawscy... Serdeczni
ludzie, książki jego własnym nakładem drukują...
Jordanowie... Pielsz...*

☞ Topnienie szeregów dyteistów nie było jednak
końcem arianizmu na Sądecczyźnie, który w for-
mule unitariańskiej znalazł tutaj swoje refugium
aż do połowy XVII w. Rzeczywisty koniec skrajnej
doktryny związany był jak wiadomo z udziale-
niem przez arian poparcia Szwedom w czasie
potopu i w konsekwencji z uchwałą sejmową
z 1658 r. nakazującą tzw. braciom polskim prze-
jście na katolicyzm lub opuszczenie kraju w ciągu
dwóch najbliższych lat.

☞ Likwidacji wpływów reformacyjnych w No-
wym Sączu i na Sądecczyźnie sprzyjała realizacja
programu reform w duchu wskazań Soboru Try-
denckiego. Impulsem angażującym miejscowe
środowisko kościelne w kierunku pożądanych
zmian były przede wszystkim dwie wizytacje:
kard. Jerzego Radziwiłła w 1597 r. oraz archidia-
kona sądeckiego Jana Januszewskiego (dokonana
w imieniu bp. Piotra Tylickiego) w 1608 r., które
wzmocniły dyscyplinę kościelną, zwracając uwa-
gę na autentyczne potrzeby wiernych.

Kolegiata św. Małgorzaty

☞ Widocznym rezultatem tych działań było m.in.
ustawienie w kościele kolegiackim w widocznych
miejscach czterech konfesjonatów (dotychczas spo-
wiadano za ołtarzem bądź w zakrystii), wprowa-
dzony został też obowiązek prowadzenia ksiąg me-
trykalnych. W odniesieniu do kolegium wikarych
(kapituły mniejszej) istotne było z kolei spisanie
w jedną księgę dokumentów i przywilejów kapitul-
nych w formie statutów zrehabilitowanych w 1605 r.
przez ks. Bartłomieja Fusoriusza. Jedno z dalszych
poleceń dotyczyło odbywania procesji Bożego Ciała
na wzór Krakowa, a zatem tylko jednej w mieście,
w czym doszukiwać się należy chęci przełamania
miejscowych partykularyzmów, jak również obawy
przed spłyceniem i spowszednieniem kultu⁴⁶.

☞ Restytucja katolicyzmu znajdowała w Nowym
Sączu odzwierciedlenie m.in. w działalności bractw
kościelnych, których członkowie nakładali na sie-
bie barwne kapy a na głowy kaptury, przyczyniając
się do uświetnienia i teatralizacji życia religijnego
w mieście. Najstarszą z konfraterni było bractwo
literackie Najświętszej Maryi Panny. W XVII w.
powstały kolejne: św. Anny (przy kościele norber-
tańskim Świętego Ducha), Aniołów Stróżów, Mat-
ki Boskiej Pocieszenia (tzw. paskowe, od czarnego
paska będącego znakiem pokuty i wstrzemięźli-
wości), Różańca Świętego (przy kościele kolegiac-
kim św. Małgorzaty), Współczucia (przy kościele
franciszkańskim Narodzenia Najświętszej Maryi
Panny).

*Konfraternie te poza odmiennością pacierzy i ko-
lorem kapturów nie różniły się zbyt od siebie. Oto
np. braccy św. Anny mieli wykazywać się znajomością
nauki wiary, bywać i w dni powszednie na mszy roz-
ważając mękę pańską i cnoty patronki, przystępować
w większe święta do sakramentów, unikać pijaństwa
i obmowy, gromić wypowiedzi przeciwne religii,
nosić medalik przedstawiający św. Annę, bywać na
brackich schadzkach (bez kobiet), płacić składki, brać
udział w pogrzebach członków bractwa, odmawiać co
dzień koronkę i modlitwy do św. Anny lub Pięciu Ran
za Kościół⁴⁷.*

☞ W XVIII w. powstały nowe bractwa: św. Józefa,
Niepokalanego Poczęcia, Najświętszego Serca
Pana Jezusa oraz Przemienienia Pańskiego: trzy
pierwsze przy kościele kolegiackim, czwarte w ko-
ściele Franciszkanów, w którym znajdował się (za
wyjątkiem kilkunastu lat, gdy przechowywany
był w kaplicy zamkowej) obraz Przemienienia
Pańskiego, ocalały z pożaru w 1753 r.⁴⁸

☞ Do rozwoju kultu religijnego na równi z brac-
twami przyczyniały się cechy, które miały wła-
snego patrona i nabożeństwa, a nierzadko także
ołtarz lub kaplicę w kościele.

☞ Osobne zagadnienie stanowiła działalność
opiekuńcza prowadzona przez duchowieństwo
w szpitalach-przytułkach, jak również w ramach
kurateli nad tzw. kletkami – ubogimi kobietami
tworzącymi zgromadzenie dewocyjne, miesz-
kającymi w domu drewnianym w sąsiedztwie

kolegiaty, fundowanym na ich potrzeby w XV w. Na szersze potraktowanie zasługuje również problematyka licznych fundacji kościelnych i zapisów testamentowych, które w trosce o swoją duszę i bliskich sobie osób oraz na większą chwałę Bożą testatorzy czynili na rzecz kościołów nowosądeckich, najczęściej parafialnego i franciszkańskiego, w drugim przypadku obdarowywanego nie tylko przez mieszczan, ale również i szlachtę sądecką.

Szkoły i przedstawiciele życia umysłowego

☞ Wraz z podniesieniem kościoła św. Małgorzaty do godności kolegiaty 4 października 1448 r. szkoła nowosądecka (dotychczas parafialna) stała się kolegiacką. Szkoła ta, znajdująca się przy ul. Świętego Ducha naprzeciwko plebanii, do której uczęszczali wyłącznie chłopcy, utrzymywana była głównie przez miasto, z tym jednak, że program i kierunek jej nauczania zależny był od Kościoła, który przyczyniał się materialnie do jej codziennego funkcjonowania.

W 1556 r. kustosz kolegiaty sądeckiej ks. Grzegorz Pakosławski legował na rzecz kierownika szkoły 72 grzywny, z czego miał otrzymywać 5 grzywien rocznych odsetek. W r. 1571 prepozyt kolegiaty sądeckiej, ks. Zygmunt ze Stężycy [...] zapisał na kaznodzieję i rektorowi szkoły 100 grzywien, zabezpieczonych na dobrach miejskich, z czego rektor w formie odsetek rocznych miał otrzymywać 2 grzywny. [...] Na posiedzeniu 13 lipca 1664 r. uchwalono, że odtąd kapituła kolegiacka będzie wypłacała na każdy kwartał bakałarzowi 7 florenów pol.⁴⁹

☞ Efektownym dokonaniem, ale w praktyce niewiele znaczącym faktem było ufundowanie w 1678 r. przy kapitule sądeckiej przez ks. Jacka Śliwskiego, dziekana kolegiaty tarnowskiej, prałatury scholasterii – beneficjum przynależnego scholastykowi, sprawującemu z powodu swej częstej nieobecności w Nowym Sączu tylko w teorii nadzór nad miejscową szkołą kolegiacką⁵⁰.

☞ Do obowiązku miasta należało zatrudnienie nauczyciela (pełnił równocześnie funkcję pisarza miejskiego) i kantora – nauczyciela śpiewu, jak również dbanie o budynek szkolny. Wyrazem troski o poziom kształcenia i wychowania były zalecenia archidiakona Jana Januszowskiego, który zwracał uwagę, aby nauczyciele (od końca XVI w. przeważnie absolwenci Akademii Krakowskiej, bakałarze Wydziału Filozoficznego) byli pilni w kształceniu, przykładni, przywiązani do karności i nauki chrześcijańskiej.

☞ W szkole uczono czytania, pisania, gramatyki, śpiewu łacińskiego, gry na instrumentach, historii biblijnej, rachunków, łaciny oraz greki. Podstawowym elementem edukacji była nauka katechizmu Jakuba Ledesmy lub Roberta Bellarmina, którego recytacja odbywała się publicznie co niedzielę w kościele, jak również przysposabianie chłopców do ministrantury i ubogacania kultu religijnego⁵¹.

☞ Po 1760 r. szkołę w Nowym Sączu, w czasie gdy jej kierownikiem był Marcin Witkowski, określa się już stale terminem „Kolonія Akademicka”. Świadczy to o tym, że szkoła ta pozostawała pod bezpośrednią opieką i nadzorem Akademii Krakowskiej, której wpływ na miejscowe stosunki szkolne zaznaczył się już wcześniej, uwidaczniając się wyraziście zmuszeniem w 1732 r. przybyłych do Nowego Sącza pijarów do rezygnacji z założenia własnego kolegium przy budowanym przez nich domu zakonnym⁵².

☞ Ponieważ dostęp do Kolonii Akademickiej miały także warstwy plebejskie, dlatego sądzić należy, że oprócz synów mieszczańskich i prawdopodobnie szlacheckich uczęszczali do niej również synowie chłopscy.

Szkoła składała się z trzech klas: rudymentów, gramatyki i poetyki. W klasie najniższej, rudymentów, czyli początkowej [...] nauczyciel uczył początków łaciny z ortografią. [...] W klasie drugiej, gramatyki, nauczano etymologii i składni. [...] Nauczyciel wykładał uczniom reguły gramatyczne, wyjaśniał kompozycję i składnię, ćwiczył ich w tłumaczeniach z języka łacińskiego na język polski albo z języka polskiego na język łaciński [...]. W klasie trzeciej, poetyce, zajęcia z uczniami miał rektor kolonii. [...] Uczniowie tej klasy korzystali z podręcznika służącego do układania wierszy [...], zapoznawali się z utworami Swetoniusza [...] i Horacjusza. Ćwiczyli się w pisaniu listów, uczyli się ozdobnego stylu. Nie zaniedbywali nauki katechizmu [...] Piotra Kanizjusza⁵³.

☞ Kolonia Akademicka przetrwała do 1784 r., tj. do czasu do utworzenia w jej miejsce przez władze austriackie szkoły głównej, którą ulokowano w ponorbertańskim budynku klasztornym.

☞ W okresie nowożytnym oprócz szkoły kolegiackiej, później zaś Kolonii Akademickiej, istniały jeszcze dwie inne: ariańska (dyteistyczna) i żydowska. Pierwsza, kształtująca w duchu różnowierczym, powstała za sprawą Stanisława Farnowskiego w 1568 r. na tzw. „Piekło”, kończąc swoje istnienie około 1620 r.; druga funkcjonowała najpierw (do 1760 r.) w budynku drewnianym w obrębie dziedzińca zamkowego, a następnie (za zgodą biskupa krakowskiego Kajetana Sołtyka wyrażoną w 1763 r.) w nowym budynku przy ulicy Szpitalnej w pobliżu bramy Krakowskiej⁵⁴.

☞ W niejednym przypadku scholarzy kończący naukę w Nowym Sączu podejmowali studia na Akademii Krakowskiej. Według Henryka Barycza w latach 1501–1620 naukę w krakowskiej *Almae Matris* podjęło 87 sądeczan, spośród których niewątpliwie większość stanowili absolwenci szkoły nowosądeckiej. Ten sam badacz do koryfeusza życia umysłowego wyższego lotu zaliczył z grona nowosądeczan tamtej epoki Jana Sandeckiego-Maleckiego (założyciela i właściciela drukarni w Ełku, tłumacza oraz wydawcę książek w języku polskim), który we wcześniejszym okresie swojego życia, przebywając w Krakowie, współdziałał

z Janem z Koszyczek w przekładzie *Gesta Romanorum*, wydał *Żywot Pana Jezusa Krysta* Baltazara Opecia oraz wykonał pracę korektorską przy wydaniu *Ewangeliarza* w słynnej oficynie Floriana Unglera.

☞ Istotne znaczenie przypisuje się także łacińskiej poezji renesansowej Jakuba Mirka i dokonaniom mecenasowskim ks. Bartłomieja Fusoriusa (kustosza i oficjała kolegiaty nowosądeckiej), który ufundował stypendium dla trzech uczniów z Nowego Sącza, Grybowa i Kamionki kształcących się w Akademii Krakowskiej⁵⁵.

Od konfederacji barskiej do zaboru austriackiego

☞ Konfederacja pod hasłami obrony wiary katolickiej i wolności zawiązała się 29 lutego 1768 r. w Barze na Podolu. Pomimo niepowodzeń doznanych w walce z wojskami rosyjskimi na Ukrainie, stopniowo rozlała się na pozostałe części Rzeczypospolitej. 21 czerwca, niemal równocześnie z upadkiem Baru, przyłączył się do niej Kraków. Przewodzący jej marszałek Michał Czarnocki z Czarnocina w tym samym dniu wydał uniwersał wzywający szlachtę powiatów proszowskiego, sądeckiego i czchowskiego do poparcia ruchu, wymieniając oprócz Nowego Sącza takie miejscowości jak: Podegrodzie, Stary Sącz, Barcice, Łącko, Jazowsko, Kamienicę, Czarny Potok, Kaninę, Łukowicę, Pisarzową, Limanową, Słopnice, Łososinę, Przyszową, Chomranice, Biegonice, Żeleźnikową, Nawojową, Łabową, Nową Wieś, Królową, Mystków, Ptaszkową, Grybów, Kruźlową, Mogilno, Siedlce, Wielogłowy, Lipnicę, Przydonicę, Podole, Zbyszyce, Tęgorz, Jakubkowice, Męcinę, Tropie, Ujanowice, Piwniczną, Wojakową, Korzenną i Muszynę⁵⁶.

☞ Odpowiedzią na to wezwanie było zawiązanie w Piwnicznej 30 czerwca 1768 r. konfederacji powiatu sądeckiego i czchowskiego, na której czele jako rotmistrz stanął regent kancelarii województwa krakowskiego Marcin Leszczyński herbu Korczak, pochodzący z rodziny zamieszkującej ziemię sanocką, od 1764 r. właściciel Załubińcza pod Nowym Sączem⁵⁷, którego zastępcą był Andrzej

Jeziernski. Niemal w tym samym czasie w Nowym Sączu i w okolicach rozlokowały się oddziały pod dowództwem Jerzego Marcina Lubomirskiego, tytułującego się generałem wojsk koronnych i generalnym regimentarzem województwa krakowskiego, sandomierskiego i ruskiego. Pobyt jego oddziału, choć krótki, okazał się niefortunny dla Nowego Sącza, jako że łączył się z pożarem zamku starościńskiego, który zapalił się 9 lipca 1768 r. albo wskutek nieostrożności kucharzy rodziny Łętowskich smażących ryby dla konfederatów, albo w czasie, gdy tychże zaatakowała nadworna kawaleria warszawska (wojska króla Stanisława Augusta Poniatowskiego współdziałały w walce z konfederatami z wojskami rosyjskimi), zmuszając do opuszczenia miasta⁵⁸.

☞ Nowy Sącz nie odgrywał w planach konfederatów barskich głównej roli, ale nie był też z nich całkowicie wyłączony⁵⁹.

18 kwietnia 1770 r. do Nowego Sącza przybył Kazimierz Pułaski. Przebywał tu już marszałek oświęcimski Tomasz Wilkoński. Po krótkim pobycie w mieście i uzgodnieniu działań z T. Wilkoński, marszałek łomżyński [Kazimierz Pułaski] zatrzymał się obozem pod miastem. Przybycie K. Pułaskiego do Sądecczyzny wiązało się z planem udzielenia pomocy oddziałom rozstawionym między Czarnym Dunajcem i Konieczną. Przebywający między tymi oddziałami K. Pułaski miał odgrywać rolę głównego łącznika. W lecie 1770 r. konfederaci przygotowywali się ponownie do spotkania z Drewiczem, a po Sądecczyźnie przechodziły oddziały K. Pułaskiego⁶⁰.

☞ Pobyty wojsk konfederackich łączyły się z dodatkowymi obciążeniami podatkowymi. Andrzej Wasiak, sumienny badacz konfederacji barskiej na Sądecczyźnie, wzmiankuje dwukrotny pobór hiberny, najpierw od Kaspra Krodnera – urzędnika grodzkiego, w wysokości ponad 65 zł, a następnie od magistratu nowosądeckiego w wysokości 1900 zł, pobór raty pogłównego z Zabelcza w wysokości ponad 82 zł, a także płatności żydowskie na łączną sumę ponad 3330 zł⁶¹.

☞ Pomimo tego, że hasło rozbioru Polski zostało rzucone przez Prusy, to jednak nie król pruski Fryderyk II, ale przeciwna początkowo rozbiorom i sprzyjająca konfederacji barskiej cesarzowa Austrii Maria Teresa doprowadziła do pierwszych uszczknień terytorium polskiego, wprowadzając kordon graniczny pod pozorem szerzącej się w Polsce zarazy. Już w maju 1769 r. wojska austriackie wkroczyły na Spisz i zajęły starostwo lubowelskie. Rok później, w czerwcu, wojska te z rozkazu swojej monarchini przesunęły orły cesarskie na linię Beskidu, co równało się zagarnięciu przez Austrię starostwa czorsztyńskiego, nowotarskiego i sądeckiego.

☞ Na polecenie nowej władzy, generalnego administratora terenów przyłączonych Józefa Töröka, wydana została odezwa do szlachty i duchowieństwa, która wzywała do przybycia na dzień 20 listopada do Nowego Sącza. Zgromadzenie to

Kościół i opactwo norberta-
nek w 1782 r.

odbyło się w klasztorze Norbertanów. Jak wynika z ustaleń Wiktora Bazielicha, zebrana szlachta w stosunku do oczekiwań wyrażonych przez Töröka zachowywała się dość „miętko”. Wystarczy zaznaczyć, że bracia herbowa zaakceptowała rzecz dla Wiednia najważniejszą, a mianowicie uznała Marię Teresę za swoją monarchinię i panią dziedziczną; nie zdoławszy nawet wymóc zmniejszenia liczby żołnierzy trzymających straż przy orłach cesarskich na granicy⁶².

*Tym sposobem oderwano od Polski obszar ziemi, obejmujący 275 wsi; 7 miast: Nowy Sącz, Nowy Targ, Krościenko, Muszynę, Tylicz, Piwniczną, i Stary Sącz; 83 rodzin szlacheckich; 4 zamki: w Nowym Sączu, Nawojowej, Czorsztynie i Nowym Targu; tudzież 6 starostw: Mandeckie, Barcickie, Olszańskie, czorsztyńskie, nowotarskie i ostrowskie*⁶³.

◀ Z większym zapewne wigorem, a na pewno z lepszym skutkiem, spierano się natomiast w sprawie pozostawienia polskiej monety jako obowiązującej oraz w kwestii kwaterunku wojska, który to ciężar szlachta zrzuciła na mieszczan i chłopów. Pozostałe punkty sporne dotyczące zmierzzonego zwiększenia austriackiego wojska ponad dotychczasową liczbę 1220 żołnierzy, a także otwarcia granicy z królestwem polskim dla handlu i korespondencji zostały odłożone do późniejszego porozumienia się z Wiedniem.

Przypisy:

- ¹ Wg ks. Jana Sygańskiego SI, datę graniczną pomiędzy okresem prosperity a upadku miasta wyznacza katastrofalny pożar w 1611 r. Zob. tenże, *Historia Nowego Sącza od wstąpienia dynastii Wazów do pierwszego rozbioru Polski*, t. I, Lwów 1901, s. 8.
- ² Zob. L. Migrała, *Ratusz w Nowym Sączu*, Nowy Sącz 2009, s. 4.
- ³ Ks. J. Sygański SI, *Historia Nowego Sącza od wstąpienia dynastii Wazów do pierwszego rozbioru Polski*, t. III, Lwów 1902, s. 24–25.
- ⁴ T. Opas, *Zabudowa i mieszkańcy*, [w:] *Dzieje miasta...*, t. I, s. 572.
- ⁵ S. Świszczowski, *Materiały do dziejów kolegiaty św. Małgorzaty w Nowym Sączu*, „Rocznik Sądecki”, t. III, s. 5. Zob. także, L. Migrała, *Bazylika św. Małgorzaty w Nowym Sączu*, Nowy Sącz 2006, s. 8–10.
- ⁶ Ks. S. Salaterski, *Kolegiata i kapituła św. Małgorzaty P.M. w Nowym Sączu (1448–1791)*, Nowy Sącz 1997, s. 177 i 182.
- ⁷ Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Sztuka renesansu i manieryzmu*, [w:] *Dzieje miasta Nowego Sącza*, t. I, pod red. F. Kiryka, Warszawa–Kraków 1992, s. 513–515.
- ⁸ R. Ślusarek, *Norbertanie i jezuiti. Katalog wystawy*, Nowy Sącz 2002, s. XXXVII–XXXVIII.
- ⁹ Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Sztuka renesansu...*, s. 513.
- ¹⁰ Ks. J. Sygański SI, *Historia Nowego Sącza od wstąpienia dynastii Wazów do pierwszego rozbioru Polski*, t. III, Lwów 1902, s. 158–163.
- ¹¹ Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Sztuka renesansu...*, s. 483–486.
- ¹² Ks. J. Kracik, *Stosunki kościelne doby sarmatyzacji katolicyzmu*, [w:] *Dzieje miasta Nowego Sącza*, t. I, pod red. F. Kiryka, Warszawa–Kraków 1992, s. 626–627.
- ¹³ Ks. J. Sygański SI, *Historia Nowego Sącza...*, t. III, s. 3–4.
- ¹⁴ Zob. tekst Lustracji z 1627 r. [w:] P. Wierzbicki, *Szlak sądecko-spiski*, Nowy Sącz–Stara Lubowla 2010, s. 90–91.
- ¹⁵ Ks. J. Sygański SI, *Historia Nowego Sącza...*, t. III, s. 5.
- ¹⁶ Tamże, s. 5–6.

- ¹⁷ F. Leśniak, *Zycie gospodarcze*, [w:] *Dzieje miasta...*, t. I, s. 346;.
- ¹⁸ T. Opas, *Zabudowa i mieszkańcy...*, s. 582.
- ¹⁹ Tamże, s. 583–584.
- ²⁰ F. Leśniak, *Mieszkańcy...*, s. 393–397.
- ²¹ Tenże, *Obszar miasta, zasiedlenie i stosunki własnościowe*, [w:] *Dzieje miasta...*, t. I, s. 323–324.
- ²² Ks. J. Sygański, *Historia Nowego Sącza...*, t. I, s. 208–210.
- ²³ F. Kiryk, *Miasta ziemi sądeckiej w XIII–XVI wieku*, „Rocznik Sądecki”, t. XXX, 2007, s. 89.
- ²⁴ Tamże, s. 83.
- ²⁵ T. Opas, *Produkcja i wymiana towarowa*, [w:] *Dzieje miasta...*, t. I, s. 607.
- ²⁶ Tamże, s. 608.
- ²⁷ F. Kiryk, *Miasta ziemi sądeckiej...*, s. 83.
- ²⁸ F. Leśniak, *Zycie gospodarcze...*, s. 347.
- ²⁹ K. Dziwik, *Rozwój przestrzenny miasta Nowego Sącza od XIII–XIX wieku na tle stosunków gospodarczych*, „Rocznik Sądecki”, t. V, 1962, s. 164–165.
- ³⁰ F. Leśniak, *Jerzy Tymowski (1559–1631)*, „Rocznik Sądecki”, t. XXX, 2002, s. 28.
- ³¹ T. Opas, *Produkcja i wymiana...*, s. 600.
- ³² Tamże, s. 603–605.
- ³³ F. Leśniak, *Mieszkańcy...*, s. 405.
- ³⁴ Z. Noga, *Władze miejskie...*, [w:] *Dzieje miasta...*, t. I, s. 133. Ks. J. Sygański, powołując się na zapis z 1579 r. pisze na ten temat następująco: „Rajców było sześciu, z których czterech wybierał starosta grodowy, piątego wybierali starzy rajcy, a szóstego wójt z ławnikami, i ci byli burmistrzami kolejno, z urzędowaniem miesięcznym. Wójta zaś i podwójciego z 6 ławnikami wybierało całe pospólstwo. Między nimi musiała być przynajmniej połowa wybrana z dawnych rajców. [...] Wybory miejskie odbywały się w wielkiej izbie sądowej na ratuszu. Jeżeli sam pan starosta grodowy miał przewodniczyć, wybijano ją zielonym sukmem. [...] Konfetów dostarczał aptekarz, małmazji kupcy: zwykłej jednak dawano tylko gorzałkę”. Zob. tenże, *Historia od wstąpienia dynastii Wazów do pierwszego rozbioru Polski*, t. II, Lwów 1901, s. 54–55.
- ³⁵ Z. Noga, *Władze miejskie...*, s. 132–139; F. Leśniak, *Władze miejskie*, [w:] *Historia miasta...*, t. I, s. 333–334. Drugi z autorów w grupie członków rady miejskiej o najdłuższym stażu w latach 1575–1650 wymienia: Andrzeja Adamowicza, Wojciecha Bhera, Wojciecha Bogdałowicza, Jana Brzezińskiego, Marcina Frankowicza, Bartłomieja Gruckiego, Jana Grybowskiego, Erazma Karcza, Jana Kitlicę, Mikołaja Libranta, Mateusza Łobeskiego, Bartłomieja Łopackiego, Stanisława Olszyńskiego, Mikołaja Pelkę, Piotra Piwnicznego, Jakuba Poławińskiego, Jana Południa, Tomasza Pytlíkiewicza, Stanisława Rogalskiego, Stanisława Strasza, Wawrzyńca Szydłowskiego, Jana Tuchońskiego, Jerzego Tymowskiego, Pawła Użewskiego, Walentego Warzechę, Stanisława Wilkowicza, Bartłomieja Witaliszewskiego, Bartłomieja Zabrockiego Mikołaja Zmijowskiego,
- ³⁶ Ks. J. Sygański, *Historia Nowego Sącza...*, t. I, s. 25. Por. T. Opas, *Zmiany w dziedzinie ustrojowo-prawnej*, [w:] *Dzieje miasta Nowego Sącza...*, t. I, s. 615.
- ³⁷ Burmistrzami Nowego Sącza w drugiej połowie XVII w. i w XVIII stuleciu byli: Wojciech Bogdanowicz, Mateusz Jodłowski, Jan Gniadek, Mateusz Wolak, Kacper Kaczab, Stanisław Wilkowski, Stanisław Olszyński, Wawrzyniec Szydłowski, Marcin Frankowicz, Wawrzyniec Delfinowski, Marcin Pijanowski, Mateusz Baniak, Jan Czechowicz, Albert Palutkowicz, Albert Zabłocki, Krzeczowski, Kazimierz Plesowicki, Paweł Gnatowicz, Adam Sutkowski, Wojciech Wronowski, Cholewicki, Wojciech Barycki, Antoni Cybulski, Tomasz Paszyński, Ludwik Sławiński, Stanisław Rogalski, Jan Markowicz, Stanisław Kopec, Jan Szydłowski, Wawrzyniec Gnatowicz, Jerzy Szydłowski, Jan Cyrus, Wojciech Zabłotni, Marcin Rymay, Andrzej Kobys alias Przybyłkowicz, Kuczałkowicz, Antoni Kotlarski, Adam Dulski, Wojciech Czarnota, Andrzej Kulpowicz, Andrzej Mrozowicz, Andrzej Szulpowicz, Joachim Raszkowicz (Reszkowicz), Jan Żołądkowski, Aleksander Radwański, Wojciech Poletowicz, Wincenty Baczeński, Jan Paszyński. Zestaw nazwisk za T. Opas, *Zmiany w dziedzinie ustrojowo-prawnej...*, s. 617.

- ³⁸ F. Leśniak, *Władze miejskie...*, 336.
- ³⁹ Ks. J. Sygański, *Historia Nowego Sącza...*, t. II, s. 76–90.
- ⁴⁰ S. Kutrzeba, *Katalog krajowego archiwum grodzkiego i ziemskiego w Krakowie*, [w:] *Teka grona konserwatorów Galicji Zachodniej*, t. III, Kraków 1909, s. 52.
- ⁴¹ S. Cynarski, A. Falniowska-Gradowska, *Szlachta urzędnicza...*, [w:] *Dzieje miasta...*, t. I, s. 755. Por. J. Bardach, B. Leśniadorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i państwa prawa polskiego*, Warszawa 1993, s. 119.
- ⁴² S. Cynarski, A. Falniowska-Gradowska, *Szlachta urzędnicza...*, s. 752 i 775–780.
- ⁴³ Ks. J. Sygański, *Historia Nowego Sącza...*, t. I, s. 95.
- ⁴⁴ Tamże, s. 105, 110; T. Nowak, *Nowy Sącz i Sądecczyzna w latach potopu szwedzkiego (1655–1657)*, „Rocznik Sądecki”, t. XIII, 1972, s. 27.
- ⁴⁵ J. Tazbir, *Arianizm na ziemi sądeckiej*, „Rocznik Sądecki”, t. VIII, 1967, s. 313–314.
- ⁴⁶ Ks. J. Fiałkowski, *Nowosądecka kolegiata. Cz. I.: Dzieje kapituły mniejszej (1448–1791)*, Warszawa 1958, s. 64–71; ks. J. Kracik, *Kontrreformacja i katolicka reforma*, [w:] *Dzieje miasta...*, t. I, s. 413–414; ks. S. Salaterski, *Kolegiata i Kapituła św. Małgorzaty P.M. w Nowym Sączu (1448–1791)*, Nowy Sącz 1997, s. 66–67.
- ⁴⁷ Ks. J. Kracik, *Kontrreformacja...*, s. 423.
- ⁴⁸ Ks. B. Kumor, *Archiwum sądeckie*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 9, 1964, s. 117–121.
- ⁴⁹ Tenże, *Szkolnictwo w Sądecczyźnie w okresie przedrozbiorowym*, „Rocznik Sądecki”, t. VIII, 1967, s. 355–356.
- ⁵⁰ J. Krukowski, *Oświata i szkolnictwo*, [w:] *Dzieje miasta...*, t. I, s. 437–438.
- ⁵¹ Tamże, s. 459–461; ks. S. Salaterski, *Kolegiata i Kapituła...*, s. 199.
- ⁵² J. Krukowski, *Oświata...*, s. 638–639.
- ⁵³ Tamże, s. 656.
- ⁵⁴ Ks. B. Kumor, *Szkolnictwo w Sądecczyźnie...*, s. 341–342; T. Opas, *Zabudowa i mieszkańcy...*, s. 580.
- ⁵⁵ H. Barycz, *Z kulturalnego almanachu Nowego Sącza*, „Rocznik Sądecki”, t. V, 1962, s. 90–99, 135–139; tenże, *Fuzoriuz Bartłomiej*, *Polski Słownik Biograficzny*, t. VII, Kraków 1948–1958, s. 187–188; J. Krzyżanowski, *Jan Sandecki-Malecki, Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. II, Komitet Redakcyjny pod przewodnictwem J. Krzyżanowskiego, Warszawa 1985, s. 335; M. Basiaga, *Jan Sandecki-Malecki, najwybitniejszy drukarz rodem z Sącza*, „Almanach Sądecki” nr 1, [1992], s. 27–32.
- ⁵⁶ A. Wasiak, *Konfederacja barska na Sądecczyźnie*, Nowy Sącz 1994, s. 40.
- ⁵⁷ Tenże, *Marcin Leszczyński – rotmistrz konfederacji barskiej powiatu sądeckiego i czchowskiego*, „Almanach Sądecki” nr 3 (8), 1994, s. 20.
- ⁵⁸ Tenże, *Nowy Sącz wobec Konfederacji Barskiej*, [w:] *Dzieje miasta...*, t. I, s. 717–718.
- ⁵⁹ Głównym ośrodkiem ruchu konfederackiego na Sądecczyźnie był obóz Muszynie, powstały na początku 1769 r. Obóz ten nigdy nie był atakowany przez Rosjan. Poza funkcją ośrodka politycznego, pełnioną od kwietnia do lipca 1769 r., odegrał rolę ośrodka administracyjno-gospodarczego, z którego władze konfederackie rozesłały szereg uniwersałów, głównie o charakterze podatkowym i werbunkowym, często zresztą mało skutecznych ze względu na wewnętrzne skłócenie ruchu konfederackiego, uwidaczniającego anarchizujące skłonności przywódców barskich, zarówno politycznych jak i wojskowych. Szerzej na ten temat: A. Wasiak, *Konfederacja barska na Sądecczyźnie*, Nowy Sącz 1994. Zob. także, L. Migrała, *Obóz w Muszynie na tle działań konfederatów barskich na Sądecczyźnie*, „Almanach Sądecki” nr 70/71, 2010.
- ⁶⁰ A. Wasiak, *Konfederacja barska...*, s. 723.
- ⁶¹ Tamże, s. 723–724.
- ⁶² W. Bazielich, *Historie starsądeckie*, Kraków 965, s. 145–148.
- ⁶³ Ks. J. Sygański SI, *Historia Nowego Sącza...*, t. I, s. 194.

Leszek Migrała

Nový Sandec v novoveku

Nový Sandec

Článek bol napísaný, okrem iného, na základe dvoch historických monografií Nového Sandeca. Prvá, ktorej autorom je kňaz Jan Sygański SI, vyšla na začiatku 20. storočia, druhá, napísaná pod vedením Felixa Kiryka, vyšla tlačou na konci minulého storočia v súvislosti so sedemstým výročím Nového Sandeca. Veľký vplyv na obsah spomínaného článku malo taktiež využitie štúdií publikovaných v „Roczniku Sądeckim” (Henryka Barycza, Kazimierza Dziwika, Feliksa Kiryka, kňaza Bolesława Kumora, Tadeusza Nowaka, Stefana Świszczowskiego, Janusza Tazbira), ako tiež monografií autorov: Wiktora Bazielicha, kňaza Stanisława Salaterskiego, Andrzeja Wasiaka.

V článku sú prehľadne predstavené najdôležitejšie otázky týkajúce sa histórie Nového Sandeca od XVI. do XVIII. storočia – zmeny v zástavbe a architektúre mesta, spoločenská a hospodárska situácia, demografické zmeny, organizácia mestskej samosprávy, problematika spätá s reformáciou a reformou cirkvi, školský a duchovný život.

Stručným spôsobom je predstavené tiež obsadenie a vyslobodenie Nového Sandeca spod švédskej potopy, ako aj niektoré aktivity barských konfederátov, ktoré (zakončené porážkou) spôsobili obsadenie Nového Sandeca Rakúšanmi dva roky pred prvým delením Poľska.

Obsah článku potvrdzuje tézu definovanú na jeho začiatku, že hraničným medzníkom medzi obdobím relatívnej prosperity Nového Sandeca a obdobím hospodárskeho úpadku a zníženia jeho úlohy ako provinciálneho strediska bol rok 1655, v ktorom sa odohralo obsadenie mesta Švédmi a v dôsledku toho zruinovanie materiálnych zásob novosandecanov, ktoré už skôr vážne poškodili prírodné pohromy. Ďalší úpadok mesta nastal v druhej polovici XVII. a v prvej polovici XVIII. storočia v dôsledku všeobecného politického a hospodárskeho oslabenia Poľska. S ťažkosťami a iba čiastočne bol prekonávaný v druhej polovici XVIII. storočia.

Preklad: Miroslav Števík

Pol'ské korunovačné klenoty na hrade Ľubovňa v rokoch 1655 – 1661 (kráľovský poklad ukrytý na uhorsko-poľskom pohraničí)

Ľubovniansky hrad, postavený pravdepodobne okolo roku 1294, bol vo svojej viac ako 700-ročnej histórii miestom diania mnohých významných historických udalostí. Tieto historické udalosti ovplyvnili dejiny uhorsko-poľského pohraničia.

Hlavnou funkciou hradu bola ochrana severovýchodnej hranice Uhorska, ďalej vyberanie poplatku pre kráľa ako aj kontrola obchodných ciest vedúcich cez toto územie. Hrad Ľubovňa vo svojej histórii navštívili mnohí poľskí a uhorskí panovníci.

Prelomovým obdobím v dejinách hradu bol rok 1412, keď sa hrad stáva centrom správy tzv. spišského zálohu (záloh bol ukončený de facto v roku 1769 a de iure v roku 1772). Obdobie poľského zálohu je obdobím politického, hospodárskeho a kultúrneho rozmachu nielen hradu Ľubovňa ako centra správy zálohu, ale aj všetkých šestnástich zálohovaných spišských miest.

Jednou z najvýznamnejších udalostí v dejinách hradu Ľubovňa bolo aj ukrytie poľských korunovačných klenotov a celého poľského kráľovského pokladu v útrobach hradu.

Korunovačné klenoty a celý kráľovský poklad bol na hrad Ľubovňa prevezený po napadnutí poľského kráľovstva Švédmi v roku 1655. Je potrebné priblížiť si medzinárodnú politickú situáciu, ktorá viedla k takémuto aktu.

Počas panovania poľského kráľa, posledného zo švédскеj dynastie Vasovcov, Jána II Kazimíra došlo k tzv. *švédskej potope* (poľsko-švédska vojna). V lete roku 1655 zaútočila na Poľsko švédska armáda Karola X. Gustáva, skladajúca sa prevažne z nemeckých nájomníkov. Veľmi rýchlo padli poľské mesta Poznaň, Varšava a v októbri roku 1655 aj Krakov.

Počas vojny so Švédskom bol samotný poľský kráľ Ján II. Kazimír v ohrození, šľachta bola de-

moralizovaná a tak kráľ po čase opúšťa Krakov. Na základe informácie rýchleho postupu švédskych vojsk na juh bola odomknutá kráľovská pokladnica na hrade Wawel a najcennejšie kráľovské klenoty prevezené na hrad Ľubovňa.

Transport kráľovských insignií zabezpečoval vtedajší starosta zálohovaného Spiša s centrom na hrade Ľubovňa Juraj Lubomirski. Ten pravdepodobne zbral truhlice s klenotmi a dôležité archívne dokumenty.¹

Truhlice s kráľovským pokladom boli označené kráľovskou pečatou a pečatami kancelára Korycińskiego a Lubomirského. Okrem poľských korunovačných klenotov boli na hrad privezené aj tzv. švédska a moskovská koruna.² Obidve spomínané koruny boli súčasťou kráľovského pokladu od čias vlády Žigmunda III. Tieto koruny boli považované za súkromné koruny poľských kráľov zo švédskej dynastie Vasovcov.

V poľskej historiografii je Ľubovniansky hrad v tomto historickom období často označovaný ako miesto emigrácie, úkrytu a obrany, ktorý dáva výrazné možnosti kontaktov Poľska so zahraničím.

Poľský kráľovský poklad bol na hrade Ľubovňa ukrytý do roku 1661, keď sa ukončila vojna so Švédmi. Následne bol prevezený na kráľovský hrad Wawel do Krakova.

Spišský starosta sídliači na hrade Ľubovňa Juraj Lubomirski bol samotným kráľom menovaný za veliteľa vojsk, ktoré ostávali verné poľskému kráľovstvu. Lubomirski začal zohrávať významnú postavu, o ktorej priazeň mal záujem ako samotný poľský kráľ, tak aj švédsky kráľ. Obaja panovníci k nemu vysielali svojich poslov, ktorí mali hájiť záujmy jedného či druhého kráľa.

Lubomirski udržiaval z hradu Ľubovňa blízky kontakt aj so sedmohradským kniežatom Jurajom Rákoczym, ktorý mu bol vzdialený príbuzný. Ponúkal mu myšlienku kandidovať na poľský trón. Na Ľubovnianskom hrade prebehli rozhovory s Mikesom Mihályom, ktorý bol poslom Rákoczyho.

V boji o následníctvo na poľský kráľovský trón apeloval Ján Kazimír na rakúskeho cisára Leopolda I., aby obsadil spišské mestá a samotný hrad Ľubovňa. Odvolával sa na to, že spišský záloh bol a stále je len určitou pôžičkou v rukách Poľska. K obsadeniu hradu Ľubovňa rakúskymi vojskami nedošlo. Leopold a Ján Kazimír vojnu so Švédmi ukončili 3. 5. 1660 tzv. oliwským mierom. Sprostredkovateľom pri tvorbe mieru bolo Francúzsko. Poľsko stratilo 1/3 svojho vtedajšieho územia a svoje veľmocenské postavenie. Panovník po úteku z Poľska vyviezol aj množstvo predme-

Ikona Dávid, kráľa Izraela a Judei. Jeho atribútmi sú zvitok s písmom a harfa. Barokový ikonostas, polovica 18. storočia, Matysová. Zo zbierok Ľubovnianskeho múzea. Foto: P. Sás

tov z kráľovského pokladu, ktoré sa dodatočne vracali späť do Krakova.

☞ V deň Nového roka 1656 vkročil kráľ Ján II. Kazimír do Podolínca, kde bol privítaný Jurajom Lubomirským.³ Následne panovník zotrval niekoľko dní na hrade Ľubovňa. Detailný popis príchodu kráľa na hrad Ľubovňa poeticky opisuje vo svojom svetovom bestselleri *Potopa* Henrich Sienkiewicz:

V Ľubovni hrmeli na privítanie hostí delá, až sa veže a cimburie zahalili dymom, zvony vyzváňali ako na požiar. Nádvorie hradu, na ktorom kráľ vystúpil, chodba a zámocké schody boli obtiahnuté červeným súknom. Vo väzoch privezených z Talianska horeli orientálne aromatické oleje. Väčšia časť pokladu Lubomirských: zlatý a strieborný riad, koberce, gobelíny utkané majstrovskými flámskymi rukami, sochy, hodiny, klenotmi zdobené skrine, stolíky vykladané perleťou a jantárom už skôr pozvážali do Ľubovne, aby ich zachránili pred švédskou hrabivosťou. Teraz to všetko bolo tu rozostavené, porozvešané, priam oči oslepovalo a menilo tento zámok na akúsi čarovnú rezidenciu.

☞ Napriek tomu, že ide o poetický text, je potrebné ho čiastočne vziať do úvahy a rešpektovať ho. Reaguje na konkrétnu a pre Poliakov veľmi vážnu udalosť v ich národnej histórii.

☞ Z Ľubovne Ján II. Kazimír pokračoval cez Jasło a Krosno do ďalšieho sídla Lubomirského, ktorým bol zámok Łańcut. Panovník sa ukrýval aj mimo hranice súdobého Poľska, v oblasti Sliezska.

☞ Zo strany Lubomirského mu bola ponúknutá trvalá ochrana a tzv. exil v Ľubovni. Kráľ to neprijal. Ľubovňa totižto bola považovaná za oblasť, ktorá bola za hranicou Poľska. Lubomirski bol menova-

ný za hlavného veliteľa vojsk, ktoré nedeklarovali švédsky protektorát. Mohol vytvárať nové vojenské oddiely na hradoch a zámkoch pod záštitou súhlasu od samotného kráľa.

☞ Na hrade Ľubovňa sa pred nepriateľskými Švédmi ukrývala skupina cirkevných a svetských hodnostárov: krakovský biskup a podkancelár Andrzej Trzebicki, krakovský vojvoda Dominik Zasławski, lubelský vojvoda Jan Tarło, biecký kastelán Jan Wielopolski a kaluský starosta Jan Sobiepan Zamoyski.⁴ Poľská šľachta sa rozhodla vyjednávať ako s kráľom poľským Jánom II. Kazimírom, tak aj s kráľom švédskym Karolom Gustávom. Skôr ako brániť samotného kráľa chceli podporovať záujmy obrany Poľska. Najdôležitejšou osobnosťou vo vyjednávaní bol hradný pán Ľubovne Juraj Lubomirski.

☞ Už v roku 1658 bolo v Krakove vydané nariadenie a menovaná komisia, ktorá sa na začiatku roku 1659 mala vybrať na hrad Ľubovňa a vykonať revíziu kráľovského pokladu počas tzv. „neistých časov“ v domovine. Poľský sejm vydal nariadenie v znení: *ktokoľvek by počas týchto ťažkých časov z domoviny zbral, alebo ukradol by čokoľvek z pokladu (klenotov poľských) je povinný to ihneď odovzdať. Ak tomu tak nebude v kontexte s pôvodným inventárom pokladu, bude okamžite začaté vyšetrovanie v danej veci.* Nariadenie bolo vydané na základe podozrenia o čiastočnom rozkrádaní kráľovského pokladu, ktorý sa nakoniec v roku 1661 vrátil na Wawel. Inventúra pokladu na hrade Ľubovňa vykonaná nebola.

☞ Po ukončení švédskej „potopy“ nám nie je známy presný stav kráľovského pokladu. Aj napriek prísnemu nariadeniu a s ním spojenou hrozbou trestu sa v neskorších správach objavili zmiznuté časti pokladu, ktoré boli následne vykúpené od ich nových majiteľov. Ako príklad uvedieme rok 1663, v ktorom boli vykúpené 4 ks zlatých reťazí od Stanislava Kazimíra Benievskeho, ale aj od Jana Leščinského.⁵ Údajne sa množstvo klenotov už do kráľovského pokladu na hrad Wawel nikdy nevrátilo.

☞ Prevozom poľských korunovačných klenotov na hrad Ľubovňa sa ešte viac posilnilo a zväznelo postavenie hradu Ľubovňa v očiach poľského kráľovstva. Veď práve na hrade sa šesť rokov ukrýval nielen najcennejší poklad Poliakov, ale aj koruna, ktorá symbolizovala ich autonómnosť, tradíciu a bohatú históriu.

☞ Spomínané významné postavenie hradu Ľubovňa sa prejavilo v rozhodnutí poľského sejmu v roku 1658 o jeho zaradení medzi šesť pevností, ktoré sa mali udržiavať na náklady poľského štátu. Taktiež vojenská záloha na hrade sa mala zväčšiť na 120 osôb.⁶

☞ Hrad Ľubovňa sa stal miestom ukrytia poľského kráľovského pokladu aj preto, lebo od roku 1412 sa stal centrom Poľskom spravovaného zálohovaného územia. Zároveň bol nárazníkovým miestom a obranným vstupom do poľského kráľovstva z juhu. V 16. storočí prešiel renesančnou a následne do polovice 17. storočia barokovou pre-

Kamenná tabuľa s erbom rodu Lubomirských.

Foto: P. Sás

stavbou. Takto prestavaný a podmienkam doby prispôsobený hrad sa stal najlepším miestom pre ukrytie kráľovského pokladu. Rozhodujúca bola aj poloha hradu v najjužnejšej časti vtedajšieho poľského kráľovstva. A nemenej dôležité bolo aj meno a postavenie vtedajšieho starostu zálohovaného Spiša, ktorým bol Juraj Lubomirski, pochádzajúci z významnej magnátskej poľskej rodiny.

☞ Po ukončení švédsko-poľskej vojny Juraj nesusúhlasil s eklektickou voľbou kráľa a postavil sa na odpor tzv. *vivente rege* (výber panovníka ešte počas života aktuálneho vládcu Poľska). Podstata spočívala v rýchlej abdikácii Jána II. Kazimíra, ktorý mal za úlohu na trón dosadiť francúzskeho kandidáta knieža d'Enghien.

☞ Tejto politike sa bránila vtedajšia poľská šľachta na čele s Jurajom Lubomirským. Ako odpoveď kráľa na túto politiku Juraja bol 11. mája v roku 1666 vydaný protokol o zákaze podporovania iniciatívy Juraja. Trestom malo byť vyhlásenie oponentov kráľa Jána II. Kazimíra za rebelov s následnými postihmi.

☞ Napriek tomu, že počas celej švédskej „potopy“ sa Juraj správal lojálne k poľskému kráľovi, rok 1663 bol rokom počiatku sporu medzi Jurajom a kráľom Jánom Kazimírom. Dôvodom bolo jeho vystupovanie voči kráľovi. Provokujúce boli aj jeho rozsiahle majetky.

☞ Po týchto udalostiach musel opustiť Spiš a výpady proti kráľovi organizoval zo Sliezska (Vratislav). Boli mu konfiškované majetky a bol odsúdený na smrť. V apríli 1665 vkročil s rakúskymi oddielmi na hranicu Poľska a obsadil Lubovňu.⁷ Bol autorom manifestu „*ochranca voľnosti pred absolutizmom dvora Jána Kazimíra*“. V Poľsku bol manifest príčinou rozpútania občianskej vojny.

☞ Juraj Lubomirski umrel v roku 1667 v dobrovoľnom vyhnanstve. Nedočkal sa rehabilitácie. Kráľovi Jánovi II. Kazimírovi sa nakoniec nepodarilo dosadiť na trón francúzskeho kandidáta. Práve naopak, po smrti svojej manželky v roku 1667 upustil od svojich zámerov a podal abdikáciu (16. september 1668). Ušiel do exilu vo Francúzsku. V roku 1669 na trón zasadol poľskou šľachtou zvolený Michal Korybut Vyšňoviecký (Wiśniowiecki).

☞ Korunovačné klenoty boli pre Poliakov symbolom suverenity, stabilného politického, spoločenského a kultúrneho diania v Poľsku. Zhmotňovali rovnocenné postavenie Poľského kráľovstva k vtedajším európskym kráľovstvám. Pomocou aktu korunovácie Poľsko zastávalo významné postavenie na poli európskej politiky.

☞ Mystika korunovácie spočívala v premene človeka – smrteľníka v nadpozemskú bytosť s mocou danou bohom. Kráľ korunováciou získal transcendentálnu moc.

☞ V stredoveku bola uznaná predovšetkým teologická podstava korunovácie, často prezentovaná kostolmi. Hlavnou dogmou bol obraz kráľovstva pozemského ako zrkadla kráľovstva nebeského. Stredoveká koncepcia pozemskej vlády pochádzala od boha. Pomazanie budúceho kráľa svätými olejmi bolo z hľadiska symboliky najdôležitejším aktom v celej korunovačnej ceremónii a malo najväčší význam pri udeľovaní vlády.⁸

☞ V umeleckých prejavoch kresťanského umenia sa často objavuje motív korunovácie kráľa Dávida, alebo Panny Márie. Používanie koruny, ale aj ostatných korunovačných predmetov v svetských obradoch bolo prevzaté z biblických výjavov. Samotné prejavy tejto koncepcie sú prezentované aj v zbierkovom fonde Lubovnianskeho múzea. Súčasťou ikonostasu dreveného kostolíka z Matysovej (1833) sú ikony kráľov Dávida a Šalamúna. Obaja majú na hlavách kráľovské koruny. Lubovnianske múzeum – hrad vlastní aj litografiu symbolického korunovania posledného kráľa oboch Sicílií Francesca II. Ten bol bratrancom Caroliny de Bourbon – Zamoyski. Manžel Caroliny Andrej Zamoyski bol predposledným majiteľom hradu Lubovňa. Autorom litografie je Alfonz Mucha. Prezentovaná litografia je prejavom jeho ranej secesnej tvorby.

☞ Na pochopenie významu a symboliky poľských korunovačných klenotov je potrebné vykonať exkurz do histórie poľského kráľovstva. Prvým korunovaným poľským kráľom bol Boleslav Chrabrý (992 – 1025). Stalo sa tak 18. 4. 1025 a poľské kráľovstvo bolo týmto aktom včlenené do vtedajších európskych kráľovstiev.

☞ Napriek množstvu pokusov o znovuzrodenie poľského kráľovstva bolo jeho definitívne obnovenie až v roku 1320 Vladislavom I. Lokietkom. Korunovačný akt sa konal v Krakove 20. 1. 1320, kde okrem korunovania Vladislava I. Lokietka bola korunovaná aj jeho manželka Hedviga. Krakov sa stal po prvýkrát mestom korunovácie s následnou stáročnou tradíciou korunovácie.

☞ Oficiálnym termínom pre označovanie Poľska sa od čias vlády Kazimíra Veľkého (následník Vladislava I. Lokietka) stalo *Regnum Poloniae*. Koruna poľského kráľovstva bola nazvaná: „*Corona Regni Poloniae*“ alebo „*Corona privilegia*“.

☞ Vladislav I. Lokietko dal na svoju korunováciu zhotoviť novú korunovačnú korunu, ktorá sa výsostne používala na akt korunovácie až do roku 1764, keď ňou bol korunovaný posledný poľský kráľ Stanislav August Poniatovský.

Korunovácia neapolského kráľa Francesca II. Litografia. Autor: Alfonz Mucha. Koniec 19. storočia. Zo zbierok Lubovnianskeho múzea. Foto: P. Sás

Novo vyhotovená korunovačná koruna dostala pomenovanie „Koruna Boleslava Chrabrého“. Niesla meno prvého poľského kráľa a jej nositeľia sa ňou odvolávali na dávnu históriu Poľského kráľovstva. Práve táto korunovačná koruna bola ukrytá v útrobach hradu Ľubovňa.

Krakov sa stal aj mestom uchovávaní kráľovskej pokladnice, kde boli klenoty a ostatný kráľovský poklad prechovávané. Najstaršia revízia tejto pokladnice pochádza z roku 1475.

V roku 1370 vymiera dynastia Piastovcov. Posledným z rodu Piastovcov na poľskom kráľovskom tróne bol Kazimír III. Veľký. Za poľského kráľa je korunovaný Ľudovít I. Veľký (od roku 1342 uhorským kráľom). Po polstoročí sa poľská koruna opäť ocitá v cudzích rukách.

Ľudovít I. Veľký, uhorský a poľský kráľ. Zo zbierok Lubovnianskeho múzea. Foto: P. Sás

Kráľ Ľudovít I. Veľký je známy aj z dejín mesta Stará Ľubovňa. V polovici 14. storočia udelil Ľubovní mestské výsady podľa vzoru Košíc.⁹ Mešťanom dal právo voliť si richtára, voliť si mestskú radu a právo výročného trhu. Na hrade Ľubovňa je v súčasnosti vystavený portrét Ľudovíta Veľkého, ktorý dali namaľovať Ľubovníania ako prejav vďaky. Na obraze je nasledujúci text: *Ľudovít I., kráľ uhorský, ktorý dal Ľubovnianskym občanom právo slobodných miest v takej miere, ako Košiciam.*

Ľudovít I. Veľký po korunováci za poľského kráľa (13. 11. 1370) vyviezol korunovačnú korunu do Uhorska. Chcel zabrániť snahám Poliakov o korunovanie domáceho kandidáta na trón. Poľské korunovačné klenoty ostali na Vyšehrade do roku 1412.¹⁰

Je všeobecne známe, že Ľudovít I. Veľký, ktorý bol bez mužského následníka trónu, sa snažil sobášnou politikou zabezpečiť uhorský a poľský trón svojim dvom dcéram.

Po smrti Ľudovíta I. bola 15. 10. 1384 za oficiálne prvú poľskú kráľovnú korunovaná jeho dcéra Hedviga. Hedviga bola jediná kráľovná v dejinách poľského kráľovstva, ktorá bola korunovaná ako panovník, nie ako kráľovná manželka. Korunovácia sa konala v Krakove a Hedviga mala vtedy iba 10 rokov.

V súvislosti s príchodom Hedvigy do Poľska prebehli priamo na hrade Ľubovňa v roku 1384 rokovania za účasti na strane jednej vtedajšieho brandenburského markgrófa Žigmunda Luxemburského a na strane druhej so zástupcami poľskej šľachty.

Predmetom rokovania bolo ukončenie vojenského ťaženia do Poľska ako aj príchod Hedvigy do Krakova.¹¹ Kráľovná Hedviga sa následne vydala za Vladislava Jagelonského, ktorý sa stal poľským kráľom (4. 3. 1386). Hedviga je patrónkou Poľska. Ani ona a ani jej manžel poľský kráľ Vladislav Jagelonský neboli korunovaní korunou Boleslava Chrabrého, ale nanovo vyrobenými korunami.

Staršia dcéra Ľudovíta Veľkého Mária sa v roku 1382 stáva uhorskou kráľovnou. V tom istom roku 1382 navštívila aj Ľubovniansky hrad a v roku 1385 sa stala manželkou Žigmunda Luxemburského (uhorský kráľ od roku 1387).

Korunovačná koruna tzv. „Corona privilegia“ sa do Poľska vrátila až po rokovaniach Vladislava s cisárom Žigmundom Luxemburským. Stalo sa tak v roku 1412. Po vymretí dynastie Jagelovcov v roku 1572 nastupuje epocha tzv. eklektických (volených) kráľov Poľska.

Je veľmi dôležité si priblížiť aj symboliku poľských korunovačných klenotov, ktoré boli na hrade Ľubovňa ukryté. Za korunovačné koruny boli považované: koruna, jablko, žezlo, plášť, meč a v ojedinelých prípadoch aj prsteň. Na deň korunovácie bol zhotovený špeciálny korunový trón a ušitý korunovačný odev pre kráľa.

Koruna bola pôvodne vyrobená z číreho zlata, pozostávala z 9 segmentov, z ktorých každý jeden segment bol v tvare kráľovskej ľalie. Ľalia symbo-

Poľské korunovačné klenoty, repliky. Foto: P. Sás

lizovala kráľovskú krv. Ľalie boli podľa veľkosti obvodu hlavy kráľa odoberané, alebo dopĺňané.

☛ Na jednej z ľalií je v smaragde vygravírovaný lev, ktorý symbolizuje české kráľovstvo. Jeho opodstatnenie na korune vyplýva z rodovej väzby poľských kráľov k českému kráľovstvu.

☛ Lev je symbolickou spomienkou na Dobruvu Přemyslovnu, ktorá sa v roku 965 stala manželkou zakladateľa poľského štátu Mieška I. Jedným z ich troch detí bol aj Boleslav Chrabrý – prvý poľský kráľ.

☛ Korunu podľa opisu z roku 1609 zdobilo 117 drahých kameňov väčšieho formátu, 180 menších kameňov a 90 perál. Medzi drahými kameňmi prevládali rubíny, zafír, smaragdy a diamanty. Koruna zhmotňovala nadprirodzenú moc panovníka, ako aj jeho oprávnenie na kráľovský trón. Bolo ňou korunovaných 17 poľských kráľov.

☛ Okrem korunovačnej koruny boli pre iné účely panovníkmi používané tieto koruny: homagiálna (určená na verejnú prezentáciu kráľa), súkromná, helmová a hrobová koruna.

☛ Ostatné korunovačné predmety mali následný význam a symboliku. Korunovačné jablko symbolizovalo výkon vlády, ktorá svojim rozsahom zahŕňa celý svet. Poľské korunovačné jablko nazývané ako jablko Eryka XIV. Vyrobené bolo metódou vytáňovania. Zhotovili ho pre kráľovnú Katarínu Jagelonskú a od jej čias bolo používané ako korunovačné jablko. Pravdepodobne je na ňom zobrazená mapa sveta z roku 1571.

☛ Žezlo symbolizovalo spravodlivosť vlády poľského kráľa. Na žezle sú zobrazené hlavné atribúty poľského kráľovstva a dynastie Piastovcov.

☛ Meč symbolizoval vojenskú a administratívnu moc panovníka. Predstavoval povinnosť kráľa chrániť kráľovstvo a poddaných.

☛ Počas korunovania posledného poľského kráľa Stanislava Augusta Poniatovského v roku 1764 boli korunovačné klenoty zreštaurované a po prvýkrát v histórii vystavené verejnosti v Krakove a vo Varšave. Pri tejto príležitosti boli na požiadanie kráľa zhotovené náčrty kráľovských insígnií. Ich autorom bol Joseph Christoph Werner. Na troch nákresoch dôkladne zaznamenal podoby korunovačných klenotov.

☛ Na prvej z kresieb je detailne zobrazený svetský korunovačný úbor kráľa určený na obrad korunovácie ako aj podoba korunného trónu.¹²

☛ Na druhom nákrese sú insígnie, s mimoriadnou pozornosťou na korunovačnú ľaliu a korunovačné žezlo.¹³ Korunovačný meč je zobrazený na tretej kresbe.¹⁴

☛ Ďalšia požiadavka kráľa Stanislava Augusta smerovala na maliara Marciella Bacciarelliho, ktorý vytvoril kolekciu portrétov poľských kráľov. Wernerove kresby ako aj Bacciarelliho portréty sa dnes nachádzajú na kráľovskom zámku vo Varšave a v Kabinete rytín univerzitetnej knižnice vo Varšave.

☛ V súčasnosti nie je možné vidieť originál korunovačnej koruny (1320 -1764), pretože bola v roku 1794 pruským cisárom Fridrichom Viliamom II. vyvezená z kráľovskej pokladnice hradu Wawel. Stalo sa tak počas tretieho delenia Poľska medzi Rusko, Prusko a Rakúsko.

☛ Fridrich obracia svoju pozornosť predovšetkým na korunovačné klenoty ukryté na hrade Wawel. Ešte pred odovzdaním územia Poľska svojmu partnerovi Rakúsku dáva príkaz svojim generálom, aby kráľovskú pokladnicu otvorili a poklad spoločne s korunovačnými klenotmi dáva vyviezť do Vratislavi a následne do Berlína.¹⁵ Osud korunovačných klenotov je týmto spečatený.

☞ Dielo skazy dokonali už syn Fridricha Viliama II. a to Fridrich Viliam III., ktorý dal začiatkom 19. storočia korunovačné klenoty zničiť. Drahé kamene boli vybraté, zlato roztavené. Spoločne s korunovačnou korunou boli pruským kráľom pravdepodobne zničené ešte kráľovské insignie: 4 koruny, 4 žezlá, 5 jabĺk, 6 mečov a ďalšie drahocenné kráľovské predmety.

☞ Na základe pramennej dokumentácie dalo Ľubovnianske múzeum – hrad vyhotoviť repliky poľských korunovačných klenotov. Vystavené korunovačné klenoty v Kaplnke sv. Michala na hrade Ľubovňa boli vyrobené v roku 2010 poľským reštaurátorom Józefom Walczykom. Dôveryhodným podkladom na výrobu faksimile sa stali archívne materiály z 18. storočia, ktoré sa zachovali v podobe nákresov od Josepha Christopha Wernera a v podobe portrétov poľských kráľov od Marciella Bacciarelliho.

☞ Ľubovnianske múzeum si stárou výstavou replík poľských korunovačných klenotov na hrade Ľubovňa chce pripomenúť jednu z najvýznamnejších historických udalostí v dejinách hradu.

☞ Ľubovnianske múzeum ďakuje za spoluprácu pri zhotovení replík poľských korunovačných klenotov: Prešovskému samosprávnemu kraju, Mestu Stará Ľubovňa, Občianskemu združeniu Priatelja hradu Ľubovňa, Poľskému inštitútu v Bratislave, Kráľovskému zámku vo Varšave a Kabinetu rytín univerzitnej knižnice vo Varšave.

☞ Naše poďakovanie patrí aj Adamovi Orzechowskému, ktorý prišiel s myšlienkou výroby replík poľ-

ských korunovačných klenotov ako prvý. Repliky poľských korunovačných klenotov poskytol na výstavne účely Ľubovnianskemu múzeu v roku 2005.

Poznámky:

- ¹ M. Rožek, *Polskie koronacje i korony*, Kraków 1987, s. 83.
- ² W. Kłaczewski, *Jerzy Sebastian Lubomirski*, Wrocław 2002, s. 123.
- ³ *Ibidem*, s. 131.
- ⁴ *Ibidem*, s. 124.
- ⁵ Rožek, *op. cit.*, s. 84.
- ⁶ M. Števík, M. Timková, *Dejiny hradu Ľubovňa*, Stará Ľubovňa 2005, s. 77.
- ⁷ S. Rosik, P. Wiszewski, *Poczet polskich królów i księząt*, Wrocław 2007, s. 217.
- ⁸ R. Marcinek, *Poczet władców polski*, Kraków 2004, s. 10.
- ⁹ Števík, Timková, *op. cit.*, s. 27.
- ¹⁰ Marcinek, *op. cit.*, s. 16.
- ¹¹ Števík, Timková, *op. cit.*, s. 29.
- ¹² J. Ch. Werner, *Svetský korunovačný úbor kráľa Stanislawa Augusta*. Náčrt polovice postavy v korunovačnom úbore, časti oblečenia a trónne kreslo. Originál: Kabinet rytín Univerzitnej knižnice vo Varšave, zo zbierky kráľa Stanislawa Augusta, 1764, inv. č.: 8397.
- ¹³ J. Ch. Werner, *Svetský korunovačný úbor kráľa Stanislawa Augusta*. Korunovačné klenoty. Originál: Kabinet rytín Univerzitnej knižnice vo Varšave, zo zbierky kráľa Stanislawa Augusta, 1764, inv. č.: 8396.
- ¹⁴ J. Ch. Werner, *Svetský korunovačný úbor kráľa Stanislawa Augusta*. Ceremoniálny meč a insignie Rádu bieleho orla. Originál: Kabinet rytín Univerzitnej knižnice vo Varšave, zo zbierky kráľa Stanislawa Augusta, 1764, inv. č.: 8395.
- ¹⁵ Presný popis prevozu klenotov do Pruska je opísaný na stránkach diela od Michala Rožeka: *Polskie koronacje i korony*. Súčasťou je aj interpretácia korešpondencie medzi pruským kráľom Fridrichom II. Wilhelmom a jeho generálom majorom von Ruets.

Dalibor Mikulík

Stara Lubowla

Polskie klejnoty koronacyjne na Zamku Lubowelskim w latach 1655 – 1661 (królewski skarb ukryty na pograniczu polsko-węgierskim)

☞ Jednym z najważniejszych historycznych wydarzeń w siedemsetletniej historii Zamku Lubowelskiego było ukrycie tu polskich klejnotów koronacyjnych w latach 1655 – 1661. Do przewiezienia na Zamek Lubowelski najcenniejszego polskiego skarbu doprowadziła międzynarodowa sytuacja polityczna w XVII wieku, przede wszystkim potop szwedzki.

☞ Zamek w Lubowli przed ukryciem w nim klejnotów koronacyjnych został gruntownie zbarokizowany, ale wcześniej jeszcze przeszedł przebudowę w stylu renesansowym. Wybór zamku na miejsce ukrycia skarbu świadczy o jego istotnej roli w ramach Królestwa Polskiego i tzw. zastawu spiskiego. W polskiej historiografii Zamek Lubowelski we wspomnianym okresie często nazywany jest miejscem emigracji, schronienia i obrony, które

daje jednocześnie możliwość utrzymywania kontaktów Polski z zagranicą.

☞ Tak ważna rola Zamku Lubowelskiego została potwierdzona ustawą polskiego sejmku z 1658 roku, na podstawie której został on włączony do grupy sześciu twierdz utrzymywanych na koszt państwa polskiego. Na mocy tej samej ustawy załoga zamku miała zostać zwiększona do 120 żołnierzy.

☞ Artykuł przybliży nie tylko sytuację polityczną i wojskową Polski w XVII wieku, ale także rolę i decyzje starosty spiskiego Jerzego Lubomirskiego. Celem artykułu oraz samej wystawy *Polskie klejnoty koronacyjne na Zamku Lubowelskim w latach 1655–1661* jest symboliczne przypomnienie sławy i roli granicznej twierdzy – Zamku Lubowla.

Tłumaczenie: Tomasz Wicik

◀ Krajinný charakter Pienin dotvárajú obce s katastrálnymi územiami Stráňany, Veľký Lipník, Lesnica, Haligovce, Veľká Lesná, Červený Kláštor (Nižné Šváby), Lechnica a Majere (Vyšné Šváby), miestami aj s dožívajúcim ľudovým staviteľstvom. Celé súvislé horstvo Spišská Magura sa pripája na Pieniny rássochami v katastri Veľká Lesná a Stráňany. V úzkych, hlbokých dolinách má drsné podnebie. V priebehu roka je tu nemálo vodných zrážok a vetrov. Vlhkosť vzduchu sa tu udržiava po celý rok. Miernejšie podnebie je vo Veľkej Lesnej, Haligovciach, Červenom Kláštore a Lesnici.

◀ V dobe, keď boli zakladané obce Lechnica (prvá písomná zmienka v roku 1319), Veľká Lesná (1323), Haligovce (1323), Veľký Lipník (1330), Havka (1344), Lesnica (1513), Stráňany (1567), poľnohospodárska výroba bola na nízkej úrovni. Hlavným zamestnaním obyvateľov okolia Pienin bolo koristnícke a zberné hospodárenie, ktorému zodpovedalo aj odievanie a bývanie. Tunajší človek sa chránil pred chladným, drsným počasím praktickým odevom. Funkčnosť odevu určovala použitie surovín na výrobu materiálu, na jeho zhotovenie. Pritom úroveň bývania, odevu a stravy boli vždy na adekvátnej úrovni s duchovnou kultúrou, rodinným a spoločenským životom. Človek dobre poznal vlastnosti kože, kožušín a živočíšneho vlákna, vlny. Po založení osád zameril sa na lov divje zveri, ako i chov takých domácich zvierat, ktorých kožu, kožušinu a vlnu mohol podomácky zužitkovať. Výroba závisela na kvalite práce, objavnosti človeka v drsnej pieninskej prírode. Základné odevné súčiastky sa zhotovovali z kože, kožušiny, súkna a plátna. Obuv sa vyrábala z kože,

jalovcových korieňkov, kôry, stromov, dreva a súkna. Životné prostredie si vyžadovalo odev praktický. Z ikonopiseckého, ikonografického materiálu, z archívnych a historických prameňov možno identifikovať odev v prvých začiatkoch života obyvateľov pieninských osád. Základný odev tvoril odev košelovitý z plátna a súkna, prepásaný. Je doložený na neskorogotickej freske z roku 1520 v kapitulnej sieni kartuziánskych mníchov v Červenom kláštore. Lanové plátno na Spiši sa spomína už za panovania uhorského kráľa Štefana (998 – 1038) v desiatku, ktorý žiadal od poddaných. Vrchný odev v drsnom, chladnom počasí pozostával z kože, kožušín a hrubého súkna. K telu sa pripevňoval prepásaním šnúrou, sponami, zväzovaním do uzla, retiazkami a ihlicami. Mimoriadny význam mala obuv. Pripevňovala sa od chodidla (podošvy) remienkami, motúzmi a šnúrkami, ktoré sa ovinovali od členiek po kolena. Nové tvary obuvi pod vplyvom európskej módy sa medzi ľuďom ujímali len pomaly skvalitňovaním sociálnych a ekonomických podmienok. Topánky a kordované čizmy sa kupovali pri prícestných hostincoch okolo obchodnej cesty medzi Poľskom a Uhorskom smerujúcej od Starej Ľubovne k Tridsiatku (lokalita pri Spišskej Starej Vsi).

◀ Funkčnosť bola sledovaná aj pri pokrytí hlavy. Pokrývaním hlavy sa líšili muži od žien, slobodní mládenci od ženatých mužov, slobodné dievčatá od vydatých žien. V zime sa používali vysoké súkenné čiapky a klobúky rozmanitých tvarov. Ženy pokrývali hlavu plátennými, ale i vlnenými ručníkmi. Dievčatá po celý rok chodili s obnaženou hlavou, len pri mimoriadne studenom počasí si pokrývali hlavu ručníkom. Úpravu vlasov slo-

Goral zo Zamaguria,
70. r. 20. st. Foto: J. Lazorík,
archív ĽM, č. neg. 6457

Drotár Mirilovič zo Stráňan,
1. pol. 20. st. Repro: J. Lazorík,
archív ĽM, č. neg. 5104

Ženy v modrotlačí,
Veľký Lipník, 70. r. 20. st.
Foto: J. Lazorík, archív LM,
č. neg. 792

bodných dievčat a žien dokladajú nástenné maľby v rímskokatolíckych kostoloch vo Veľkej Lesnej, Spišskej Starej Vsi a Spišských Hanušovciach.

☛ V 14. a 15. storočí sa zvyšovala produktivita práce tým, že sa pasienky a orná pôda rozširovali na úkor lesov, pod vplyvom šoltýskej kolonizácie na valašskom práve. Vo Veľkom Lipníku a Stráňanoch (Folvark) sa rozrástol chov oviec. Koža, kožušina, vlna a súkno sa stali dôležitým obchodným artiklom, aj keď duchovenstvo, šľachta a mešťania v Spišskej Starej Vsi dávali prednosť jemnejším súknam, ktoré vyrábali súkenníci v Starej Ľubovni, Spišskej Belej a Kežmaruku, ale i v Nowom Targu. Nakupovali sa aj jemné súkna z Flámska. Na obliekanie vplývali európske módné prúdy priebežne medzi hradmi Czorzstyn a Stará Ľubovňa. Humanizmus a renesancia v odevu sa dotkli len zámožnejších občanov, výnimočne zámožnejších sedliakov. V retardovaných formách prešla do strihu sukni s voľne spadajúcimi záhybmi (faldy). Vo Veľkom Lipníku a Stráňanoch sa tento strih udržal do súčasnosti. V mužskom odevu nohavice voľného strihu s drobnými

výšivkami okolo rázporka dožívajú v súčasnosti v odevu bačov, v štylizovanej forme dunajeckých pltníkov (Lesnica).

☛ Aj barokové odevné formy sa tu ujímali postupne, pomaly. I to len v niektorých odevných doplnkoch z dovezeného materiálu (šnúrky, ľudový šperk, lesklé ozdoby, flitre, hodváb na vyšívanie) pre potrebu pánov v Lesnici, Stráňanoch a Spišských Hanušovciach, ako aj spišskostaroveských zámožných mešťanov. Pri stúpajúcej biede poddaného ľudu v rokoch neúrody, živelných pohrôm a vojen nebolo zriedkavosťou, že jedna rodina vlastnila len jednu súkennú halenu a jeden ovčí kožuch. Aj vrchnostenské predpisy prísne regulovali odievanie ľudu. Dovoľovali nosiť len hrubé súkno, hrubé plátno a kožu z diferenciálnych, stavovských príčin. Kongregácia trinástich spišských miest, ktorá roku 1693 zasadala v Ľubici, zakázala podomkom nosiť sobolie klobúky, slúžkam úzke (t. j. hanlivé zástery) verschamerirte Schürze, ručníky na chvost (Schvanztücher) a pleny na ovinutie hlavy a pliec (Czicher). V rokoch 1734 – 1754 uskutočnil sa na celom Spiši súpis kordovánových čižiem, kožuchov a fajok, ktoré vrchnosť považovala za prepych. V Stráňanoch boli zapísané tri „chlamides dorsis vulpinis“ – líščí plášť na prehodenie cez plecia, v Lesnici tri, Lechnici osem, vo Veľkej Lesnej šesť a Veľkom Lipníku jeden.

☛ Tradičným materiálom pre zhotovenie základného odevu bolo plátno. Roľníci vysievali niekde aj polovicu výmery svojej pôdy ľanom. Záznamy o oseve ľanu sa zachovali v účtovných knihách z roku 1664. Najkvalitnejšie vyrobené plátno pochádzalo z Lechnice. Na turíčne jarmoky do spišských miest prichádzali nákupcovia plátna z Turecka, Grécka, Srbska a z Číny.

☛ Politické premeny pod vplyvom reforiem Márie Terézie a Jozefa II. a zároveň zrušenie nevoľníctva znamenalo určité uvoľnenie a pokrok v každodennom živote ľudu a tým aj v obliekaní. Popri ľanovom plátne zvýšil sa záujem o hodvábne látky. Keď nástupca Jozefa II. Leopold II. opäť povolil púte a cirkevné slávnosti, dedinský ľud sa prezentoval pri obradoch a pred kostolom v pre-

Mladý pár z Veľkého Lipníka
na festivalovej prehliadke
v Kamienke, 70. r. 20. st.
Foto: J. Lazorík, archív LM,
č. neg. 1935

Mladý pár z Veľkej Lesnej,
40. r. 20. st. Súkromný
archív Márie Labantovej
z Veľkej Lesnej

pychovejšom odevu. Koncom 18. storočia prenikla na Slovensko výroba modrotlača (negatívnej i pozitívnej). Zľudovená pozitívna tlač s tmavými farbami na bielom plátne, na vlnených a hodvábných šatkách ovplyvnila v 19. storočí ľudový odev na celom Slovensku. Modrotlačiarom v Spišskej Belej, Podolínci, Hniezdom a Starej Ľubovni zdala sa pozitívna tlač komplikovanou. Ani ľud v oblasti Pienin sa nestal vo väčšom meradle jej konzumentom. Uprednostňoval praktickosť farieb negatívnej tlače. Farbiari na Spiši sa naďalej pridržiavali tradícií a vyhovovali umeleckému citeniu ľudu. Zhotovovali modrotlačové látky, ktorých odtiene i vzorovanie prispôsobili regionálnym požiadavkám žien v slovenských a rusínskych obciach (motív štvorcový – zrkadielkový, motív s hroznom a hruškou, motív paličkovitý, lístkový, hviezdikový, lancuškový – retiazkový a pod.).

☛ V drsnom, chladnom prostredí používali sa časti vrchného zimného odevu z koží a kožušín. Prvé kožušinové odevné časti na Spiši boli kacagáne šité z medvedej kožušiny. V dostupných historických prameňoch sú doložené v Stráňanoch, Veľkej Lesnej a Lesnici. Kacagáne sa šili aj z ovčích a baraních kožušín. Podľa účtovných kníh hospodárenia majerov, patriacich roku 1701 Kežmarskému hradu, v Stráňanoch z chovu oviec plynuli vysoké príjmy. Po zrušení poddanstva sa začali obliekať krátke kožuchy s rukávmi a dlhé kožuchy. Šili ich kožušníci v Starej Ľubovni, ktorí už od roku 1700 zásobovali výrobkami sedliakov v Stráňanoch, vo Veľkom Lipníku, Haligovciach, Veľkej Lesnej a Lesnici. Ženské kožuchy boli zdobené jemnými záhybmi (faldu) a jemnou retiazkovou výšivkou s rastlinným motívom. Mužské kožúšky bez rukávov mali názov serdak. Nosia ich v súčasnosti muži k slávnostným príležitostiam. Dlhé kožuchy dovážané z Poľska mali názov „novotarskie“, zo Spišskej Belej „nimjecke“. Po druhej svetovej vojne vlastníci kožuchov pod vplyvom zániku ľudového odevu dávali tieto kožuchy prešívvať v strihu a požiadavke doby, v odtieňoch hnedého koloritu. V polovici 19. storočia sa začala spišská saská

móda meniť pod vplyvom nacionálno-šovinistických vládnujúcich maďarských kruhov. Do konca 19. storočia sa ustálila ako maďarský národný kroj. V detailoch ovplyvnila odev v pieninských obciach. Odev zbojníkov a stoličných drábov pozostával z priliehavých nohavíc z modrého súkna renesančného strihu vyzdobených bielymi, žltými a červenými šnúrami. Košeľa vyčnievala tri palce nad pásom. Široký remenný pás (opašník) chránil obnaženú časť tela. Košeľa bola ušitá z hrubého plátne zošitá s hrubými konopnými niťami. Košeľa sa pred použitím máčala v baraňom tuku a potom vyúdlila v komíne, aby bola vode nepriepustná. Obúvali krpce, hlavu prikrývali klobúkom so širokou strechou (krepka). V zime obliekali medvedí plášť „gubu“. Pri útoku a v sebaobrane používali čakany a sekierky, s ktorými vedeli brilantne narábať. Koncom 18. a začiatkom 19. storočia odev zbojníkov bol navlas podobný pánskym drábovom. Obliekali nohavice z červeného súkna, biele súkenné haleny, na sviatky bronzovej farby. Na čiapke z červeného materiálu mali líščí chvost, orlie alebo kohútie pierko.

☛ Na konci 18. a na začiatku 19. storočia existovali tu už ustálené formy odevu. Sviatočný odev mužov v okolí Červeného kláštora na začiatku 19. storočia pozostával z obuvi, remenných krpčov s onucami omotanými okolo chodidla nohy, súkenných nohavíc, ľanovej košeľe, koženého vybijaného remeňa, koženého opasku a hnedého klobúka. Dopĺňala ho vesta z jemného čierneho a svetlomodrého súkna vyzdobená farebnými gombíkmi a rastlinnými motívami s farebnou bavlnkou retiazkovým stehom. Vesty ako artefakt mestskej módy stali sa doménou vo sviatočnom odevu mužov i za Dunajcom, v poľských komunitách. Na poľskej a slovenskej strane obliekajú vesty pltníci (flišáci).

☛ Ženy obúvali žltočervené kordovánové čižmy. Dovážali ich spišskobelianski čižmári na jarmoky. Sukne boli z doma utkaného kanafasu v prevládajúcej červenej farbe, ako i z jemného anglického súkna (janglija). Živôtik bol odrazom európskej rokokovej módy, šnurovaný. Zástera z jemného

Osturnianka s dieťaťom,
70. r. 20. st. Foto: Ján Lazorík,
archív ĽM, č. neg. 8485

Tkáčky v pracovnom odevu,
Veľký Lipník, 70. r. 20. st.
Foto: J. Lazorík, archív ĽM,
č. neg. 1531

Starenka vychystaná na nedeľnú sv. omšu, Veľký Lipník. Súkromný archív Márie Labantovej

bieleho plátna a tylu, rukávce z jemného plátna. Rusínky vo Veľkom Lipníku a Stráňanoch mali v rukávcoch a na manžetách vtkané farebné pásy z jemnej berlínskej bavlnky, na hlave na modro potlačený ručník, okolo krku korálky červenej farby, červený súkenný pás a vo vlasoch stuhy zelenej farby. V rodinnom smútku (úmrtie), pri rodinnej slávnosti (svadba, krst, miestny odpust) sa menili časti odevu predovšetkým farebnosťou ale i kvalitou častí základného a vrchného odevu včítane ozdôb a doplnkov.

☛ Na prelome 19. a 20. storočia uplatňovali sa v ľudovom odevu odevné novotvary. Prinášali ich poľnohospodárski robotníci zo spišskonemec-kých obcí v údolí Popradu, z dolnozems-kých oblastí Maďarska ako remeselníci a stavební robotníci. Odevu žien sa hovorilo „murársky“. Na šírení európskych módných prúdov mali podiel drotári zo Stráňan, Litmanovej, Jarabiny a Kamienny. Na tomto procese premien participovali i podomoví obchodníci a pašeráci po stranách Dunajca. Roky prvej svetovej vojny boli dobou stagnácie

v obliekaní, predovšetkým v sociálne najslabších vrstvách obyvateľstva. Opäť sa objavovali klobúky z jalovcových korenkov, čiapky pastierov z kôry ihličnatých drevín, obuv zo stromovej kôry a dreva. Kožená obuv bola určená len na nedele a sviatky. Nosili sa obnosené vojenské uniformy, podarované šatstvo a pod. V medzivojnovom období ožili dediny predovšetkým sviatočným, obradným odevom v tradičnom strihu a kolorite, menej v použitom materiáli. Zatiaľ čo ženy ostali tradičnému odevu verné, dievčatá, mládenci a muži v stredných rokoch sa prispôbovali pracovnému prostrediu. Zanechávaniu tradičného odevu a adaptácii na dobový (mestský) odev sa všeobecne hovorilo „popanštit sa...“.

☛ Po druhej svetovej vojne väčšina roľníkov preorientovala sa na produkciu takých plodín, ktoré donášali rukolapný úžitok. Prestával sa pestovať ľan. Ovce sa chovali na výťažky mlieka, syry a vlny. Spracovaná vlna bola spotrebovaná pre potreby rodiny po odovzdaní predpísaného kontingentu štátu. Nastal úpadok v cechoch kožuš-níkov v Starej Ľubovni, Podolínci, Spišskej Belej, ale i v susednom Poľsku. Do roku 1955 pohraničný styk s Poľskom bol obmedzený. Nákup, predaj a výmena textílií, kožušín, kožuchov boli prísne obmedzované. Prestalo sa s pestovaním ľanu. Plátno, pokiaľ sa ešte utkalo zo starých zásob, použilo sa na najnutnejšiu domácu bielizeň (obrusy, posteľné plachty, uteráky) a spodnú odev (koše-le, rukávce). Zanikli aj valchy súkna (foľuš). Ob-novený úzky pohraničný styk od roku 1955 rozšíril obchodné prihraničné kontakty. Prejavili sa v nákupe odevných textílií v Poľsku (kašmír, ručníky), mužské klobúky a kožušky (serdaky), súkenné nohavice (portky), haleny (sukmany). Podniky zahraničného obchodu (Darex, Tuzex) ovplyvnili odev žien natoľko, že v šatníkoch dedinských žien starej generácie sa nachádzajú desiatky kašmírových ručníkov na hlavu pod názvom „darexovka, tuzexovka“. Teda *epiteton ornans* zvýrazňujúci kvalitu textílií. Pritom v ľudovom názve ide o slovnú skomoleninu (delinka, štofka, tibetka, silonka, nylonka a pod.).

Starenka v tradičnom odevu s ružencom v ruke, Veľký Lipník, 70. r. 20. st. Foto: J. Lazorík, archív LM, č. neg. 781

Starenka na prahu domu z Haligoviec, 70. roky 20. st. Foto: J. Lazorík, archív LM, č. neg. 6571

☛ Ľudový odev v Pieninách zanikol. Jeho zvyšky v retardovaných strihoch, kvalite použitých materiálov, kolorite a sémantickom pôvodnom význame sa udržali už len v najstaršej generácii. V pracovnom odeve a vo sviatočnom už často len v kombinácii nevkusných novotvarov, k archaicným tvarom sa nehodiacich. I to len v generácii šesťdesiatnikov. Len vo sviatočné dni, k slávnosti krstu, svadobného veselí či úmrtia v rodine, v účasti na tradičných Zamagurských slávnostiach.

☛ Ľudový odev našiel svoje uplatnenie v muzeálnych expozíciách Spiša a depozitných zbierkach (Červený kláštor, Stará Lubovňa, Kežmarok, Tatranská Lomnica). V starej generácii ostal v pamäti ako slovník archaických výrazov: *barvienok, bendlačka, borta, brymulce, bunkoš, burka, buty, cifra, cvikel, čuha, čupaga, drelich, džek, duhandžak, faldy, fartuch, forbotka, gače, galunok, gupka, chlamides vulpines, chološne, chustka, chumla, jyhlica, kabat, kabotek, kacabajka, kaftan, kanafaska, kapelus, kaletky, kartunka, kidla, kjerpce, klačenica, korset, kosuľa, kozuh, krempa, krisak, kurtka, lampasy, lajblik, listva, majkety, oblamka, obujok, obsifka, opleča, ospory, onyčky, pačere, parta, paženica, pjurko, portky, poprussy, pracky, prerobok, rajntuch, rambky, renkof, serdok, skrne, šnurky, snurecky, stšampky, sukmana, treska, třepjotky, tlocunky, uopasek, vapky, vítěz, vinjec, vontrys, zauoski, zbjory.*

☛ Miestami v domácnostiach v umelecky zhotovených skriniach (*skšiša, lada, kasta*) ešte celé odevné komplety, niekde už len súčiastky, doplnky, ozdobné artefakty, s doloženými „pachanačkami“ (kytičkami) vysušeného rozmarínu, pamajoránu, či materinej dúšky obnosené kožušky (serdaky) bez rukávov, zavesené na povale, či v sýpke na mešternici. Sú svedkami niekdajšieho plného života miestnych horalov participujúcich na tradičnej umeleckej tvorbe v Pieninách do konca druhého tisícročia.

Použitá literatúra:

- G. Le Bon, *Excursion anthropologique aux monts Tatras*, „Le Tour du Monde“, 41: 1881, s. 81 – 112.
- J. Gréb, *Zipser Volkstracht mit Trachtenbildern von Armend Velten*, Késmark 1926.
- O. J. Holovackij, *Narodnyje pisni Galickoj i Ugorskoj Rusi*, I. časť, Moskva 1878.
- F. Melkovič, *Kušniersky cech v Starej Lubovni*, „Tatranské hlasy“, 49: 1949, s. 2.
- J. Markov, *Slovenský ľudový odev v minulosti*, Bratislava 1956, obraz 122.
- S. Morvell, *Die Räuberin in der Karpathen, oder Ungarn von 150 Jahren*, II. diel, Leipzig. Literarisches Museum 1837, s. 34.
- J. Olejník, *Tradičný ľudový odev*, [in:] *Zamagurie*, Poprad 1972, s. 153 – 169.
- J. Olejník, *Historický vývoj ľudového odevu v oblasti Spišskej Magury*, „Nové obzory“, 16: 1974, s. 296 – 327.
- J. Olejník, *Textil a odev*, [in:] *Ľud pod Tatrami*, Martin 1978, s. 73 – 88.
- J. Olejník, M. Felberová, V. Fabiánová, *Ľudový odev na Spiši. Severný a západný Spiš*, Spišská Nová Ves 1990.
- J. Olejník, *Etnická skladba okresu Stará Lubovňa v minulosti a súčasnosti: rôznorodosť kultúr*, „Z minulosti Spiša“, VII – VIII: 2001, s. 211 – 230.
- J. Olejník, *Ľudový odev a úžitkový textil v Osturmi*, [in:] *Dejiny Osturne*, Kežmarok 2004, s. 187 – 202.
- J. Olejník, *Zo života spišských Nemcov. Odev a textil*, [in:] *Výborná – Bierbrunn*, Kežmarok 2007, s. 176 – 196.
- A. Regitko, *Die Zipser Maguraner. Eine ethnographische Skizze*, „Karpaten Post“, 34: 1881.
- E. Starek, *Strój Spiski. Atlas Polskich strojów ludowych*, cz. V. zes. 15, Poznań 1954.
- J. Vydra, *Ľudová modrotlač na Slovensku*, Bratislava 1954, obraz 142.

Ján Olejník

Nowy Smokowiec

Stroje ludowe w Pieninach

☛ Autor w swoim artykule prezentuje przemiany w strojach ludowych w regionie Pienin od średniowiecza do czasów współczesnych. Stroje mieszkańców pienińskich osad można badać na podstawie materiałów związanych z pisaniem ikon, ikonografią, a także wykorzystując źródła archiwalne i historyczne. Najważniejsze elementy strojów wykonywano ze skór, futer, sukna i płótna. Obuwie wyrabiano ze skór, korzeni jałowca, kory drzew, drewna i sukna. Tradycyjnym materiałem, z którego wykonywano podstawową odzież, było płótno. Pod koniec XVIII wieku prze-

nika na Słowację technika drukowania płótna w drobne wzorki zwana tu *modrotlaczem* (znany jest druk negatywowy i pozytywowowy). W trudnym, chłodnym klimacie do wykonywania elementów wierzchnich okryć zimowych używano skór i futer. Pod koniec XVIII i na początku XIX w. istniały już ustalone formy strojów. Na przełomie XIX i XX w. do strojów ludowych przenikają nowe formy. Strój ludowy w regionie Pienin zaczyna zanikać w XX wieku. W pamięci starszego pokolenia pozostał jedynie jako zbiór archaicznych nazw.

Tłumaczenie: Tomasz Wicik

Významné pamiatky východného obradu zachované v drevenom kostolíku sv. Michala Archanjela z Matysovej

☞ Drevený kostolík patrí k lemkovskému typu troj-priestorových kostolíkov východokarpatskej oblasti. Je to zrubová jednoloďová stavba so svätynou, ktorá má polygonálny uzáver, a s predsieňou, nad ktorou sa vypína vysoká veža. Je postavený na podmurovke z lomového kameňa. Zvonku je pokrytý šindľami, ktoré slúžia na ochranu pred nepriaznivými vplyvmi počasia a súčasne pôsobia dekoratívne. Nad predsieňou a sčasti aj nad loďou sa vypína veža, ktorá slúžila ako zvonica. Je ukončená makovicou s laternou a ozdobne kovaným železným krížom. Najväčším priestorom kostolíka je obdĺžniková loď. Od predsieni je oddelená stenou s dverami a od svätyně ikonostasovou stenou. Steny lode sú zrubové, na vnútornej strane hladké, pritesané. Svätyná má tvar šesťuholníka. Je užšia ako predsieň a loď kostolíka so zrubovými stenami a plochým doskovým stropom. Uprostred svätyně je zrubový oltár.

☞ V kostolíku z roku 1833 sa v priebehu storočí jeho existencie zhromaždili pamiatky od 1. tretiny 17. storočia až po 19. storočie. O pôvodnom kostolíku obce založenej už začiatkom 15. storočia nevieme, lebo obec, ktorá patrila koncom feudalizmu rodu Horváth-Palocsay, bola opustená a v roku 1569 tu bol len majer patriaci panstvu Plaveč. Kostol sa neuvádza ani v súpisoch farností gréckokatolíckej cirkvi zo 17. st. Napriek tomu, že obec v súpisoch neexistovala, čo v čase morových epidémií a stavovských povstaní nebolo také neobvyklé, je na ikone sv. Michala Archanjela pochádzajú-

cej z kostola dedikačný nápis s datovaním r. 1640. Okrem tejto ikony je najstarším datovaným predmetom drevené teleso z roku 1633. Zachovali sa tu i časti pôvodného tabuľového ikonostasu z 1. polovice 17. storočia – rad apoštolov s ikonou Deesis, ikony Mandylion, Ukrižovanie a Pantokrator.

☞ **Ikona sv. Michal Archanjel s klejmou** zo 17. storočia bola pravdepodobne v staršom drevenom kostolíku súčasťou vybavenia ikonostasu. Ikonu tvorí centrálnie situovaná postava sv. Michala Archanjela s desiatimi výjavmi v klejme po stranách a na spodnej časti, ktoré zobrazujú tradičné biblické udalosti, v ktorých zasahoval sv. Michal ako Boží vyslanec. Dominantná, frontálne stojaca ideálna postava svätého bojovníka je odetá v zbroji, pod ktorou má zelený chitón a cez plecيا prehodenú červenú chlamýdu. Je zobrazený ako mladý muž bez brady a fúzov, s hladkými, na plecيا padajúcimi dlhými vlasmi v strede rozdelenými púťcom. V pravej ruke, ohnutej v lakti, drží zdvihnutý meč, v ľavej pošvu. Oboma nohami stojí na hadovi, ktorý je stočený na zemi do tvaru ležatej osmičky. Prsty nôh, ktorými zašlapuje hada – symbol satana, má obnažené, bez ochrany zbroje, čo ikonograficky zdôrazňuje jeho neohrozenosť. Pozadie centrálnej figúry tvorí v spodnej časti prírodný terén so štylizovanou vegetáciou, horné dve tretiny vyplňa plastické ryté brokátovanie. Na pozadí po stranách kruhovej svätožiarly sú veľkými písmenami v cyrilike uvedené iniciály zobrazenej postavy АРХА МІІ. Z čelného pohľadu vľavo dole je umiestnený text o donátorovi a datovaní ikony, ktorý informuje, že ikonu dal zhotoviť pre miestny kostol Štefan Šoltýs Matysovský roku 1640. Zaujímavosťou tejto ikony je, že donátorský nápis matysovského šoltýsa je písaný latinkou a nápisy v klejmách cyrilikou. *(Na cześć y na chwałę P(anu) B(ogu) w Truycy Jedynemu Postawił ten obraz Mychajła Archanioła szlachetny P(an) Stefan sołtys Matysowsky pospołu y z panią swoią Margitą za dobre zdrowie swoje y za odpuszczenie grzechuw swych Do cerkwi Matysowskiej ku chramu S.(więtego) Michajła Archanioła miesiąca maia dnia 20 /roku/ 1640. A za przywodem Jego (2 insze/?) obrazy zmalowane są do teyże cerkwi na tablicy któremi (sq/?) Rad nagrodzie w Krulestwie Niebieskym.)*

☞ Takmer štyri storočia sa v interiéri kostolíka z Matysovej nachádza tzv. teleso, ktoré bolo vyhotovené ešte pre starší, neexistujúci kostolík v spomínanom sídle. Je unikátnym prvkom zariadenia svätyně. Predmet je vyhotovený z dreva a skladá sa z dvoch úrovni obručí rozmiestnených

Ikona sv. Michala Archanjela s klejmou. Foto: Pavol Sás

Drevený predmet v centrálnej časti lode kostolíka.

Foto: Pavol Sás

vodorovne (po štyri obruče spojené krížovo v každej), v modrej farbe, s maľovanými červeno-bielymi rozetkami po odvoде. Dvojica štyroch obručí je spojená piatimi zvislými rezbársky profilovanými prvkami (stĺpkami) s vyšším stredným, ktorý je zakončený hranolovou závesnou časťou. Zvislé prvky sú polychrómované v okrovo bordovej a bielej farbe. Bielou farbou sú zvýraznené gule v strednej časti každého zo zvislých prvkov, ako aj pod hranolovou závesnou časťou. Rovnakou farbou boli nafarbené ukončenia zvislých prvkov formovaných do tvaru plameňa. Vo vnútri dolnej štvoritej obruče je umiestnená inskripcia vyhotovená bielou farbou, na základe ktorej môžeme zistiť vročenie, zaznamenané arabskými číslicami, oddelenými od seba ornamentálnym motívom „1 / 6 / 3 / 3“ a písmená MSB. „Teleso“ je zavesené na dlhej reťazi pod stropom v centrálnej časti kostolíka. V súlade s legendou sa ohnivú teleso zjavilo v sne jednému z obyvateľov Matysovej, keď v dedine zúrila cholera. Keď bol predmet vyhotovený podľa jeho pokynov a zavesený v kostolíku, cholera ustala. „V období cholery, keď v obci zomieralo množstvo ľudí, prisnilo sa jednému z obyvateľov, že vietor privial do dediny čudné horiace teleso, ktoré malo chorobu z obce vyhnúť. Podľa predstavy zo sna vraj vyhotovil tento predmet. Pretože ho považovali za posla z nebies, umiestnili ho v kostolíku. Choroba však aj naďalej trvala, a tak predmet niekoľkokrát v kostolíku premiestňovali. Zlá choroba ustúpila až po zavesení predmetu do stredu lode kostolíka.“

Ikona Deesis. Foto: Pavol Sás

Spôsob zjavenia sa tohto predmetu a jeho forma evokuje asociácie so zjaveniami Božieho trónu (inak Ridvanu Jahve a Chvály Pána) známymi z Biblie z vízie proroka Ezechiela (Ez 1; Ez 10) a Apokalypsy (Zjavenia) sv. Jána (Ap 4, 2-10; Ap 7, 11). Prekvapivo blízka konštrukcia biblickým opisom Božieho trónu z prelínajúcich sa kolies vo farbe taširu a karneolu (smaragdu a červene), s mnohými párami očí namaľovanými na obručiach, nie náhodou zavesená pod kupolou starého kostolíka v Matysovej bola následne s úctou prenosená do novej svätyne. Pre ľudí volajúcich o pomoc bola trónom vystaveným pre Najvyššieho v očakávaní záchranu. A z kanonického pohľadu bola umiestnená na najviac zodpovedajúcom mieste v kostolíku. Lokalizácia „telesa“, zdá sa, svedčí o jeho spätosti so symbolikou kupoly – neba a Prebývania Boha. Tam určite padli pred trónom a poklonili sa Bohu hovoriac: „Amen, požehnanie i chvála, i múdrosť, i vďakyvzdanie, i česť, i moc, i sila Bohu nášmu na veky vekov Amen.“ (Ap 7, 11-12) Ako hovorí legenda, dosiahli záchranu.

Tróniaci Kristus na ikone **Deesis** má podobu prísneho Sudcu z Posledného súdu. Ikona Deesis predstavuje najstarší prvok ikonostasovej steny. Kristus drží Evanjelium s otvoreným textom o Poslednom súde (M 25,34). Po jeho pravici stojí Bohorodička s gestom orodovníčky za ľudský rod. Oproti nej stojaci Ján Krstiteľ svojím gestom prosí a zároveň ukazuje na Krista. Má na sebe tradičný odev z ľavej srsti a hnedočervený himatión. Postavy apoštolov sú voľne postavené do nik, ktoré vytvára oblúkovité prepojenie tenkých maľovaných stĺpkov, členených „uzlami“. Plocha medzi oblúkmi je zaplnená veľkými kvetmi, ktoré vyrastajú z horných častí stĺpkov. Všetky postavy radu Deesis majú svoje mená, vpísané do tmavo kontúrovaných priamouholníkov. O prechodnej podobe vyobrazení apoštolov v tejto časti ikonostasu svedčí využitie atribútov. Na rozdiel od neskorších ikon 17. a 18. storočia k jednotlivým postavám tu nie je vždy priradený nejaký konkrétny atribút. Postavy apoštolov zachovávajú dynamiku pohybu smerujúcu k ústrednej postave. Divadelné držanie knihy u evanjelistov je potvrdením dôležitosti ostatných komponentov, akoby konštatovaním – *to som zaznamenal*. Apoštolský rad z Matysovej bol namaľovaný podľa toho istého vzoru, alebo dokonca v tej istej dielni, ako aj rad Deesis z Brunár Wielkych a Szczawnika. V rade apoštolov nachádzame aj analógiu s Deesis z Bartneho.

Ikona **Ukrižovanie** z prvej polovice 17. storočia z Matysovej predstavuje ľudový variant vyobrazenia biblickej scény, ktorý spája východokresťanskú ikonografickú schému a západokresťanské chápanie tragickej udalosti, kde sa zdôrazňuje nie prvok večnosti, víťazstva nad smrťou, ale naopak, podčiarkuje sa emocionálny stav jednotlivých osôb, niečo pominuteľné, dočasné. Svojrázny prístup k vyjadreniu tradičnej témy sa zreteľne prejavuje vo všetkých využitých umeleckých prostriedkoch a vo voľnom narábaní s kánonickými pravidlami.

Ikona Ukrižovanie.
Foto: Pavol Sás

Na Kristovej tvári sa odráža rezignujúce vnútorné pohrúženie. Kristus má na hlave trňovú korunu. S trňovou korunou sa nestretávame ani na jednej pamiatke byzantského umenia. Nohy Krista sú pribité podľa západného vzoru iba jedným klincom. Je to maľba zvláštneho maliarskeho systému lineárnej či normálnej perspektívy. Bola namaľovaná okolo roku 1640, ale iným autorom ako ikony Michal s klejmu, Deesis a Mandylion.

Ikona Mandylion.
Foto: Pavol Sás

Ikona Pantokrator.
Foto: Pavol Sás

Ikona Ukrižovanie bola súčasťou významnej svetovej výstavy s názvom „Ikony od 13. do 19. storočia“ v Mníchove (11. 10. 1969 – 4. 1. 1970). Táto ikona svojou expresívnou nadsádzkou a formálnym zjednodušením vzbudila zvláštnu pozornosť najmä u milovníkov moderného umenia.

Ikona **Mandylion**, ktorá mala vzniknúť zázračným spôsobom, bez zásahu ľudskej ruky, bola medzi Rusínmi východného Slovenska zvlášť uctievaná. Nepriamo o tom svedčí pomerne veľký počet takých ikon rôznych časových a štýlistických horizontov. V ľudovej viere bola táto ikona spojená so zázračnými činmi a udalosťami. Do 17. storočia ikonu Mandylion umiestňovali nad Cárskymi dverami. Neskôr, pod vplyvom západnej kultúry, ju na tomto mieste nahradila ikona Poslednej večere. Ikona zobrazuje tkaninu s obrazom Krista a dvoch archanjelov. Archanjeli držia v rohoch drapériu z ľudovej tkaniny, ktorá je členená početnými záhybmi. Ikona má obdĺžnikovú formu s Ježišovou tvárou a svätožiarou. Na svätožiare sú v tvare kríža tri písmená W O N vyjadrujúce: *Som, ktorý som*. Na pozadí je jemne plastický rastlinný ornament. Na spodnom okraji ikony je nápis v cyrilike: *Tento obraz nerukostvorený Pána nášho Ježiša Krista*.

Ikona **Pantokrator**. Pantokrator, zložený titul v gréčtine označoval všemocnosť Boha. Predstava Krista Pantokratora bola jedným z prvých obrazových poňatí vypracovaných ranou cirkvou a dodnes je jednou z hlavných ikon cirkvi východného obradu. Pantokrator bol už v byzantskom umení prirovnávaný ako vládca k imperátorovi sediacemu na tróne s podložkou pod nohami. Charakter byzantského trónu sa dlho v ikonách uchováva a jeho základná silueta s lavicou, zadnou stenou s namaľovanými nebeskými silami a postrannými stĺpkami ukončenými guľami pripomínajúcimi diskariony, silu sa nachádza aj na tejto ikone. Anjelské hlavy na tmavomodrom pozadí trónu (nebeskej sfére) nepripomínajú abstraktné sily, sú to skôr čisté duše, ktoré budú spasené. Kristus je tu zobrazený v odevu biskupa východnej cirkvi, vlastne antický, má odedý modrý chitón a na ňom červený plášť himatión. Je to symbolické vyjadrenie toho, že Božstvo (nebeská modrá) si oblieklo telo (červená), čo predstavuje zjednotenie dvoch jeho prirodzeností, božskej a ľudskej. Zvláštnosťou na maľbe tváre Krista je opakovanie pravého oka i na mieste ľavého. Ide o symbolické vyjadrenie presvedčenia, že oko Spravodlivého nemôže mať zlý pohľad, ktorý dobové povery pripisovali ľavému oku. Pravú ruku má zdvihnutú v žehnajúcom geste, v ľavej ruke drží otvorenú knihu s textom podľa Mt 25,34 („Poďte, požehnaní môjho otca, zaujmite kráľovstvo, ktoré je pre Vás pripravené od stvorenia sveta“). Nimbus je krížový, s dvojitou rytou kontúrou. V nimbe, v tvare kríža, je napísané OWN. Nad ramenami Krista, na úrovni nimbu, je slabobiteľný monogram Krista ΙΣΧΡ (Iesus Christos). Gravírované pozadie ikony je pravidelné, zobrazuje siluetu gra-

nátového jablka s trojlístkom a perforáciou. Ikona má paspartový rám s plastickými šperkami s domalovanou ornamentikou. Táto ikona pochádza zo staršieho tabuľového ikonostasu, bola umiestnená v miestnom rade vedľa cárskych dverí, kde bolo zvykom v starších obdobiach umiestňovať ikony Bohorodičky a Pantokratora na tróne. Tento typ zobrazenia Pantokratora bol v rokoch 1640 – 1680 na poľskej strane populárny v strednej časti územia osídleného Lemkami. Príkladom podobného zobrazenia tróniaceho Krista je napr. trymorfon Deesis z roku 1643 pre ikonostas v Krempnej (v súčasnosti Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku). Štylisticky a umelecky príbuzná opísanej ikone Pantokratora je väčšia skupina ikon z uvedeného regiónu, napr. aj z Bartneho, Przegonina, Bodaki (v súčasnosti Muzeum Zamek w Lańcucie).

☛ Vyššie opísané ikony tvoria slohovo významný súbor pamiatok, ktorých vznik možno vymedziť časovým obdobím rokov 1628 – 1654. Presne v tomto období, v okolí pohraničného mestečka Muszyna, vznikli dve ikonopisecké dielne. V prvej z roku 1623, v ktorej tvoril známy majster Pavol Radymski, boli pravdepodobne vyhotovené aj ikony z Matysovej. Druhá dielňa, v ktorej pôsobil významný maliar ikon Pavol Muszynski, vznikla v roku 1644. Na základe početných spoločných prvkov sa dá usudzovať, že niektoré pochádzajú z jednej dielne. Najvzácnejšie ikony tohto súboru sa nachádzajú na poľskom predhorí Karpát – ikona sv. Michal Archanjel s klejmou (1631), Hodigitria a Ukrižovanie zo Sczawnika, apoštoli sv. Ondrej a Tomáš z radu Deesis z obce Brunary Wielkie. Obsahová a formálna podobnosť a datovanie na slovenskej strane Karpát ich dovoľuje zaradiť do toho istého okruhu a hľadať pôvod v tej istej dielni. Je to Ukrižovanie z Tročian (1634), cárské dvere (1628) pre poľskú obec Leluchow t. č. vo Venecii, Hodigitria (1654) z Nowej Wsi t. č. Venecia, sv. Michal Archanjel (1640), Ukrižovanie, Pantokrator a osem apoštolov z radu Deesis v Matysovej. Do tohto súboru patria aj ikony nerukostvorený obraz Krista v obci Venecia, Matysová

Ikonostas. Foto: Pavol Sás

a Príkra. Sú to fragmenty z pôvodných tabuľových ikonostasov z 1. polovice 17. storočia, ktoré boli v 18. storočí nahradené barokovými. Tieto pamiatky kopírujú byzantské predlohy, ale postavy sú charakteristické už výtvarným individualizmom prezentovaným pozdĺžnymi tvármi, mandľovitými očami, vysokými čelami, tmavými vlasmi. Okruh týchto pamiatok predstavuje graficko-ornamentálny smer ikonopiseckej tvorby z 1. polovice 17. storočia, ktorý čerpal inšpiráciu a formálne poučenie z tradičných byzantských prameňov. Pomerne prísne dodržiavaný kánon a maliarska zručnosť svedčia o kláštornej dielni alebo o dielni s klerikálnym vedením a dozorom.

Ikonostas

☛ Predelom svätyne a strednej časti chrámu – lode je ikonostas, ktorý sa povinne zavádzal v kostoloch východných kresťanov. Od 14. storočia je to monumentálna drevená stena zostavená presne podľa postulátov liturgie. V kostolíku z Matysovej vyššie opísané voľné ikony sú fragmentmi staršieho tabuľového ikonostasu z 1. polovice 17. storočia. Svedčí o tom donátorský nápis na ikone Archanjela Michala s klejmou s vročením 1640.

☛ Druhý, novší ikonostas v lodi kostola z Matysovej zo 17. – 18. storočia je slohovo nejednotný, päťradový barokový typ, v ktorom chýbajú všetky podesty s ikonami. Hodnota barokového ikonostasu nebola doteraz dostatočne overená, dokonca sa v staršej literatúre hodnotí ako barokovo-klasicistický typ z konca 18. storočia. Architektúra ikonostasu a dosky tabúl sú zo smrekového dreva, rezby lipové. Malby a polychrómia architektúry sú temperové, na kriedovom podklade. Pozadia niektorých ikon a prvky ornamentiky sú striebrené, so zlatou lazúrou a zlátené (na poliment), s bohatými zelenými, červenými a modrými lazúrami. Zlátené, respektíve striebrené s lazúrou sú pozadia hlavných ikon s gravírovaným brokátovaním. Barokový ikonostas je zložený z viacerých štýlových a chronologicky nadväzujúcich vrstiev. Ikony sú zaradené do rastra plasticky rozvinutej a bohato rezbami zdobenej architektúry, fasádovej kompozície členenej podľa požiadaviek ikonografie na jednotlivé časti vertikálnych a horizontálnych línií. Základnou osou kompozície je stredná vertikálna os, vlastný priebeh do svätyne, kde sa deje zázrak premenenia. Tu veriaci nemá prístup a jeho účasť sa realizuje v prosbe a milosti. Ideová línia náplne ikonostasu vedie vertikálnou osou ikonostasu – cez cárské dvere – príslub tajomstva transfigurácie v mandylione, veľký príhovor pred sudcom až po Ukrižovanie, ktorým obvykle končili barokové ikonostasy tejto oblasti. Najstaršou časťou sú cárské dvere s maľovaným ostením. Vždy sú tu evanjelisti, horná dvojica patrí Zvestovaniu. V podhlade je zobrazená nebeská sféra s polpostavou Krista (Orant), po stranách s maľbou červených kvetov, florálnych motívov evokujúcich predstavu rajskej záhrady, jej žiarivej krásy.

Po stranách cárskych dverí je Bohorodička s dieťaťom – ikonografický typ Hodigitrie – Tej, ktorá ukazuje cestu. Z druhej strany je Kristus v svojej spasiteľskej podobe, s otvoreným Evanjeliom s textom *Príďte ku mne všetci...*

Medzi týmito ikonami a ďalšími dvomi po stranách sú diakonské dvere. Vpravo bočná ikona hlavného radu je ikona patróna chrámu (aj obce a všetkých jej obyvateľov). V spodnej časti sú zobrazené malé kľačiace postavičky donátorov. Vľavo je ikona buď krajského zemského patróna, alebo hlavného sv. pomocníka, pre gréckokatolíkov je to v tejto oblasti sv. Mikuláš, biskup.

Medzi miestny rad a rad Deesis je vložený rad menších ikon (prazdnikov) – zobrazení hlavných cirkevných sviatkov v roku. Na každej strane centrálnej ikony – Mandylionu, nerukoustvoreného obrazu Krista, je 6 a 6 malých ikon.

Radu Deesis dominuje v strede veľká ikona Krista Pantokratora s príhovorcami – Máriou a Jánom Krstiteľom. Po stranách v arkatúre sú postavy jednotlivých apoštolov. Podľa toho, ako boli prizývaní, sú radení do dvojíc, najprv Filip a Bartolomej, len okolo ikony Deesis je zľava sv. Peter a sprava sv. Pavol, stĺpy cirkvi. Hlavná ikona

Deesis má obvykle i architektonický rám zhodný s rámmi miestneho radu. Nad nimi svedkovia – proroci ohlasujúci Vykupiteľa, maľovaní v medailónoch – kartušiach s ornamentálnymi rámmami. Ikonostas je ukončený krásnou závesnou maľbou Ukrižovanie aplikovanou šikmo ku stropu. V spodnom rohu obrazu je novšie cyrilikou vpísaný dedikačný nápis: TEN OBRAZ OFIAROWAL PANU BOGU NA CZES Y CHWALU PIOTR MATISOWSKI Z MAL SWO ANASTASIA I SINE MICHAILE Ao 1711 (*Tento obraz oferoval Pánu Bohu na česť a chválu Peter Matisowski so ženou Anastáziou a synom Michalom 1711*). Nápis má rovnaký charakter, ako je obvyklý na nápisových ikonostasových vlysoch prievitnou bielobou. Maľba si vyžaduje širší výskum a zaradenie.

Nie všetky časti ikonostasu patria do jedného štýlového celku. Maliar veľkých miestnych ikon bol výraznou osobnosťou. Hlavný rad sa vo väčšine malých kostolíkov skladá z rôznych ikon nadobudnutých donáciou či presunmi z iných objektov. Na ikonostase z Matysovej sú ikony Krista Učiteľa a sv. Michala Archanjela maľované po technologickej i výtvarnej stránke rovnako. Michal Archanjel má antikizujúci odev a aj náprsník je silne premodelovaný ako na antikizujúcich sochách sarmatizmu, krídla má zdvihnuté do vztýčenej polohy, pripomínajúcej úbor poľského husára. Je to aktualizovaná podoba svätca a navyše v ruke drží tento víťaz nad satanom a herézou oválny štít s emblémom IHS a s jezuitskými klincami pod tým, čo na donátorskej ikone predstavuje jasný manifest viery. Najzaujímavejšia je ikona Bohorodičky, ktorá tak ako obraz Ukrižovanie sa úplne vyníma z predpokladanej úrovne takého kostolíka. Je to veľká maľba školeného autora podobná ikonám baziliánskych kostolov, jemná, prepracovaná s dokonalou modeláciou tváří. Je zaujímavé, že ikona Bohorodičky bola maľovaná na doske odlišnej od ostatných a aj na inom, hutnom mnohozložkovom profesionálnom podklade, s pôvodným barokovým orámovaním, na ktorom bola lišta perlovca a veľké plastické šperky. Počas reštaurovania sa zistilo, že dolná časť rámu ikony bola skrátaná. Tam pravdepodobne bolo datovanie ikony. Na ľavej strane rámu zostalo viditeľné meno a priezvisko fundátora „Ivan Kozdron“. Veľmi podobná je ikona Bohorodičky Hodigitrie namaľovanej na plátne, datovanej rokom 1693, ktorá je súčasťou mobiliáru tohto kostolíka. Na ráme tejto ikony sa okrem datovania zachoval aj fragment textu s rovnakým priezviskom fundátora. Podobné ikony vyhotovené v rovnakom výtvarnom štýle s podobnou paleografiou nápisov sa zachovali v okolí Krynice – Nowej Wsi, Losie, Krolowej Ruskej a Czarnej.

Počas reštaurovania ikonostasu sa tiež zistilo, že inskripčia na ikone Deesis v barokovom ikonostase a na procesiovej ikone sv. Barbory v medailóne má zhodné vročenie 1763. Piotr Pehrymski, podpísaný v medailóne na ikone sv. Barbory, môže byť maliarom alebo rezbárom

Ikona sv. Barbory.
Foto: Pavol Sás

a treba mu okrem cárskych dverí, Bohorodičky Hodigitrie a tabuľovej maľby Ukrížovanie pripísať jednoznačne autorstvo ikonostasu. Jeho priezvisko môže byť odvodené od obce Pielgrzymka (Perehrymka) v okolí Gorlic.

☛ **Oltár vo svätyni** z 1. pol. 18. storočia je neskoršou zľudovenou replikou štýlu oltárov z Podolíncu. Hlavný oltárny obraz je ikona Snímanie z kríža v tradičnej, obľúbenej kompozícii a zhrubnutých zľudovených formách. Takéto Snímanie z kríža v mnohofigurálnej kompozícii sa uplatňovalo hlboko do 18. storočia (napr. oltár z Tročian).

☛ **Procesiová ikona sv. Barbory** vznikla sekundárnym použitím tejto ikony, maľovanej bravúrne ako horné rady ikonostasu a tvoriacej s nimi jeden štýlový celok. Zaujímavé je poňatie svätice v dobovom šľachtickom oblečení, prenesené z portrétnej až do kostolnej maľby. Ikona bola pravdepodobne súčasťou žertveníka, pôvodne náležite orámovaná ažúrovou rezbou, tak ako na žertveníku z Dobroslavu. Na procesiovú ikonu bola zmenená z funkčných dôvodov. Ikona Barbory bola v tejto podobe, s kalichom Eucharistie, zárukou „dobrej smrti“ a poslednej milosti umierajúcich, používaná v dobách najmä morových epidémií, ktoré ohrozovali aj túto obec. Na zadnej strane má vlepý papier. Je to pútnická tlač, kolorovaný drevoryt **Bohorodičky Czenstochowskej**, aké sa vyskytovali v širokom okruhu úcty k ikone. Hore na okraji časť nápisovej pásky ... wieczi czestohow, dole na sokli je vlepý modlitba, oslavná chvála v poľštine v znení:

Badz pozdrowiona Krolowa Niebieska
Badz pozdrowiona o Pani Anielska
Zawitay Matko gorney Swiatłości
Ktora oświecasz swiata ciemności

Wesel się Panno naychwalebniejsza
nad wszystkie Panny nayozdobniejsza
O naysliczniejsza nad Aniołami
Do Syna swego modl się za nami

☛ Na strane s Bohorodičkou je vyryté meno Piotr Perehrymskij a vročenie A.D. 1763 týkajúce sa inštalovania procesiovej ikony. Vročenie identické ako pod ikonou Deesis v barokovom ikonostase.

Zvon

☛ Historický zvon pochádza zo staršieho dreveného kostolíka sv. Michala Archanjela v Matysovej. Uchytenie zvona je vo forme pôvodnej šesťramennej koruny so stredovým stĺpikom a okom, s hladkými ramenami do kríža. Povrch zvona je členený a zdobený: hornou jednoradkovou nápisovou páskou obojstranne lemovanou plastickou linkou, nad ktorou je po celom obvode vyrastajúci ornamentálny pás opakovanej rastlinno-geometrickej výzdoby. V nápisovom poli pásky je umiestnený cyrilický majuskulný nápis s datova-

ním a delidlami, s číslovkami datovania v cyrilike. W MCJA W MAJA W DŃJA W 5 W ROKU W BOŽIM 1736

☛ Pod nápisovou páskou je po celom obvode jemne reliéfny geometricko-rastlinný ornament v trojuholníkovej forme, tvorenej zavíjanými srdcovitými rozvilinami. V strede zvonového pláštá je na jednej strane jemne vypracovaný plastický a samostatne vykrojený reliéf polpostavy Panny Márie korunovanej v bohato zriadenom rúchu s dieťatkom – korunovaným Ježiškom na rukách, s vyžarujúcimi lúčmi glorioly okolo hláv. Na odvrátenej strane zvonového pláštá je v obdĺžnikovom ráme v rovnakom štýle osadený reliéf celej okřídlenej postavy sv. Michala Archanjela (s mečom v pravici a pošvou od meča v ľavici). Nad postavou je drobný nápis v cyrilike. STI ARCH(A) NGEL MICHAIL. V spodnej časti zvonového pláštá v úrovni nad úderovým vencom sú po obvode tri združené plastické linky (jedna výrazne hrubá medzi dvoma stredne hrubšími linkami).

☛ Na dolnom zvonovom okraji je pod úderovým vencom vystupujúca plastická dolná nápisová páska, ohraničená v spodnej časti dvoma združenými stredne hrubými plastickými linkami a zhora jednou sploštenou hrubšou linkou; nad ňou je po obvode opakovaný vyrastajúci a spájaný rastlinno-geometrický ornamentálny pás (kombinovaný trojlist s tulipánom). V nápisovej páske je osadený miestami ťažšie čitateľný nápis v cyrilike v znení:

☛ Соврѣзвьсѣ кинѣвалъ сеи до веси матисови до храмѣ свѣтого [архи]стратига михаѣла за презѣвѣтера вѣца алекѣсандра матисовѣского а за приводомѣ бана сави сольтиса кощельника матисовско и цала громада матисовска ѣнѣкоѣ свец.

(Tento zvon bol vyhotovený do obce Matisová do chrámu sv. arcistratéga Michala za presbytera otca Alexandra Matisovského a za šoltýsa Sávu kostolníka matisovského a celé spoločenstvo Matisovej Janľko Svec.)

☛ Na základe typicky príznačných výzdobných a nápisových prvkov zvona (jemnosť vypracovania a typ použitých ornamentov, reliéfov, a hlavne typické použitie delidla v tvare „W“, spolu s použitím datovacej formulky v nápise) možno s pravdepodobnosťou za pôvodcu zvona označiť **Kramnitza Gašpara** (tiež Kramniczowicz), ktorý je doložený v rokoch 1731 – 1768 ako zvonolejár i delolejár, pravdepodobne poľského pôvodu, pôsobiaci hlavne v Krompachoch, s prevažnou produkciou pre lokality Spiša (6 zvonov), Šariša, ale aj pre územie Poľska.

☛ V roku 1969 bol v obci Matysová položený základný kameň nového kostola. Drevený kostolík so vzácnym mobiliárom a ikonostasom bol odpredaný Okresnému múzeu v Starej Ľubovni a stal sa súčasťou muzeálnych zbierok. Od roku 1979 je dominantou expozície ľudovej architektúry v podhradí hradu Ľubovňa, kde spomínané pamiatky obdivuje množstvo návštevníkov.

Zvon zo staršieho dreveného kostolíka v Matysovej

Použitá literatúra a pramene:

- AGKA PO, *Nápisy na zvonoch v gréckokatolíckych farnostiach*, 1916, inv. č. 432, sign. 2883.
- A. Frický, *Z Bardejova do Osaky a Mníchova*, „Pamiatky a príroda“, 5: 1970, s. 10 – 11.
- J. Gembický, L. Matejka, *Zvon*, [in:] *Matysovské ikony*, Stará Ľubovňa 2010, s. 49 – 50.
- J. Giemza, *O sztuce sakralnej Przemyskiej eparchii slowem i obrazem*, Łańcut 2006, 167 s.
- J. Giemza, M. Pavelčíková, *Symbolický trón Boží – Ridwan Jahve – Chvála Pánovi (tzv. teleso) vo vnútornom vybavení kostolíka sv. Michala Archanjela z Matysovej*, [in:] *Matysovské ikony*, Stará Ľubovňa 2010, s. 51 – 54.
- V. Grešlík, *Ikony 17. storočia na východnom Slovensku*, Prešov 2002, 99 s.
- V. Grešlík, *Ikony Šarišského múzea v Bardejove*, Bratislava 1994, 95 s.
- V. Grešlík, *Umelecko-historický prieskum Rad Deesis, ikona Ukrižovanie*, [in:] *Dokumentácia z reštaurovania 1993 – 1994*, s. 4, Archív Ľubovnianskeho múzea (ďalej AĽM), evidenčné číslo (ďalej e. č.) 227.
- Z. Chovanová, *Návrh na reštaurovanie pamiatky – ikona Krista Pantokratora z gréckokatolíckeho dreveného kostola sv. Michala Archanjela z Matysovej*, Stará Ľubovňa 2010, AĽM, e. č. 536.
- A. Janotová, *Umelecko-historický prieskum. Ikonostas a historický mobiliár grécko-katolíckeho kostola sv. Michala Archanjela z Matysovej – Stará Ľubovňa*, [in:] *Návrh na reštaurovanie pamiatky*, 2006, s. 12 – 52, AĽM, e. č. 393.
- V. Kejlová, *Drevený kostolík v Matysovej*, „Zborník SNM: Etnografia“, 13: 1972, s. 93 – 112.
- M. Lovacký, *Uplatnenie a variácie portrétu na ikonách v regióne Karpát*, [in:] *Zachodnioukrajnska sztuka cerkiewna: dzieła – twórcy – ośrodki – techniki*, Łańcut 2003, s. 172 – 197.
- E. Spaleková, *Ikona s klejmou sv. Michal Archanjel zo zbierok Ľubovnianskeho múzea v Starej Ľubovni*, [in:] *25 rokov Oblastného reštaurátorského ateliéru v Levoči 1983 – 2008, Reštaurátorská tvorba 2003 – 2008*, Levoča 2008, s. 145 – 148.
- J. Spiritza, *Biografický slovník zvonolejárov činných na Slovensku v druhom tisícročí*, Bratislava 2002, 105 s.
- J. Spiritza, *Spišské zvony*, Martin 1972, 216 s.
- Z. Szanter, *XVII-wieczne ikony w kluczu muzyńskim*, „Polska Sztuka Ludowa“, 3–4: 1986, s. 179 – 196.
- Š. Tkáč, *Ikony zo 16. – 19. storočia na severovýchodnom Slovensku*, Bratislava 1980, 275 s.

Monika Pavelčíková

Stara Lubowla

Cenne zabytki sztuki obrzadku wschodniego zachowane w drewnianej cerkwi św. Michała Archaniola pochodzącej z Matysovej

☞ Już od ponad 30 lat drewnianą cerkiewką pod wezwaniem św. Michała Archaniola pochodzącą z 1833 roku opiekuje się Muzeum Lubowelskie w Starej Lubowli. Budynek został w latach 1978–1979 przeniesiony z Matysovej na teren zabytkowego podgrodzia Zamku Lubowelskiego i stał się częścią skansenu.

☞ W małej miejscowości Matysová, leżącej na terenie Gór Lubowelskich przy granicy z Polską, zachowały się cenne zabytki sztuki sakralnej obrzadku bizantyjskiego, pochodzące z okresu XVII–XIX wieku. Wewnętrzne wyposażenie świątyni było w bardzo złym stanie technicznym. Prace restauratorskie rozpoczęto w 1993 roku i kontynuowano je dostosowując ich zakres do możliwości finansowych muzeum przez kolejne lata. W 2010 roku udało się sfinalizować działania Muzeum Lubowelskiego zmierzające do odrestaurowania najcenniejszych zabytków z Matysovej znajdujących się w jego zbiorach.

☞ Demontaż ikonostasu, oczyszczenie ikon oraz inne specjalistyczne prace restauratorskie odkry-

ły inskrypcje i dedykacje, które stanowiły informację umożliwiającą umieszczenie tych cennych zabytków w szerszym kontekście sztuki pisania ikon. Dzieła pochodzą z warsztatów, które na początku XVII wieku działały w polskim miasteczku Muszyna i w jego okolicy.

☞ W niniejszym artykule uwagę poświęcono historii starszych ikon pochodzących z 1. połowy XVII wieku, które początkowo stanowiły część tablicowego ikonostasu w starszej cerkwi z tej miejscowości, następnie omówiono barokowy ikonostas z 2. połowy XVIII wieku znajdujący się w obecnej drewnianej cerkwi z 1833 roku. Poza ikonami artykuł opisuje także ciekawy drewniany przedmiot wiszący w centralnej części nawy, który przez około czterysta lat był dla kolejnych pokoleń mieszkańców Matysovej obiektem legend przekazywanych z pokolenia na pokolenie. W 2010 roku od probostwa w Matysovej odkupiono także oryginalny dzwon św. Michała Archaniola z 1. połowy XVIII wieku, informacje o którym również znajdują się w artykule.

Źródło: Tomasz Wicik

Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu jako jeden z liderów współpracy polsko-słowackiej

Tekst na powyższy temat, obejmujący inicjatywy do 2007 r., ukazał się pt. „Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu wobec pogranicza polsko-słowackiego” w materiałach pokonferencyjnych, wydanych przez Muzeum w Pstrążnej po spotkaniu na temat współpracy przygranicznej, zorganizowanym w Kudowie-Zdroju; obecny tekst jest uzupełniony o relacje z polsko-słowackich działań w latach 2008–2011.

☞ Sąddecką i słowacki Spisz od wieków łączy wspólna historia, podobieństwa kulturowe i etniczne po obu stronach Karpat, czy słynna pijarska szkoła w Podolińcu, najpierw prowincji niemieckiej, później polskiej, wreszcie węgierskiej, gdzie od XVII w. pobierała nauki młodzież z całej Europy Środkowej – Polacy, Słowacy, Czesi, Węgrzy, Niemcy, Austriacy, Rosjanie... Tygiel narodów, jak mówią o tych ziemiach ich badacze.

☞ Ogromna ilość podobieństw skłania do głębszych studiów, także do poszukiwania odmienności. Służy temu wzajemne zacieśnianie partnerskich kontaktów poprzez podejmowanie wielu interesujących, transgranicznych projektów.

☞ Jeszcze zanim 1 stycznia 1994 r. powstała suwerenna Republika Słowacka, miasto Nowy Sącz nawiązało międzynarodową współpracę z Preszowem, stolicą jednego z ośmiu utworzonych później krajów słowackich (odpowiedników naszych województw). Powszechnie znana jest historia sprzed piętnastu lat, kiedy ówczesny prezydent Nowego Sącza zauroczony słowackim miastem odszukał w nim kancelarię *primatora* i zaproponował nawiązanie współpracy. Pomysł spodobał się władzom Preszowa i 11 września 1992 r. miasta Nowy Sącz i Preszów zawarły umowę partnerską. Już w tym samym roku wzajemne kontakty nawiązały też środowiska twórcze obu miast poprzez udział nowosądeckiego rzeźbiarza Andrzeja Szarka w międzynarodowym sympozjum pn. **Laboratorium Preszów '92**, poświęconym sztuce.

☞ Od tego czasu zrealizowano wiele polsko-słowackich przedsięwzięć artystycznych. Zorganizowano wystawy indywidualne i zbiorowe w preszowskich galeriach i muzeach: w Szariszkiej Galerii, w Krajskim Muzeum, w Galerii przy Głównej i w Galerii „Atrium”. Z kolei artyści słowaccy prezentowali swoje wystawy indywidualne w Nowosądeckiej Małej Galerii i – od 2000 roku – w galerii „Dawna Synagoga”, Oddziale Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu, gdzie kilkunastu słowackich artystów wzięło udział w konkursowych **Salonach** urządzanych co roku przez Nowosądecki Oddział Związku Polskich Artystów Plastyków; m.in. Anna Hausová, Edita Vološčuková, Ivana Pančáková, Alica Vojčiková-Gabzdilová i Jaroslav Rešovský otrzymali nagrody Prezydenta Miasta Nowego Sącza. Twórcy uczestniczyli też w międzynarodowych plenerach organizowanych w Polsce i na Słowacji, wymieniając się doświadczeniami i nawiązując trwałe przyjaźnie.

☞ 20 kwietnia 1995 r. przedstawiciele władz miast Nowego Sącza i Starej Lubowli zawarli kolejną umowę partnerską. Te dwa miasta są sobie szczególnie bliskie ze względu na niewielką odległość (ok. 60 km) oraz z powodu wspólnych starostów z rodu Lubomirskich, którzy jako namiestnicy króla polskiego zarządzali Nowym Sączem i miastami spiskimi i kontrolowali szlak handlowy z Krakowa na Węgry, rezydując w XVI–XVIII w. na zamkach wiśnickim, nowosądeckim i lubowelskim. Obecność polskich starostów na terenach dzisiejszej północnej Słowacji wiąże się z 1412 r., kiedy to Władysław Jagiełło otrzymał 16 spiskich miast od Zygmunta Luksemburskiego jako zastaw za pożyczone pieniądze. Przynależność tych miast do Polski trwała do czasów rozbiorów. Nic więc dziwnego, że kiedy Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu także włączyło się do współpracy, w pierwszym rzędzie nawiązało kontakty właśnie z Muzeum Lubowelskim w Starej Lubowli. Po zacieśnieniu więzów między miastami, przypieczętowanych umową o współpracy, polscy i słowaccy muzealnicy postanowili zrealizować wspólną wystawę z wykorzystaniem eksponatów po obu stronach granicy. Projekt pn. **Lubomirscy – starostowie sądecki i spisci** (wystawa i wydawnictwo¹) zrealizowany został na przełomie 1998 i 1999 r., najpierw w Nowym Sączu i Rzeszowie, następnie w lubowelskim zamku.

☞ Kolejne wystawy prezentowały ludową modę pogranicza. Strój Lachów Sądeckich z polskich zbiorów pokazany został w Starej Lubowli, Preszowie i Bardiowie, a strój Rusinów Spiskich ze

zbiorów słowackich – w Nowym Sączu. W Starej Lubowli pokazano wystawę nowosądeckiego artysty i pedagoga Stanisława Szafrana (obecnie Dziecięca Galeria w Młodzieżowym Domu Kultury w Nowym Sączu nosi jego imię).

☛ Autorami wystawy pt. **Spisz** byli etnograf Antoni Kroh, artysta plastyk Barbara Magierowa i fotograf Piotr Drożdżik, którzy zrealizowali ten projekt we współpracy z Ośrodkiem „Pogranicze” w Sejnach. Ekspozycja została zaprezentowana m.in. w zamku lubowelskim, towarzysząc konferencji poświęconej historii Spiszu, w której brali także udział muzealnicy z Nowego Sącza i z Bochni

☛ Latem roku 2000 zorganizowano prezentacje folklorystyczno-etnograficzne w przygranicznych skansenach: w Sądeckim Parku Etnograficznym – Oddziale Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu odbyła się impreza pn. **Wizyta sąsiadów ze Słowacji**, przybliżająca kulturę, rzemiosło i folklor Spiszu i Szariszu, a w skansenie lubowelskim z re-wizytą gościli sądeccy rzemieślnicy, artyści ludowi i zespoły regionalne.

☛ Muzeum Lubowelskie stało się głównym pośrednikiem do nawiązywania nowych kontaktów partnerskich przede wszystkim z muzeami pogranicza, ale także z innymi instytucjami i władzami samorządowymi na terenie Słowacji. Stopniowo do grona współpracowników dołączyły muzea w Kieżmarku, Lewoczy, Popradzie, Świdniku, Bardiowie, Prybylinie, Rużomberku i w Żylinie.

☛ W 2001 r. podpisane zostały umowy partnerskie pomiędzy sąsiadującymi ze sobą regionami Polski i Słowacji: województwem małopolskim oraz krajami żylińskim i preszowskim. Postanowiono, że współpraca będzie realizowana m. in. w zakresie wymiany naukowej i kulturalnej, transportu, budownictwa, handlu, promocji regionalnej, turystyki i sportu. W tym kontekście nowosądeckie inicjatywy stały się prekursorskimi w Małopolsce.

☛ W 2002 r. Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu zorganizowało trzy seminaria. W Krynicy Zdroju odbyły się spotkania pn. **Samorządność w kulturze i Bezpieczne skanseny** z udziałem władz lokalnych oraz przedstawicieli instytucji kultury województwa małopolskiego i kraju preszowskiego; z kolei do Nowego Sącza na seminarium poświęcone działalności edukacyjnej z zakresu regionalizmu pn. **Polacy i Słowacy – przygraniczni przyjaciele. Wspólne karpackie dziedzictwo kulturowe** przybyli słowaccy muzealnicy ze Starej Lubowli, Bardiowa, Preszowa, Świdnika, Lewoczy i Kieżmarku, nauczyciele z Lewoczy i Popradu oraz przedstawicielka Departamentu Oświaty i Kultury Kraju Preszowskiego. Ze strony polskiej w seminarium edukacyjnym uczestniczyli nauczyciele akademicy z Akademii Pedagogicznej w Krakowie, pracownicy krakowskich muzeów: Muzeum Narodowego, Muzeum Archeologicznego i Zamku Królewskiego na Wawelu oraz przedstawicielki muzeum nowosądeckiego, by podzielić się doświadczeniem z prowadzonych przez siebie zajęć edukacyjnych. Materiały seminaryjne zebrano w publikacji pt. **Edukacja w muzeum**².

☛ Na przełomie 2002 i 2003 r. Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu we współpracy z muzeami słowackimi w Bardiowie i w Świdniku zorganizowało wystawę pn. **Do cerkwi, do miasta, na tańce. Tradycyjny strój Łemków**. W oddziale muzealnym Galeria „Dawna Synagoga” zaprezentowano zbiory polskie i słowackie, dokumentujące wspólnotę kulturową Rusinów Karpackich pogranicza. Wystawie towarzyszył ilustrowany informator autorstwa kuratorów wystawy ze strony polskiej i słowackiej³.

☞ Także Muzeum Okręgowe w Tarnowie zorganizowało w 2002 r. w ramach IV Małopolskich Dni Dziedzictwa Kulturowego konferencję w Zamku w Dębnie pn. **Pogranicze polsko-słowacko-węgierskie** i wydało materiały z tej konferencji⁴.

☞ W następnym roku pojawiła się kolejna ciekawa realizacja: polsko-słowacki projekt pn. **Kustosze i gospodarze. Nowe spojrzenie na gospodarowanie historycznymi obiektami kultury technicznej**, współorganizowany z Muzeum Inżynierii Miejskiej w Krakowie. W Nowym Sączu zaproszonym ze Słowacji gościom zaprezentowano zabytki techniki wiejskiej w Sądeckim Parku Etnograficznym⁵.

☞ W tym samym 2003 r., Małopolska podkreślała dwuletnią współpracę z instytucjami i organizacjami samorządowymi z terenu Słowacji w ramach Polsko-Słowackiej Komisji Międzynarodowej ds. Współpracy Transgranicznej oraz Euroregionów: „Tatry”, „Karpaty” i „Beskidy”. Wśród wymienionych szczególnie ważną rolę we

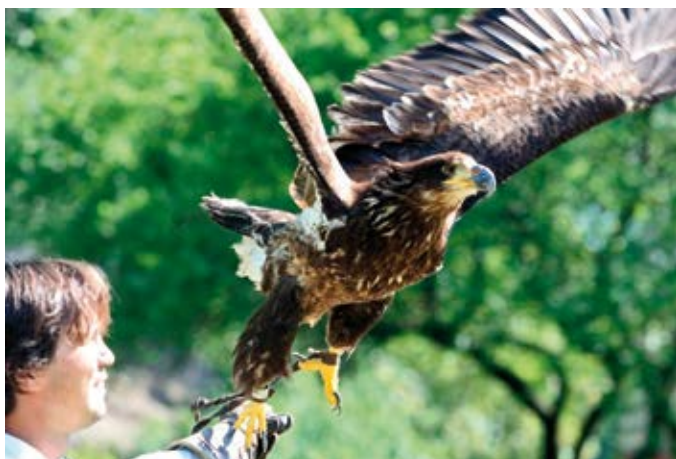
współpracy pomiędzy Województwem Małopolskim, Krajem Preszowskim i Krajem Żylińskim odgrywa Euroregion „Tatry”, będący organizatorem wielu imprez o charakterze kulturalnym, sportowym i turystyczno-rekreacyjnym.

☞ Jeszcze przed akcesem unijnym w kwietniu 2004 r. odbył się projekt pn. **Muzea bez granic** – wspólny udział w Krakowskich Targach Turystycznych muzeów pogranicza z Zakopanego, Niedzicy, Nowego Sącza i Krosna oraz z Bardowa, Starej Lubowli, Kieżmarku i Popradu. Dzięki środkom finansowym z funduszu PHARE Muzeum Lubowelskie przy udziale wszystkich partnerów wydało wówczas materiały reklamowe. We wstępie redakcyjnym napisano w językach słowackim, polskim i angielskim: *W roku bieżącym członkami Unii Europejskiej staną się również państwa leżące po obu stronach Tatr – Słowacja i Polska. Granice między tymi krajami tracą swój dotychczasowy charakter. Wytworzą się, między innymi, o wiele korzystniejsze warunki do wzajemnego poznawania kulturalnego dziedzictwa obu narodów. Materiał informacyjny „Muzea bez granic”, który ukazuje się w tym roku dzięki finansowej pomocy Unii Europejskiej, ma na celu dać Biurom Podróży, Centrum Informacyjnym a także szkołom podstawowe informacje o muzeach pogranicza słowacko-polskiego i warunkach ich zwiedzania. Mamy nadzieję, że przyczyni się do rozwoju ruchu turystycznego po obu stronach Karpat i lepszego poznania sąsiadów we wspólnym europejskim domu*⁶.

☞ Kolejną realizacją w 2004 r. było międzynarodowe seminarium w Muzeum Lubowelskim, dotyczące rozwoju turystyki na pograniczu polsko-słowackim ze szczególnym uwzględnieniem zamków nad Popradem i Dunajcem. Uczestnikami tego spotkania byli m.in. muzealnicy nowosądecy. Dzięki inspiracjom seminaryjnym w Nowym Sączu została zrealizowana we współpracy z Fundacją „Nomina Rosae – Ogród Kultury Dawnej” wystawa pn. **Zamki doliny Dunajca** z fotografiami autorstwa Piotra Drożdżika.

☞ Po przystąpieniu Polski i Słowacji do Unii Europejskiej pojawiły się nowe możliwości współpracy dzięki programom wspierającym inicjatywy kulturalne i współpracę transgraniczną. Zanim w dniu 15 listopada 2004 r., Komisja Europejska zatwierdziła wspólny dokument programowy INTERREG III A Polska – Republika Słowacka, umożliwiający pozyskiwanie dużych środków finansowych na realizację wspólnych celów, w Małopolsce pod patronatem Ministra Kultury RP odbyły się polsko-słowackie warsztaty edukacji kulturowej, zainicjowane przez Stowarzyszenie Kulturalne „Resursa”. Ze strony słowackiej wzięły w nich udział Tatrzańska Alternatywna Szkoła i Podtatrzańskie Muzeum w Popradzie, ze strony polskiej – Gimnazjum w Sułoszowej, muzea krakowskie: Inżynierii Miejskiej i Lotnictwa Polskiego, Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu, Muzeum Zamek w Pieskowej Skale i Zarząd Ojcowskiego Parku Narodowego. Warsztatom towarzyszył drukowany przewodnik pt. **Z kołem młyńskim**⁷.

☛ W roku 2004 muzea w Nowym Sączu i Starej Lubowli realizowały też kolejny duży, wspólny projekt wystawowy pn. ***Pietas et litterae. Wpływ kolegium pijarów w Podolińcu na rozwój dawnego szkolnictwa/Vplyv kolegia piaristov v Podolinci na rozvoj školstva v minulosti***. Do współorganizacji wystawy zaproszono Pijarskie Prowincje w Polsce, na Słowacji i na Węgrzech – jak już wspomniano wcześniej, spuścizna kulturowa ośrodka pijarów w Podolińcu jest dziedzictwem wielu narodów. Zanim powstała współczesna idea zjednoczonej Europy, kształcono tam już od XVII w. przedstawiciele różnych nacji, nie bacząc na istnienie granic i podziałów administracyjnych. Kolegium podolinieckie jest więc jednym z elementów tworzących podwaliny europejskich idei zjednoczeniowych. Wystawa i towarzyszący jej katalog⁸ na pewno nie wyczerpały tematu, są niewielkim wkładem w opracowanie tej dawnej, wielonarodowej szkoły.

☛ Konsekwencją prac naukowo-badawczych prowadzonych w związku z organizacją wystawy o pijarach z Podolińca była międzynarodowa konferencja, która odbyła się w 2005 r. w opijarskim klasztorze podolinieckim. Muzeum Lubowelskie wydało w następnym roku materiały z tego spotkania⁹.

☛ W 2005 r. w Nowym Sączu wykonano replikę polskich klejnotów koronnych, które w czasie potopu szwedzkiego ukrywane były przed wrogami na zamku starosty spiskiego Jerzego Sebastiana Lubomirskiego. Prezentacja regaliów – najpierw

w Nowym Sączu, później w Starej Lubowli – znów była okazją do spotkania przyjaciół zza miedzy. Do wizyty Słowaków w Nowym Sączu doszło z kolei podczas Małopolskich Dni Dziedzictwa Kulturowego – wystąpił wówczas zespół regionalny „Lubovňan”. Do Starej Lubowli wypożyczono gobeliny z zamku w Nowym Wiśniczu.

☛ Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu w ramach programu INTEREG IIIA Polska-Republika Słowacka w roku 2005 zorganizowało konferencję pt. ***Specyfika kultury karpackiej i jej prezentacja w skansenach pogranicza polsko-słowackiego***. Pokłosiem tej konferencji są materiały opublikowane w 2006 r. w ***Zeszytach sądecko-spiskich***¹⁰, wydawnictwie, które stało się rocznikiem pogranicza polsko-słowackiego.

☛ W roku 2006 powołano polsko-słowacki zespół redakcyjny II tomu ***Zeszytów sądecko-spiskich***. W Nowym Sączu odbyło się pierwsze zebranie organizacyjne tego zespołu, a w Starej Lubowli – drugie zebranie w roku 2007.

☛ Muzealnicy nowosądecki jako główni partnerzy polscy Muzeum Lubowelskiego uczestniczyli w 2006 r. w obchodach Jubileuszu 50-lecia słowackiej placówki, które to obchody odbyły się na Zamku w Starej Lubowli. Przystąpiono też do projektu pn. ***Muzeum Liptowskie w Ružomberku i Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu – partnerstwo, współpraca, wzajemna pomoc***. W ramach tego projektu zrealizowano i przyjęto do dystrybucji wydaną w językach polskim i słowackim ulotkę informacyjną o obu muzeach.

☐ Dzięki środkom unijnym programu INTERREG IIIA Polska-Republika Słowacka rozbudowywano w latach 2005–2007 Sąddecki Park Etnograficzny o nowy sektor niemiecki złożony z kościoła ewangelicko-augsburskiego i trzech zagród. Były to działania wynikające z porozumienia zawartego w 2005 r. pomiędzy muzeami w Nowym Sączu i Starej Lubowli, dotyczące badań nad kolonistami józefińskimi – Niemcami galicyjskimi i spiskimi. W 2006 r. rozpoczęto też gromadzenie obiektów do wyposażenia wnętrza na podstawie wywiadów terenowych i kwerend naukowo-badawczych m.in. w Archiwum Państwowym w Lewoczy i w Archiwum Państwowym w Popradzie (oddział w Spiskiej Sobocie). W maju 2007 r. oddano do zwiedzania urządzone zagrodę sołtysa z domem mieszkalnym, stajnią, stodołą i spichlerzem. W drugiej zagrodzie zaprezentowano dzieje Niemców galicyjskich i historię powstania nowego sektora, a trzecia zagroda, mieszcząca obecnie muzealne archiwum, jest dopełnieniem przyulicznej architektury, będącej repliką budynków z niedalekich Gołkowic.

☐ Mocnym akcentem, uświetniającym 15-lecie współpracy z Preszowem, stała się wymiana wystaw zbiorowych artystów polskich i słowackich

w ramach projektu pn. **Sztuka bez granic**. Doroczny **Salon 2006** nowosądeckiego środowiska artystycznego po prezentacji w galerii „Dawna Synagoga” przetransportowano do Szariszkiej Galerii, a **Krajaki Salon** z Preszowa przyjechał na początku 2007 r. do oddziału nowosądeckiego muzeum w synagodze. Muzealnicy z Nowego Sącza wzięli udział w otwarciu wystawy na Słowacji. Wystawom towarzyszył okolicznościowy katalog¹¹.

☐ W marcu 2007 r. odbyła się kolejna konferencja w Tatrzańskiej Leśnej na Słowacji, poświęcona współpracy przygranicznej i ożywieniu ruchu turystycznego. Przyszli też czas pierwszych podsumowań realizacji programów unijnych. Partnerzy słowaccy zebrali i przekazali wszystkim uczestnikom konferencji adresy e-mail uczestników projektów w celu ułatwienia wymiany informacji.

☐ W muzealnej Galerii „Dawna Synagoga” na przełomie marca i kwietnia 2007 r. odbyła się wystawa pn. **Dawna fotografia tatrzańska**. Zaprezentowano eksponaty ze zbiorów polskich i słowackich: Tatrzańskiego Parku Narodowego (w Polsce i na Słowacji), Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem, Muzeum Etnograficznego w Krakowie, Muzeum Historii Fotografii w Krakowie, Okręgu Śląskiego ZPAF w Katowicach, Centralnego Ośrodka Turystyki Górskiej PTTK w Krakowie, Zespołu Zbiorników Wodnych Czorsztyn-Niedzica-Sromowce Wyżne, Muzeum w Kieżmarku, Państwowego Archiwum w Lewoczy, Muzeum Spiszu w Spiskiej Nowej Wsi, Spiskiego Muzeum w Lewoczy, Podtatrzańskiego Muzeum w Popradzie oraz z prywatnej kolekcji Danuty i Czesława Buńdów z Bukowiny Tatrzańskiej. Zadanie zrealizowane zostało w ramach programu INTERREG IIIA Polska-Republika Słowacka.

☐ W kwietniu 2007 r. muzealnicy nowosądecy uczestniczyli w otwarciu sezonu Muzeum Lubowelskiego, które miało miejsce w Czerwonym Klasztorze, oddziale słowackiego partnera. W tym samym miesiącu Ośrodek Współpracy Polsko-Słowackiej w Nowym Targu zorganizował konferencję z cyklu „Spotkanie siedmiu kultur pogranicza polsko-słowackiego” z wystawami poświęconymi kulturze żydowskiej. W ramach tego cyklu, podczas lipcowego spotkania łemkowskiego, muzeum nowosądeckie zaprezentowało wystawę pn. **Nikifor**.

☐ Na początku września 2007 r. odbywały się Europejskie Dni Dziedzictwa pod hasłem „Ludzie gościńca. Wędrowcy, pielgrzymi, tułacze”. Te realizacje muzealne powstały m.in. we współpracy z partnerami słowackimi. W Sąddeckim Parku Etnograficznym zorganizowano sympozjum poświęcone sądeckim pielgrzymkom i zawodom wędrownym z towarzyszącymi wystawami: **Druciarze** ze zbiorów Ladislava Fapšo z Żyliny oraz **Sitarze biłgorajscy** ze zbiorów Muzeum w Biłgoraju. Odbyły się też pokazy słowackiego druciarstwa i łemkowskiego maziarstwa. W sympozjum wzięli udział słowaccy przyjaciele ze Starej Lubowli.

☞ Od września do listopada 2007 r. w „Domu Goetyckim”, głównej siedzibie Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu, zaprezentowano wystawę pn. **Malarstwo i rzeźba sakralna XVI–XIX w. ze zbiorów Szaryszkiej Galerii w Preszowie**. Można było podziwiać na ekspozycji m.in. znakomitą rzeźbę Anny Samotrzeciej, rzeźbę Matki Boskiej z Dzieciątkiem (z kręgu Mistrza Pawła z Lewoczy) czy wysokiej klasy artystycznej ikonę z wyobrażeniem Archanioła Michała. Ta wystawa zapoczątkowała działania w zakresie wymiany dawnej sztuki między ośrodkami w Preszowie i w Nowym Sączu – dotąd prezentowali się tylko preszowscy artyści współcześni, biorąc udział w nowosądeckich „Salonach”, które na stałe weszły do kalendarza muzealnej współpracy ze środowiskiem artystycznym.

☞ Kolejny sezon turystyczny w 2008 r. Muzeum Lubowelskie w Starej Lubowli rozpoczęło 27 kwietnia otwarciem wystawy replik dawnych

ubiorów z towarzyszącą im ikonografią pn. **Hrad-na pani**. Repliki strojów wykonała współpracująca z Muzeum Okręgowym w Nowym Sączu Fundacja „Nomina Rosae – Ogród Kultury Dawnej”, a wśród przedstawień ikonograficznych znalazły się dwa portrety dam w reprezentacyjnych strojach, wypożyczone z muzealnego oddziału w Nowym Wiśniczu. Portrety te to kopie wykonane w latach 80. XX w. dla wiśnickiego zamku. Przedstawiają dwie córki Sebastiana Lubomirskiego – Katarzynę z Lubomirskich Ostrogską i drugą, nieznaną z imienia pannę Lubomirską. Ta druga dama została zidentyfikowana przez autorkę tegoż tekstu jako Barbara Lubomirska (później żona Jana Zebrzydowskiego), o czym była mowa podczas wernisażu.

☞ Dwa dni później odbyło się kolejne otwarcie wystawy po stronie słowackiej z udziałem muzealników nowosądeckich: w Szaryszkiej Galerii w Preszowie zaprezentowano wybór prac z kolekcji Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu pn. **Nikifor – słynny malarz naiwny z Polski**.

☞ Od 2 do 12 lipca 2008 r. w Sądeckim Parku Etnograficznym i Miasteczku Galicyjskim odbył się międzynarodowy plener artystyczny z udziałem m.in. artystów słowackich z Preszowa i Starej Lubowli, realizowany we współpracy z Nowosądeckim Oddziałem Związku Polskich Artystów Plastyków, przy wsparciu Urzędu Miasta Nowego Sącza i Starostwa Powiatowego w Nowym Sączu.

☞ W roku 2008 zrealizowano III tom **Zeszytów Sądecko-Spiskich** we współpracy z Muzeum Lubowelskim w Starej Lubowli (spotkania zespołu redakcyjnego po obu stronach granicy, opracowywanie materiału, redakcja).

☞ Na początku następnego roku, od stycznia do lutego, trwała ekspozycja pn. **Akwarele i rysunki mistrza Nikifora z Krynicy** w Instytucie Polskim w Bratysławie.

☞ Z kolei od kwietnia do czerwca 2009 r. w galerii „Dawna Synagoga” miała miejsce wystawa pn. **Drukarskie techniki zdobienia papierów i tkanin**, przygotowana przez Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju; została ona uzupełniona eksponatami ze zbiorów Muzeum Lubowelskiego w Starej Lubowli oraz z Muzeum w Kieżmarku („modrotlacz” spiski, stemple do druków tkanin, ozdobne nadruki na papierze).

☞ Od maja do września 2009 r. prezentowany był w Muzeum Lubowelskim wizerunek Władysława Jagiełły na wystawie pn. **Historia i kartografia Spiszu**; muzeum nowosądeckie pomagało w kwerendzie do tej wystawy oraz pośredniczyło w wypożyczeniu portretu królewskiego ze zbiorów klasztoru jezuitów w Nowym Sączu. W tym samym czasie w innym pomieszczeniu zamkowym odbywała się druga wystawa przywieziona z Polski pn. **Łemkowszczyzna. Fotogramy Piotra Drożdżika**.

☞ Na początku sierpnia w Sądeckim Parku Etnograficznym odbyły się prezentacje etnograficzno-folklorystyczne pt. **Wizyta sąsiadów ze Słowacji**

(rzemiosło, rękodzieło, sztuka ludowa i folklor Spiszu i Szaryszu); impreza realizowana była we współpracy z muzeum w Starej Lubowli.

☛ W listopadzie, w hali sportowej w Starej Lubowli, odbył się turniej piłki nożnej pomiędzy drużynami zaprzyjaźnionych muzeów, nowosądeckiego i lubowelskiego (zwyciężyli gospodarze).

☛ Na zakończenie 2009 r., od października do grudnia, w Muzeum Nikifora w Krynicy-Zdroju zorganizowano wystawę pn. **Erwin Sówka i Tibor Gurin – malarze górniczy z Polski i ze Słowacji.**

☛ W ciągu roku realizowano IV tom **Zeszytów Sądecko-Spiskich.**

☛ W 2010 r. realizowano zadania w ramach projektu pn. **Sądecko-spiskie pogranicze. Historyczny szlak handlowy wiodący doliną rzeki Poprad.** Zaprezentowane zostały historyczno-geograficzne uwarunkowania polsko słowackiego, wielo-

wiekowego sąsiedztwa na obszarze dzisiejszego powiatu Nowy Sącz i okresu Stara Lubowla. W ramach projektu zrealizowano 2 imprezy plenerowe, 4 wystawy historyczne, 2 rodzaje warsztatów, 2 koncerty muzyki dawnej, wydana została 1 duża publikacja. Wśród realizacji znalazła się też konferencja pn. **Zamki pogranicza sądecko-spiskiego**, zorganizowana 28 maja w Miasteczku Galicyjskim; towarzyszyła jej wystawa pn. **Rekonstrukcje strojów od XIII do XIX wieku**; w „Domu Gotyckim” odbyły się wystawy: **Sala tortur, Pogranicze sądecko-spiskie w fotografii Kamila Bańkowskiego; Immunitety królewskie dla miast spiskich i sądeckich**, w Galerii Marii Ritter – **Handel winem**, a w Miasteczku Galicyjskim – prezentacja dziecięcych prac plastycznych wykonanych w ramach konkursu pn. **Legandy sądeckie.** Zorganizowane przez muzeum nowosądeckie wspólnie z miastem Stara Lubowla imprezy kulturalne stworzyły doskonałą okazję do promocji nie tylko kultury, ale własnych produktów, towarów i regionu, co zostało zaakcentowane poprzez odniesienia historyczne: pokazy dawnych rzemiosł, warsztaty, inscenizacje, jarmark średniowieczny, wystawy czy konferencję. Projekt zrealizowano przy większościowym udziale środków EFRR z Programu Współpracy Transgranicznej RP – RS 2007–2013.

☛ Od czerwca do sierpnia 2010 r. trwała wystawa poświęcona Niemcom galicyjskim, jako jedno z wydarzeń w projekcie „Jarmark Kultur”. Ekspozycja złożona była z dwóch części: pierwsza została poświęcona kolonistom niemieckim osiedlonym w Galicji w ostatnich latach XVIII wieku w wyniku tzw. kolonizacji józefińskiej oraz ich życiu na tym terenie aż do czasów II wojny światowej, natomiast druga, mniejsza część, ukazała wycinkowo wcześniejsze osadnictwo niemieckie na terenie Słowacji, na przykładzie miejscowości Chmelnica, w której do dzisiaj kultywowane są tradycje niemieckie.

☛ W terminie wakacyjnym trwała doroczna wystawa ZPAP **Salon 2010** z udziałem zaproszonych artystów słowackich z Preszowa. Artyści ze Słowacji, z Preszowa i Starej Lubowli, prezentowali też swoje prace wraz z twórcami z Bułgarii, Litwy, Niemiec, Ukrainy, Węgier, Włoch i Polski podczas poplenerowej wystawy zorganizowanej w Miasteczku Galicyjskim w ramach „Jarmarku Kultur”.

☛ W 2010 r. w ramach **IX Międzynarodowego Triennale Sztuki Samorodnej „Insita”** zaprezentowane zostały w Słowackiej Galerii Narodowej w Bratysławie obrazy Władysławy Iwańskiej i Anny Liber ze zbiorów nowosądeckiego Muzeum.

☛ Wyszedł kolejny, V tom **Zeszytów Sądecko-Spiskich.**

☛ W pierwszym kwartale 2011 r. zrealizowano dwie polsko-słowackie wymiany wystaw: z Muzeum Lubowelskim w Starej Lubowli i z Szaryszką Galerią w Preszowie, wsparte finansowo przez Urząd Miasta Nowego Sącza z puli współpracy z miastami partnerskimi.

Partnerzy z Muzeum Lubowelskiego zrealizowali w galerii „Dawna Synagoga” ekspozycję poświęconą klasztorom na Spiszu pn. **Dialogi... Od opactwa Escaladieu w Bigorre po Czerwony Klasztor na Spiszu**, przygotowaną wraz z muzealnikami francuskimi w zakresie ukazania historii pochodzenia zgromadzeń zakonnych cystersów, kamedułów i kartuzów. Podczas otwarcia wystawy odbyła się też prezentacja **„Zeszytów Sądecko-Spiskich”** – publikacji wydawanej przy udziale zespołów redakcyjnych w Nowym Sączu i Starej Lubowli. W ramach wymiany w Starej Lubowli zostały zaprezentowane fotogramy autorstwa Piotra Drożdżika ukazujące zamki i warownie doliny Dunajca.

Z Szariszskiej Galerii w Preszowie trafiła do „Domu Gotyckiego” w Nowym Sączu wystawa pn. **Malarstwo Maxa Kurtha**, a w tym samym czasie w muzeum preszowskim prezentowane było **Malarstwo Bolesława Barbackiego**.

W uroczystych otwarciach wystaw uczestniczyli przedstawiciele zaprzyjaźnionych instytucji, wymieniając przy okazji wydawnictwa i zarysowując plany kolejnych wspólnych działań. Wzajemne wizyty odbyły się też – już tradycyjnie – w związku z rozpoczęciem sezonu w przygranicznych muzeach oraz przy okazji sportowo-towarzyskich spotkań.

W maju 2011 r. kolejną okazją do spotkania z muzealnikami lubowelskimi była konferencja zorganizowana w Niedzicy, poświęcona siedmiu wiekom zamków spiskich, w Niedzicy i w Lubowli. Elementem tego spotkania było sympozjum terenowe – zwiedzanie zabytkowych kościołów polskiego Spiszu i Podhala.

W dobie wspólnoty w Unii Europejskiej można liczyć na kolejne interesujące projekty, podejmowane przez różne instytucje i stowarzyszenia w Pol-

sce i na Słowacji. Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu zamierza kontynuować tę dobrą, wieloletnią współpracę, mając nadzieję, że działania realizowane z instytucjami słowackich miast i regionów partnerskich Nowego Sącza i Powiatu Nowosądeckiego nie będą też obojętne lokalnym władzom samorządowym.

Przypisy:

- 1 M. Marcinowska, *Lubomirscy. Starostowie sądecki i spisy*, wyd. Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu, Nowy Sącz 1998.
 - 2 *Edukacja w muzeum. Materiały z seminarium „Polacy i Słowacy – przygraniczni przyjaciele. Wspólne karpackie dziedzictwo kulturowe”*. Nowy Sącz, 9–10 grudnia 2002 r., red. M. Marcinowska, A. Wideł, wyd. Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu, Nowy Sącz 2002.
 - 3 *Materiały z konferencji „Pogranicze polsko-słowacko-węgierskie, Zamek w Dębnie – 15 września 2002 r.*, red. S. Kuboń, wyd. Muzeum Okręgowe w Tarnowie, Dębno 2002.
 - 4 M. Kroh, B. Romańska, *Zabytki techniki wiejskiej w Sądeckim Parku Etnograficznym*, wyd. Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu, Nowy Sącz 2003.
 - 5 *Muzea bez granic*, red. M. Števík, wyd. Muzeum Lubowelskie, Stará Lubovňa 2004.
 - 6 *Z kołem młyńskim. Przewodnik*, wyd. Stowarzyszenie Kulturalne „Resursa”, Kraków 2004.
 - 7 *Pijarzy/Piaristi – Pietas et litterae. Wpływ kolegium pijarów w Podolińcu na rozwój dawnego szkolnictwa/Vplyv kolegia piaristov v Podolinici na rozvoj školstva v minulosti* [katalog wystawy listopad 2004 – marzec 2005], red. M. Marcinowska, wyd. Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu, Nowy Sącz 2004.
 - 8 *K dejinám Podolinca a novovekého Spiša*, red. M. Števík, wyd. Muzeum Lubowelskie, Stará Lubovňa 2006.
 - 9 „Zeszyty sądecko-spiskie”, red. M. Brylak-Zańska, t. I, wyd. Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu, Nowy Sącz 2006.
 - 10 *Salon 2006. Doroczna Wystawa Nowosądeckiego Oddziału ZPAP*, red. J. Pogwizd, M. Marcinowska, Wydział Kultury Miasta Preszowa, wyd. ZPAP Okręg Krakowski, Oddział Nowy Sącz, Nowy Sącz 2007.
- oraz
sprawozdania Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu z lat 2007–2011.

Maria Marcinowska

Nový Sandec

Oblastné múzeum v Novom Sandeci ako jeden z lídrov poľsko-slovenskej spolupráce

Text predstavujúci poľsko-slovenské aktivity do roku 2007 bol publikovaný pod názvom **Oblastné múzeum v Novom Sandeci vo vzťahu k poľsko-slovenskému pohraničiu** v zborníku vydanom múzeom v Pstrážnej po stretnutí na tému prihraničnej spolupráce, zorganizovanej v Kudowie-Zdroju. Tento text, čiastočne zmenený, je doplnený o správy z poľsko-slovenskej spolupráce v rokoch 2008 – 2011.

Táto správa umožňuje spoznať prvotné iniciatívy Nového Sandeca, osobitne novosądeckého muzeálneho pracoviska v počiatočných spolupráce so slovenskými inštitúciami. Táto spolupráca trvajúca od roku 1992 priniesla mnoho zaujímavých

aktivít: výstav, etnograficko-folklórnych podujatí, plenérov, stretnutí a sympózií, konferencií a iných iniciatív, medzi ktorými je, okrem iného, vydávanie ročenky sandecko-spišského pohraničia.

V dobe členstva v Európskej únii je možné počítať s ďalšími zaujímavými projektami, ktoré uskutocnia rôzne inštitúcie a spolky v Poľsku a na Slovensku. Oblastné múzeum v Novom Sandeci mieni pokračovať v tejto dobrej, mnohoročnej spolupráci. Pokračovať v nádeji, že činnosti realizované s partnerskými inštitúciami Nového Sandeca a Novosądeckého okresu – slovenskými mestami a regiónmi – nebudú ľahostajné miestnym samosprávam.

Preklad: Miroslav Števík

Materiály/Materiały

Františka Marcinová

Magdalena Szczygieł

☞ Na severovýchode Slovenska leží malé okresné mestečko, ktorého zašlú slávu dnes pripomína iba majestátny hrad nad mestom a niekoľko historických budov na námestí sv. Mikuláša. Mesto, ktorého poloha ho predurčovala k medzinárodným stykom sa však nemôže popýšiť mnohými archívnymi materiálmi pochádzajúcimi priamo z mesta, ako je to u iných spišských miest. Kniha testamentov Starej Ľubovne 1660 – 1747 poskytuje jedinečný pohľad na dejiny mesta a predovšetkým na život mešťanov v tomto meste v 17. a 18. storočí.¹

☞ V Sandecko-spišských zošitoch č. 4 bola uverejnená prvá časť testamentov, z celkových 40 testamentov. Kniha testamentov Starej Ľubovne 1660 – 1747 – 1. časť predstavila nielen samotný prameň, ale aj okolnosti vzniku tohto prameňa. V Sandecko-spišských zošitoch č. 5 bola predstavená kratučká štúdia o ďalšej z možností využitia tohto prameňa a to pre výskum dejín každodennosti. V tejto časti bude predstavených ďalších 6 testamentov z obdobia rokov 1669 až 1683, ktoré nasledujú podľa poradia v *knihe testamentov*.

☞ Najprv sa predstavia testátori v podobe kratučkových archontologicko-biografických profilov vytvorených na základe poznatkov z *knihy testamentov* a následne budú predložené aj samotné testamenty týchto testátorov. V archontologicko-biografických profiloch boli vynechané časti, ku ktorým nebolo možné dopísať poznatky, preto forma profilov nie je jednotná.

Andrej Kowalsky

Meno a priezvisko: *Jędzrey Kowalsky, Andrzej Kowalsky*

Spoločenský pôvod: mešťan mesta Stará Ľubovňa, ako aj hodnostár hradu Ľubovňa, mohlo ísť aj o šľachtica, no podľa testamentu to nie je možné jednoznačne dokázať.

Rodinný stav: spomínal manželku, neuvádzal jej meno. Išlo však o druhú manželku. Z prvého manželstva mal dvoch synov, staršieho Jána a mladšieho Andreja. Z druhého manželstva mal synov Tomáša, Štefana a Vladislava a dcéry Dorotu a Agátu. Vychovával tiež sirotu Viliama.

Vzdelanie: vedel písať a čítať.

Zamestnanie: kapitán pechoty hradu Ľubovňa.

Kariérny postup: do 19. apríla 1670 spravoval šoltýstvo v Chmeľnici.

Bydlisko: v Starej Ľubovni, len nie je isté, či v meste alebo na hrade.

Majetok:

– domy a iné budovy: *folwarczek*² ležiaci niekde v lesoch, dom v meste Ľubovňa so všetkými lúkami a roľami k nemu patriacimi, domy ako *Pieczonskich* a *Tyralowskich*³, mlyn asi ležiaci v Chmeľnici.

– role, lúky a rovne: roľa pri moste, role so stodolami ležiacie na lazoch.

– statok: rožný dobytok – voly, drobný statok – prasatá, kone.

– obilie a poľnohospodárske produkty: pšenica, jačmeň, jarec, víno.

– iný majetok: domáce náradie, hospodárske náradie – pluh, brázda, voz, zbrane.

– cennosti: 12 strieborných lyžíc.

Literárna činnosť: testament zo 7. júna 1669, potvrdený v knihe testamentov na s. 24a – 29b.

Dátum a miesto úmrtia: nebolo zaznamenané kedy zomrel, podľa žiadosti bol pravdepodobne uložený v Kostole sv. Mikuláš v Starej Ľubovni v spoločnom hrobe s pánom Vojtechom *Pruszkowskim*.

Katarína Malchrowa

Meno a priezvisko: *Katarzyna Malchrowa*

Spoločenský pôvod: mešťianka, nie je isté či nebola aj šľachticnou⁴

Rodinný stav: pravdepodobne vdova, podľa niektorých indícií ide o matku Juraja *Malchra*, ktorý má testament v knihe testamentov na s.6a – 7a

Majetok:

– role, lúky, rovne a záhrady: roľa vo *Wegliskach*, záhrada k Novej Ľubovni, roľa od hranice Novej Ľubovne do Popradu, roľa za Skalkou, lúka vo Veľkom Lipníku, časť role na lazoch, roľa na *Pustey Gorze*, roľa od *dobosczyney* – roľa ide po ceste do Kamiienky, lúka za mostom, roveň za *Stokiem* pri vode, záhrada ležiaca pri sladovni Pavla *Rotha*, záhrada naproti lúke, lazy, roveň w *Flamie*

Literárna činnosť: testament z 9. novembra 1670 – v knihe testamentov na stranách 29b – 31a.

Dátum a miesto úmrtia: nebol uvedený dátum úmrtia a ani nebolo spomenuté miesto pochovania.

Žofia Zranczyszkowa

Meno a priezvisko: *Zophya Zranczyszkowa*

Spoločenský pôvod: s istotou ide o obyvateľku mesta Stará Ľubovňa.

Rodinný stav: v inventári boli spomenutí synovia a zať.

Majetok:

- oblečenie: *czamletowy* kožuch modrej farby, čier na *awytna* vesta, 2 zelené korunky, biele vlnené plátno – 14 laktov, biele oblečenie, modrá vlnená a lanová podšívka, *paczesne* plátno, *białowske* pletené šatky, nová sukňa, dve *katanki*⁵.
- cennosti: strieborný, pozlátený pás v šírke na 31 očiek, strieborné pero.
- iný majetok: mramorová doska s vyrytými literami, posteľ, 3 mramorové pásy, biely robený koč – *welens*, mažiar, maľovaná skriňa, železný rošt a ražeň.

Literárna činnosť: celý zápis v tejto knihe testamentov je inventárom rozdeleným na dve časti: na s. 31b – 33a, a to odpis testamentu z 17. februára 1672 a samotný inventár testamentu z 12. júna 1672.

Dátum a miesto úmrtia: pravdepodobne v roku 1672 zomrela, nebolo uvedené, kde bola pochovaná.

Vojtech Granieczky

Meno a priezvisko: *Woyciech Granieczky*

Spoločenský pôvod: mešťan.

Rodinný stav: manželka, nebola bližšie určená.

Majetok:

- domy a iné budovy: dom s hnutelným majetkom a roľami.

Literárna činnosť: testament z 9. mája 1672 – v knihe testamentov na s. 33a – 34a.

Dátum a miesto úmrtia: nebol uvedený dátum úmrtia, žiadal, aby bol pochovaný na cintoríne pri Kostole sv. Mikuláša v Starej Lubovni.

Alžbeta Wilczopolska

Meno a priezvisko: *Elzbieta Wilczopolska, Elżbieta Wilczopolska*

Spoločenský pôvod: meštianka.

Rodinný stav: vdova po Jánovi *Wilczopolskom*, syn Ján, dcéry Anna a Alžbeta, Anna v čase spísania testamentu už bola vydatá a mala syna Jána.

Bydlisko: dom, ktorý bol postavený od základov po požari v roku 1639.

Majetok:

- domy a iné budovy: dom – kamenný pravdepodobne ležiaci na námestí.
- role, lúky, rovne a záhrady: role a lúky, presne neurčené; roľa za *Pasternią*, role medzi *Lipnikami*, roľa za Kaplnkou sv. Anny, roľa za *Stoikem*, roľa pri starom *Poprozdysku*.
- statok: mladé volky.
- obilie a iná úroda: pšenica, jačmeň, žito.

Literárna činnosť: testament z 15. marca 1672 – v knihe testamentov na s. 34b – 36a.

Dátum a miesto úmrtia: nebol uvedený dátum úmrtia; pochovaná chcela byť pri sídle Bratstva sv. Ruženca, kde bol pochovaný aj jej manžel

Baltazár Borusowicz

Meno a priezvisko: *Balthasari Borusowicz, Balthasarum Borusowicz, Balcer Barusowic, Balcer Borusowic*

Spoločenský pôvod: mešťan mesta Stará Lubovňa, ale mohlo ísť aj o šľachticu⁶.

Rodinný stav: ženatý, manželka Magdaléna *Borusowicowa*.

Vzdelanie: keďže testament podpisuje vlastnou rukou a nejedná sa o krížik, musel vedieť písať a čítať.

Zamestnanie: tkáč, člen tkáčskeho cechu.

Kariérny postup: spomínal sa v testamente Žofie *Zranczyskowej* ako dozorca testamentu. Je možné, že bol úradníkom mestského magistrátu.

Bydlisko: dom, v ktorom v čase spísania testamentu dočasne býval.

Majetok:

- domy a iné budovy: dom, druhý dom kúpený od p. *Jakuba Szysaka*, ku ktorému patrí polovica studne na pozemku *Żamkowskym*
- role, lúky a rovne: roľa od Juraj *Wronowskiego*, roľa od Martina *Olchawy*.

Literárna činnosť: testament z 18. marca 1683 – v knihe testamentov zapísaný 1. júla 1683 na s. 36a – 37a.

Dátum a miesto úmrtia: nebol určený ani dátum úmrtia, ani miesto pochovania.

Diplomatický prepis kníh testamentov – 2- časť

☞ V Sandecko-spišských zošitoch č. 4 bolo uverejnených prvých trinásť testamentov z Knihy testamentov Starej Lubovne 1660 – 1742. V nasledujúcej časti bude predstavených niekoľko ďalších testamentov podľa poradia ako sú uvedené v *knihy testamentov*. Postup pri transkripcii je rovnaký ako bol uvedený v Sandecko-spišských zošitoch č. 4, no pre ozrejmienie je zopakovaný aj v tejto časti prepisu.

☞ Kniha je písaná v poľskom jazyku. Pri transkripcii boli dodržiavané pravidlá poľskej ortografie, pričom však bola ponechaná v pôvodnom znení, čo v niektorých prípadoch znamená, že sa nezohoduje so súčasnou poľskou ortografiou. Pri prepise boli dodržiavané pravidlá v písaní mäkkých spoluhlások **c**, **s**, **z** a **n**. V prepise sa uvádza iba variant **s**, **c** a **z** s bodkou alebo čiarkou alebo zápis **sz** a **cz**. Písmeno **s** respektíve **ś** bolo zapísané aj spôsobom **ß**, pričom v prepise sa namiesto **ß** používa iba **ss**. Taktiež nie sú rozvedené niektoré skratky ako: **fl.** – *floreny* (florény), **g.** – *grosz/e* (groš/e), **J.M.** – *jego miłość* (jeho milosť) – pri tejto skratke sa môžu vyskytovať aj iné tvary ako napr. **Je.** **Msci.**, pričom ide len o skloňovanie daného výrazu, v tomto prípade *jego miłości* (jeho milosti), **N.** – *nobiles* (šľachetný), **pol.** – poľský, používa sa v zmysle poľského zlotého, **Sz.** – *szuma*, **ś.** – *święty/a/e* (svätý/á/é), **W.** – *wielebny, wielkomożny* (veľobný, veľkomožný), **x.** – *ksiąc, xiąc* (kňaz). Práca je členená podľa jednotlivých testamentov:

In nomine sanctissimus et individuas Trinitatis,
Patris et Fily et Spiritus sancti. Amen

Ja Jędrzey Kowalsky kapitań na ten czasz piechoty zamku Lubowienskiego, cziniącz po sobie affekcję paralizową pierwey ani zeliby mnie P. Bog barźiey nawiedził, będącz przy dobrym rozumie, umyslił tę ostatnią wolą y dyspożcją z tego co mi P. Bog dac raczył, uczynic, iakoz y defaccto czynię.

Pana Boga mego naprzod proszę, aby mi dał w tey wierze, w ktorey iem sie urodził, to iest powszechney rzymskie y katoliczkiey, szczęśliwie dokonac, bez ktorey statecznie iz zaden zbawion bydz nie moze. Duszę moię stworczy iemu wręce iego święte oddaię. Ciało moje iako z zemie ziemi! proszę, aby w kosciele farnym w Lubowni⁷ mogło bydz pochowane, w tym grobie co nieboszczyka pana Woycieha Pruskowskiego pochowano, bez zawodowy ceremony wszytkich moznali rzecz czwartego dnia poskonaniu moim. Trumnę prostą, nie obitań tylko czarno pofarbować. Zostawuję w gotowiznie y u długach takze y płotnie marczu czego moią reką pisany.

Okolo siedm tysięcy y szescset złotych polskich⁸, ktorych taką disposytyą czynię.

Naprzod kochaney małzoncze moiey, gdyzen tez po niey wziął czesc iey dziadowizny y co z pracze rąk swoich do mnie wniosła oddaiący złotych tysiączieden y folwarczek ten, com go w laszach zbudował albo raczey stodołę y że wszytkimi rolami, com okolo niego pokupił dziedzicznym sposobem, ktorym wolno iey będzie dysponować iako sie iey podobac będzie. Zostawuie ią przy tym panią dozywotnią w domu moim, który mam w mieście Lubowni, ze wszytkimi do tego należącymi rolami, łakami y ogrodami, tak kupnieni iako y zastawnymi, ktorych iest registr w szkatule, kupnych iako y cyrognych⁹ y zastawnych, między ktorymi iest Blaszkowym dzieciom należący rola u mostu zastawna we Sz. 15. Tą iemu gdy sie postanowi darmo oddać bo iedno ieden chłopiecz iest a takęm przyobieczał, zastawne będzie takze wzvyz mianowana małzonka moia y przy kupionych dvoch domach iako Pieczonskych y Tyralowskych¹⁰ do zywota swego.

Item zostawuję iey bydło wsytko rogate (:okrom wołów robotnych bo te do domu¹¹ nalezec będą:), takze y drobny statek iako to (:salvis amiby:) wieprzey. Inszy drobiask, czale darownym sposobem, aby ona co, obrocila gdzie sie iey podobac będzie. Takze y sprzęt domowy wszytek (:okrom tych sprzętow, ktore do role należą, iako plug i brony, wozy, konie:) oddaię teyze małzoncze moiey. Iako to cynę nacynia kuchenne takze darownym sposobem. Ale i powtore dokładam tego, aby we wszytkin – com wyiał iako w wołach, koniach, robotnym bydle y w robotnych sprzętach dozywotnią panią była y tego zazywała a synow moich tak pierwsiego małženstwa, iako y z nią zpłodzonych takze corki błogosławienstwem moim obowięzuie y srogim karaniem Bozym y pomstą zakazuie, aby iey w ninczymi impedytocy nieczynili, bo mnie ona do tego wszytkiego, co mam, szcerze dopomogła y owsiem potrzeba, aby scie ią w wielkiej ucciwosci y poszanowaniu mieli.

Mam synow dwoch z pierwszey małzonki moiey – Jąna y Jedrzeia, ktorych teraz obudwu niemasz po matcze ich nic czale niewziąłem. Na Jąna starszego wyprawuiąc go po dwa razy wydałem okolo złotych pięcset. Dla iego iednak grzeczności y iz zawsze po moiey woli chodził, leguie mu z tey pracze moiey ieszcze złotych pięcset. Jędrzeiowi młodsiemu iz ieszcze czale nic niewziął leguie y oddaię złotych szescset. A przy tym obadway po smierci małzonki moiey będą nalezec do rownego działu z drugieimi bratami wtorego małženstwa. Dobrach w Lubowni będączych, iako co domoch, rolach, koniach y wołach robotnych y, sprzętach do roboty należących, okrom iakom namięnił stodoły y z rolami w łazach leżący, ktorąm dziedzicznym prawem małzoncze moiey oddał.

Z małzonką teraznieyszą moią mam trzech synow – Thomina, Stephana y Władysława, z ktorych kazdemu leguie względem tego zem z tą małzonką moią niezły posag wziął a iz y tym ieszcze na naukę iako młodym potrzeba nakładać po złotych osmsset kozdemu uczyni Sz. 2400 a po smierci matki ich część rowną z pierwszego małženstwa synami w dobrach w Lubowni leżących iakom wzvyz mianował.

Mam takze z tą małzonką moią dwie cerki Dorotkę i Agathę. Tym iz iuz do dobr stoiących nalezec niebędą oddaię y leguie przy błogosławienstwie Bozym y moim kazdey po złotych tysiącz y dwiescie, co uczyni Sz. 2400. Oboygiem przy tym po łyzek srebrnych, ktorych iest sz. 12, kazdey po 6 a to czynię dla tego iz ieszcze bardzo młode (są), sukienek y cwiczenia im potrzeba na co nim dorostą siełę wynidze, zyczył bym, gdy by sie mogło gdzie trafic, na iakie czale miasto tę sumeczke, ich dać a tylko po Sz. 5 od nich odesta brac, ale patriacharnych niedawac o co pilnie proszę.

Tatedy tu mianowana summa wynosi złotych siesctysięczy y dziewięcset, zostawało by ieszcze złotych szescset, ale y te na długach iest moia substancya prawie wszytko. Upraszam J.Msci. pana podstarosciego spiskiego, mego wielkiego dobrodzieia, o intercessyą do jasnie wielmoznego J.Msc. dobrodzieia mego Msc. pana starosty spiskiego¹², aby mi to jasność oddac rozkazał na ś. Marcin (11.11.) com ja na żołdatow vere ac liquide odłożył, na co mam kartę J.Msc. (spišského starostu). J.Msc. xiędza Budowniczkiego tez proszę y upominam, aby sie poczuwał w powinności swoiey y na summienie swoje kaplanskie pamietał a dziatkom moim krzywdy nieczynił, gdyzem ia mu prawie wszytko gotowych

pieniędzy dal winien mi ieszcze iest Sz. 778 g. 26½. Ale ia iako zawsze miłuiący szwagier odpuszczam mu y daruię go Sz. 178 g. 26 ½, zeby tylko złotych szescset iako nayprędzey oddał w uczynie moie prędko, iezeli boiazn Bożą będzie miał przed oczyma. Z tych tedy Sz. szescset, aby wstawały taką czynie dyspozytą.

Do kościoła gdzie będzie lezec ciało moie w Lubowni złotych pięcdziesiąt. Do bractwa ś. Anny¹³ złotych dwadziescia. Do spitala mieyskiego złotych dwadziescia.¹⁴

Zaraz po skonaniu moim złotych trzydziesci rozdac na nszepa(?) com kazdą. J.Msci. xiedzu plebanowi od pogrzebu złotych dziesięc, J.Mci. xiedzu wikaryemu Sz. Szesc, aby mnie przed Panem Bogiem nie zapominali. Szkole¹⁵ od pogrebu Sz. trzy. Organiscie Sz. ieden. Xiędzom, co na pogrzebie będą, dac obiad przystoyny ale samym kapłanem y szkole y kazdemu kapłanowi dac po pułtalera¹⁶. Xiędzu, co będzie miał kazanie, ktorego prosie, aby nic inszego nie powieadał, tylko pozegnał przyiacuł moich a nadewszytko J.M. pana podstarostego y jey Msci. (*starostu spišského*) by przeprosił odemne in genere wszytkich. Za praczą dac mu złotych szesc. Ubogim obiad sprawic y po trzy grosze¹⁷ dac. Ostatek miłey małzonce moiey poleczam. Więcz iezeliby co niedostało albo sie niedobrało to z krescentyey Obgarskiey (*chmelnickej*) włożyć coby na pogrzeb wyszło crescentyą tuteczna, to iest w miescie y Obgarską, (*chmelnickou*) wszytkę leguie małzoncze, intrate ze mlyna y z soltystwa iako od krow, wszytkę ona powinna będzie zapłacic na ten rok Luboczyczkiemu od stolu złotych dwiescie y dwadziescia. A za Władysia, co tam był pierwey, dać złotych siedm y g. 15 za niedziel osm z osobna. Pana Kęczkiego proszę, aby nie pro juno pilnie porachował a co mnie by zostało, albo przynalezało oddac iako y mnie nalezające Sz. 60 polozyć.

Com zołdatom roznem został nieh my p. Kęczky proszę porachowawszy, co przyidzie odda.

Jezeli bym tez ia był co winien według rachunku kazdego uspokoic. Jezeli by co z tey sumy niedostało, którą legowałem kazdemu synowi pro mea parte odtrącic, ale cerkom, aby czale ich było, com naznaczył. A ze smy wszytzky smiertelni, iezeliby ktory syn z tego swiata miał iisc, to synowie wszytzky niech sie iego częścią dzielą. A iezeliby tez corka, to na drugą curkę niech przypada w ostatku czego, Panie Boze racz zachowac, iezeliby obie miały umrzeć tedy niech ay to wszyko na matkę spada, ktorey w mocz daię disponowac tym iako sie iey będzie podobało.

Panu soltysowi obgarskiemu (*chmelnickému*) soltystwo oddac 19. aprilis 1670, według contractu oddac mu com od niego odebrał, według inwentarza wszytko role mu pokładac na zimę, wszytkie nawozem teraznieyszum powiesc mu role iego for 90 bom ia tak odebrał. Potym niech ay pustkę powiezie Walek a iezeli w zlezie na maszu(?), to na soltysia niech wywiezie. Na zimę zasiac mu trzy gbely (99,51 l) pszencicze, com iey tylko wymłocil. Role w Hanie(?) kamienie zwiosszy namozem zramesc y na zimę posiac zytem. Kupilem u x. szwagra w Obgancie (*Chmelnici*)na to Sz. 30 iuz iem ie zapłacił, ostatka z domu dowiesc.

Wraczam sie do soltysza obgarskiego (*chmelnického šoltýsa*), ktoremu roskazuie, aby albo pod jesien twardo albo na wiosnę na gbelow 40 (1326,8 l) moimi pługami pod owies zaorano. Piątkowskiemu ad 10 mai winierem złotych pietnascie suche dni te proszę oddac mu y napotym iak go małzonka do usług zazywac będzie chciała, aby mu dawac na trzy miesiącze p. Sz. 15, ktore mu tez za kontentacya, aby mi dozierał do Obgarta (*Chmelnice*) poki arenda trwac będzie. Proszę małzonki moiey, aby dała mu nad wysługe złotych 24 a potym dokładam tego iz niebosczyk p. Pruszkowsky cale mnie o to prosil, abym za niego wydał corkę młodszą Zofka, o co y ia wpraszam, aby sie woley iego dosyc stało.

Moim executorem testamentu pana Kęczkiego zostawiam, ktory mi p. Woyciech Pruszkowsky pie defunctas polecil, aby on tym iako człowiek dobrego sumienia iak naylepiey dysponował. Mego zas testamentu executorami upraszam Msci. pana podstaroscię spiskiego mego dobrodzieia, przy nim J.M. pana Andrzeia Morzkowskiego przyiaciela y kuma¹⁸ kochanego proszacz, aby zenie moiey y dzieciom krzywdy czynic niedopuscili. Disposytia iednak wszytkiego poki zywa aby przy małzoncze moiey zostawała, gdyz ufam iako mi była za zywota przyiacielem tak y po smierci będzie. Za praczą ich Mskom., upraszam małzonki, aby dac kazdemu po beccze wina. Da P. Bog z nowego zapłacic, to będzie chochy dzieciom uiąć, iezeliby z sumy niedostało. Trzeciego naznaczam p. Jakuba Tymczyka, ktoremu proszę, aby zona moia do lat szesci sztukę roley dwa wiertel (7000 m²) w ktorymkolwiek polu naznaczyła. J.M. pana podstaroscię mego, Msc. pana upraszam, aby małzonka moia przy przywileiach do smierci swey zachowana była, iako y przy poddanych w Obgarcie (*Chmelnici*) od J.Msci. dobrodzieia nadanych Walkowi skoro soltystwa arenda wystaie pustkę, którą zbudowałem osadzie go o co y powtore, proszę, aby nikogo inszego.

Strelbe ktorey nie wiele iest niech ay sie synowie podzielą. Ostatek w opiekę miłey małzonki moiey podaię, którą ia y z dziatkami w opiece P. Boga mego oddaięcz ten testament zamykam. Pisałem go na zamku Lubowielskym 7. Juny 1669.

Oyczem podolinskym przepomniałem kwapięcz sie, leguie złotych scterdziesci. U tego przepomniałem iz mam z pierwszey zony pasierka¹⁹ Wilchelma, po ktorey nic niewziałem, ani mu też nic nieoddaię; dosyc na tym, zem mu dał wychowanie dobre y do zacnych ludzi oddał, gdy y sie tam iako przystało był zachował mógł 6 g. był y mnie y dziatkom moim dobrze czynic. Exekutore proszę, aby mu czale nic niedac. Pisałem tegoz dnia 7. Juny 1669 ut supra.

Cyrography, kwity y monimenta są w skrzyncze y u szkatule a z włascza quietancye, com ia w młodych leciech zadłużył sie był, popłacił tak iz niewiem, zebym komu był co winien.

Andrzej Kowalsky Kapitań .

Ten testament iest approbowany y roborowany urzędnie na ratuszu lubowinskym. Za urzędu sławetnego pana Jakuba Tymczyka y panów assessorow iego: pana Jąna Paczolta, p. Jerzego Maurycza, p. Jerzego Konerego, p. Walentego Gniotkowicza. An(n)o 1670 die sexta Marty. Tymtedy sposobem iest roborowany, aby zaden iego łamac y kassowac niewazył sie.

Testament Kataríny Malchrowej

KTSL 29b – 31a

9. november 1670

W ymię śś. nierozdzielney Troycze,
Oycza, Syna y Ducha świętego. Amen.

Ostatnia wola y testament ucciwy Katarzyny Malchrowej, zpisany An(n)o 1670, die 9. novembris, przy bytnosci pp. od urzędu deputowanich, to iest p. Walentego Gniotkowicza y p. Jąna Komnaczkiego. Naprzęd duszę swoię oddaię P. Bogu w Troyczy ś.iedynęmu y naswiętsiey P. Maryey y wszystkim świętym, takze aniołom bozym. Ciało zas ziemi, z ktorey stworzone iest o co uprasza, aby iey przystojny pogrzeb, iezeli ią P. Bog z tego swiata powołać raczy, zeby ią przystojnie pochowano sprawili. Leguie tedy na pogrzeb Sz. polskich²⁰ dziesięć. U Michała Domaszewskiego na koscioł farny starolubowiesky Sz. polskych 10.

Item u tegoz na spital mieysky Sz. 3 polskych.

Rolą w Wegliskach²¹, ktorey iest kilkanascie wiertel a iest w zastawie u Papiernika, ktory mieszkał w [G]niazdach (*Hniezdom*) a teraz na Spiszu Sz. 10 pol(turakov)²² polskych trzydziesta, którą leguie dziatkom do rownego działu, a iest ta rola w zastawie od lat czterdziestu y mowi, zeby sie iuz mogła do tych czasz wysłużyć. Ogrod ku Nowey Lubowni (*Novej Lubovni*) ktory iest w zastawie w Sz. 20 polskych u Jaczka Wronowskiego zięcia iey. Iezeli sie wiecznysta stac będzie, to w rowny dział puszcza dziatkom swoim.

U p. kapitanki²³ jest rola w zastwie w Sz. 55 talery, zastawna od granicze Nowo Lubowienskeiy idzie az do Poprodu, ta iest wsrzerz na laszkę y na kroczy (cca 10,27 m) y te dziatkom w rowny dział puszcza.

Item rolą za skalką, ktora iest w zastawie u Faltyna Göscza, na ktorey sie wysieie gbellow dziesięć (331,7 l) w sumie Sz. 7, którą takze wszystkim dziatkom w rowny dział puszcza.

Łakę w Lipniku Wielkim (*Velkom Lipniku*) iest w zastawie u Tucza z Gniazd (z Hniezdneho) w Sz. 5 y tę na rowny dział oddaię dzieciom.

Item w łazach iest roley sztuczka, ktora iest w zastawie u Jaczka Wronowskiego w Sz. 4, y tę puszcza dziatkom do rownego podziału.

Item na Pustey gorze²⁴ iest rola na ktorey sie wysieie gbellow dwa (66,34 l), ta iest w zastawie u Jaczka Wronowskiego w Sz. 1 g. 15 y tę do rownego podziału dziatkom podaię.

Item teyze własney role iest wiertel y kwarts (cca. 3500 m²) u p. Rynurski w zastawie w Sz. 14 y tę dziatkom w rowny dział puszcza.

U p. Marcina Fukra w Lipniku iest rola w zastawie w Sz. 9, ktora sie poczyna od Doboszyney roley, idzie do drogi Kamienskiej²⁵, y tę daie w rowny dział dziatkom swoim.

U p. Michała Rotha łaka za mostem iest w zastawie w Sz. fl.28 y tę puszcza w rowny dział na wszystkie dzieci.

U p. Kapitanki iest rownia za Sztokiem²⁶ przy wodzie w zastawie w Sz. 25, tę tez puszcza do działu dziatkom swoim.

Ogrodek, ktory lezy przy słodowni Pawła Rotha, ten leguie dziewczynie Hodrusi, Gryty corki iey z Lipian (*Lipany*).

Na Pustey gorze sztuczka roley, na ktorey sie wysieie dwa gbely (66,34 l) iest wolna, którą takze puszcza w rowny dział.

Ogrod, ktory lezy przeciwko łaki iest w zastawie w Sz. 10 u Piotra Ziębinskiego, y ten dzieciom swoim w rowny dział puszcza.

Łazy są są wydzielone na trzy części, iedna Bobakowi średnia, druga Brzeg Mathyassowi Koczwarowi, Malchrowym zięciom srednia.

Cokolwiek sie ieszcze zwysz naydzie u Michała Tomaszowskiego, iako sie w protocolie znajdzie y pokaze, to takze dziatkom swoim oddaie.

Rownia za Sztokiem, którą ma Michał Słabowicz w zastawie w Sz. 3, tę takze daie w rowny dział dzieciom.

Rownia w Flamie, y tę dla dziatek w rowny dział zostawuię. Actum a(n)no die quo supra praesentibus ut supra d(omin)is praenominatis. In supra d(omi)ni Petri Krol.

An(n)o d(omi)ni m(i)lle(si)mo sexcentesimo septuagesimo 2do, die decima septima February.

Urzednym sposobem ucciwy p. Pongracz Oracz po smierci p. Zophyey Zranczyszkowej taki uczynil porzadek y dysposytya ucciwego y slawnego urzedu: **1mo** wedlug iey discreticy y obwarowania pogrzebowego swego przy panu Balczeczce Boruszowiczu leguie J.Msci. s. kanonikowi za pracza kamien marmurowy wyryty lieterami; **2do** wncze w Sakmarze zostaiaczey leguie kozuch czamletowy, wodney masci y z wistem awymitnym czarnym. **Item** teyze pasek srebrny pozlocisty, ktory iest w ogniwek wzluz trzydziesti y ieden. **3tio** posciel oddaie siostron dwiema, Symoncze y Cichowlaszcze, w rowny dzial. **4arto** Do s. Rocha²⁷ offiaruie koronkow zielonych robionych do antipendium lokci dwa (117,2 cm) **Item** tamze paseczky trzy marmurowe. **5nto** synom leguie piro srebrne y welens alias kocz robiony biały. **6to** mozdierz sczerbaty wziął p. Pongracz, za ktory trumne dal zrobic **7mo** plotna bialego lnianego zostalo lokci czternasce (8,2 m), ktore na pogrzeb legowala. **8us** pieniedzy zostalo dobrej moneti zlomych osmy gr. osmnasce. **Item** przesciradlo biale zostawa ad dispositionem. **Item** poszwa iedna konopna druga lniana przerabiana bledkitna zostala siostron. **Item** Paczesnego plotna zostalo lokci iedenasce (6,4 m). Jednak p. Pongracz Oracz po smierci iey dal chusty bialowskie, plcienne do spitala sw(ięnteg)o Elemosina za dusze iey. Skrzynia zostaje si emalowana, niedobra z zamkiem niedobrym. Dwie katanki wzieły siostry iey. **Item** nowa kidle dano za umywanie ciála iey. Te zlomych osm y gr. osmnasce zwysilo na pogrzeb, z czego rachunek p. Pongracz uczynil. **Item** siostron Symonowej Gallowey y Cichowlaszcze dano posciel, poszwy dwie, przesciradlo lniane. Do bractwa Anny swiętej dano plotna na komeszky lokci 14 (8,20 m). Plotna lokci iedenasce (6,44 m) dano za pracza roznym. **Item** siostron dano rost zelazny y rozen.

Dla lepszey pewnosci et roborowany ten testament iest na ratuszu lubl(ovienskom). A(n)no 1672, die 12 Juny, przy obecnosci p. Jaczege Hepteilego y p. Woyczecha Oresk zięcza iey y wnęczy.

Anno m(i)ll(esi)mo 6 7 **2do** die 12 Juny. Za urzedu wyszey pomienionego stananszy personaliter coram J.Msc. m(agist)ro slachetny p. Woyciech Oresz de Carol, zięc nieboszky p. Zophyey Zranczyszkowej y z czoreczka swoia a wnuczka teyze nieboszky p. Zophyey Zranczyszkowej imieniem Elzbieta. Powzial tedy teyze coreccze swoiey kozuch czamletowy wodney masci y z wistem czarnym legowanym y pasek srebrny, pozlocisty od p. Pongracza Oracza mieszczanina naszego iako executora z czego kwituie urzednie tegoz p. Pongracza węczey sobie u niego nie pozadaiacz tylko miłosc przyiacielstva y dobra wola czasy wiecznymi y takze wszytkie turbatyte przychodzace. (:9 d. Deus anertat:) od kogos na pogrzeb y rzeczy inszych kwituie go czale.

In supra synom wstaiacze sie piro srebrne y welens legowany odebral p. Woyciech Oresz de Carol, ktore rzeczy sumitowal sie oddac im czale, iesli do niego przyda. Z czego wszytkiego ma zostawac wolny p. Pongracz Oracz wietowany zostaiaczy imieniem wszytkych pokrewnych paniey Zophyey Zranczyszkowej. Actum An(n)o ut supra et die proddente D(omi)no Georgio Herteli in curia n(ost)ra.

Testament Wojtecha Granieczkého

KTSL 33a – 34a

9. máj 1672

An(n)o D(omi)ni M(i)ll(esi)mo sexcentesimo septuagesimo **2do**, die nona May.

In nomine D(omi)ni Amen.

Ucciwi p. Woyciech Granieczky pamietaiacz, iz kazdy ktorykolwiek rodzi sie na swiat, umrzec musi. Przetoz zostaiacz lubo zchorzalam na cielem, iednak zdrowym na umysle. Tedy naprzod dusze swoie oddaie w opieke Pana Boga wszechmogaczego y naswietszey Panny Maryey.

Cialo zas swoie ziemi, z ktorey iest stworzone. Dobra zas swoie tak dysponuie, zdrowym na umysle zostaiaczy, lub zchorzalam na cielem:

1mo disponowal gotuiaczy sie z tego swiata przy ostanym punkcie leguie y przyznaie, ze wedlug sadu ucciwego zostaje winnien miastu ucciwemu Sz 10 ratione wina, o co uprasza (:iezeli laska będzie laskawego urzedu:), zeby te Sz. diesiec mogly bydz dane do swiatego Rocha²⁸, na sprawienie okien y powtore uprasza. Domek swoy leguie tak z ruchomemi rzeczami, iako tez y z rolami funtownemi malzoncze swoiey y prosi, aby iey w tym zaden nie turbowal, tak z obczych iako tez y z przyiacielow iego.

U Blaszkna na Brzegu takze u Michala Slabowicza leguie pewny dlug rozancza s. bractwu²⁹ na chwale Panny przenaswietszey **1mo** u Blaszkna Sz. 2 g. 15. U Michala Slabowicza Sz. 1. Miklusa Czepciniego dlug pewny Sz. 1 pol. 14 to wszytko leguie do rozancza swiętego.

W ostatku uprasza, aby cialo iego grzesne bylo pochowane na sciesce na cmyntarzu. Conduciset te ostania wola swoie uprasza, aby zaden cassowac nie raczyl sie tego a zwlaszcza ostaniey tey woley iego, tego na sadny dzien straszny pozywa bosky, kto by sie tego wazyl. Dzialo sie z konsensem urzedowym

na ten czas p. Elyasza Nykla y pp. assessorow iego: p. Jakuba Tymczyka, p. Jerzego Konerego, p. Walentego Gniotkowicza, p. Marcina Golkowicza. Przy obecności J.Msci. xiędza Jana Myklanskiego, na ten czas commendarza³⁰ lubowinskiego y deputowanych pp. starszych³¹: p. Stanisława Tarapatkowicza, p. Jakuba Istwanczyka. An(n)o et die quo supra.

In supra uprasza sławnego y ucciwego urzędu pozostała małżonka iego, aby iey raczyli uczynić sprawiedliwość z dłużników dla miłości bożej prosi, który są wyżej specyfikowani. Dla lepszej pewności p. executorowie testamentu tego y z małżonką nieboszykowską starali się o lepszą roboracya. Actum in curia n(ost)ra Lublo(vie). Anno et die quo supra. Praesentibus d(omi)no Stanislao Tarapatkowicz, d(omi)no Jacobo Istwanczyk, d(omi)no Joanne Paczolt.

Testament Alżbety Wilczopolskiej

KTSL 34b – 36a

15. marec 1672

†

In Nomine Domini Amen.

Slachetna pani Elzbieta Wilczopolska pamiętając na mandat bożki, iż każdemu rodzącemu śmiercią ma być determinowany żywot iego. Naprzód tedy duszę moję zbawicielowi swemu Jezusowi oddaie y naswiętsey Pannie, także Annie ś. Ciało zaś, które z ziemi jest stworzone, ziemi poleca, które aby przystoynie było pochowane, prosi. Dobra zaś swoje tak dysponuje:

1mo osie tkwie majątności, tedy to zeznając sumnieniem swoim, na ostatnim terminie życia swego, że pomienioną majątność z nieboszykiem (:sławney pamięci:) małżonkiem swoim wszytek budynek z gruntu z gruntu zbudowała, a to po ogniu wielkim anno 1639³², po którym ogniu tylko plac goły został; A to stało się za pozwoleniem sławney pamięci J.M. p. Zophiey Kleczynskiej, która była dziewczką dobr tych. Dla tegoż złata dziedzictwo narodzona swoją Elżbietę Slachetną panią Wilczopolską.

2do Dom in suo esse zostający, to jest od przodku aż na tył leguie p. Jąnowi Wilczopolskiemu, iako synowi swemu, który aby inszym wypłacał specificatę nizy opisano będzie.

3tio Corkom swoim Annie y Elżbiecie daie w rowny dział tak dom iako y role według uznania ludzi godnych; także ogrody y łąki etc:

4to Role zostające w zastawie a wzwłaszcza u p. Kyncla w Sz. 100 za Pasternią³³ y p. Fukra w Sz. 30. między Lipnikami³⁴, tedy też role mają być w rowny dział y na wykupienie, także równo excepto Sz. 70, które p. małżonka p. Jana Wilczopolskiego dała na wykupienie roley za Pasternią zostającej. Tę mają być z osobna przy dziale nawroczone.

5to Wnęgowi swemu Jąnowi, Anny córki swojej, leguie parę wołków młodych, które będą zostawać przy p. synowi iey, za wiadomością p. sierotskich.

6to Dług który w Małdorze (v Podhoranoch) zostaje jeszcze za niebościka. Tedy ten daie na sumnienie tegoż tam Spiszaka, od którego interest płaciła a prosi, aby był zapłacony. Z dobr swoich leguie do rożanca ś.³⁵ złotych No. dziewięć. Względem nieboszyka tamże odpoczywającego, żeby tam była pochowana.

Do kościoła s. Mikołaja leguie Sz. 3.

Item do ś. Anny - - - Sz. 3

Do szpitala³⁶ leguie żyta gbeł, jarcu gbeł, pszenice gbeł (33,17 l).

Na roley za ś. Anną³⁷ lezacey pp. Klęczynskich ma Sz. 50, które Sz. 50. leguie w rowny dział działkom swoim.

Role za Pasternią zostające, które do tej kaminicy należące. Są y drugie za Stokiem³⁸, także przy starem Poprozdisku³⁹ będące oznaymuie y disponuie do rownego działu, które p. Druzbacki trzyma na mieyscu pp. Pruskowskich. Osiewek po gbełach trzech (99,51 l) zostający leguie p. synowi swemu prosząc, aby iey przystoiny pogrzeb uczynił.

Co się tknie J.M. pp. Klęczynskich zegna ich iako przyzaciół a prosi przez miłość Bożą, aby tej ostatni wole iey niekontradykowali, gdyż ona siostrę ich przez rozumną, przez lat kilkanascie chowała y wielkiej biedy użyła z rodzicem(m) ich. Co gdyby się stać miało, pozywa ich na sąd boży. We wszystkich jednak swoich legaciach uprasza za patrona y protectora J.M. p. Jąna Tworzyńskiego a dobrodzieia swego, na ten czas podstarosciego spiskiego, który aby raczył być szczególnym defensorem potomków iey powtore y po trzeci prosi.

W ostatku uprasza sławetnego urzędu na ten czas będącego(p) p. Eliasza Nykla y pp. assessorow iego: p. Jana Marcelka, p. Jerzego Konerego, p. Walentego Gniadkowica, p. Marcina Gołkowica, aby raczyli ten testament pod protektyą swoją chować y po śmierci iey do xiąg testamentalnych zawiesić. Działo się za konsensem tego i urzędu, przy bytności p. Walentego Gniadkowica, p. Thobiasza Kincla, p. Jakuba Tymczyka. W domu pomienioney slachetney paniey Elżbety Wilczopolskiej, za dobrej pamięci zostającej, lubo zchorzaley na ciełe. Actum anno millesimo sexcentesimo septuagesimo secundo. Die vero 15. Marty.

Oblata testamenti h. olim Balthasari Borusowicz.
 Pridie festi visitationis beatae Mariae virginis (1.7.).
 Anno domini m(i)ll(esi)mo sexcentesimo octuagesimo tertio.

Ad Acta p(re)sentia veniens pl(u)r(imus) honorat(us) Jacob(us) Szysak jurat(us) civis lubloviens(is) pro et ex parte honestae Magdalenae Borusowicowa viduae tanque tutor testamentaliter constitutus, obtulit ad a(cta) [...] ingrassandum testamentum legitime per honest(um) olim Balthasarum Borusowicz, textorem, civem ibidem Lubloviens(is) confectum. Die 18. mensis Marty, anno p(re)senti m(i)ll(esi)mo sexcentesimo octuagesimo tertio, die tenore infrascripti.

Testament uczciwego Balcera Borusowica, uczyniony przy dobrej pamięci zastającego w obecności uczciwych p. Jakuba Szysaka, przysięgłego y Marcyna Olchawy, miessczan lubowien(skich) spisany. Die 18. Mary 1683 w ten sposob nizey opisany.

Ja Balcer Borusowicz bacząc sie bydź barzo w słabym zdrowia mego powodzeniu, abym z dekretu boskiego z świata te(g)o bez słussne(g)o porządku nie zessedł, miawssy dziatki y małzonkę, te wolej moiey ostatniey chcę mieć dyspozytją. Naprzod duszę moję grzessną w rany p. X(ri)stusa zbawiciela mego y przyczynie naswiessey Panny poleciwssy. Prosse, aby ciało moie podług porządku wiary nassey katolickiey ziemi oddane było.

Dobra moie, ktore sie po mnie zostaną, tak rozporządzam. Pierwssy dom, w ktorzym teraz doczesny miesskam, jest zapłacony, kwitowany, nykomu niezawiedziony. Także y drugi dom od pana Jakuba Szysaka kupiony, wyplacony y kwitowany. Ale w niem iest arendarz, ktory na tym domu ma Sz. 55, na co cerograff⁴⁰ niebędzie zapłacony, czego termyn przypada na ś. Michał (29.9.) w roku teraznieyssym. Po wysćiu czasu jeżeli by małzonka moia pozostala niemogła przyść do wypłacenia, tedy tenże arendarz bliżssym zostawać będzie inego używać, jeżeli będzie chciał. A jeżeli nie, tedy komu inssemu względem tych pieniędzy będzie musiała puscć w arendę. Do tegoss domu należy połowa studny na gruncie Żiomkowskim zastającej. Role mam w zastawie: pierwssa od Jacka Wronowskie(g)o we Sz. 16, boch mu był złoty dodał. Drugą od Olchawy Marcina, na ktorey mam Sz. 17, na co także iest cerograff. Ja też pozostal winien kościołowi naprzod Sz. 9, bractwu ś. Anny Sz. 26. Cechowi tkackie(m)u Sz. 40. Więcey nic nie iestem winien nikomu. Wssytko zastawuję co kolwiek iest pracy moiey małżonce, ktora wiem, że dzieciom żadney krzywdy nieuczyni, iesli ią będą szanować y o łaskę iey macierzynską starać sie będą.

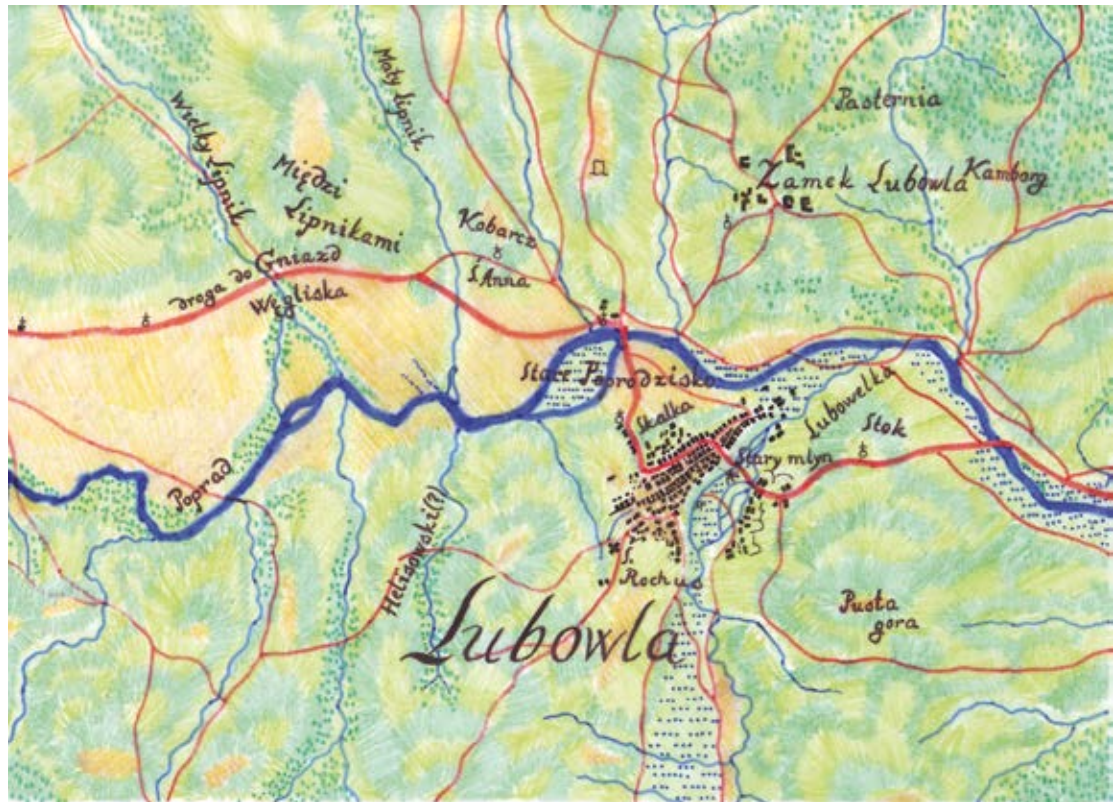
Exekutorow testamentu mego objeram p. Jakuba Szysaka y p. Marcyna Olchawe(go), ktorzych przez miłość bożą proszę, aby pozostalym sukcesorom moim czynić krzywdy niedopuszczali y J.M. x. wykarjego prosse, aby sie dla większey mocy na tym testamecie noim podpisał, jako y ja sie podpisuję. Balcer Borusowicz. Praesente me Luca Vladislaö Brosskowsky vic(ario) Lubloviens(is) mpp.; Jakub Szysak; Marcyn Olchawa +; Laurentius Stan(isalus)(?) Coruja civitatis Lubloviae notarius iuratque mpp. Quod quid(em) testamentum ad instantiam offerentis c(ivita)tis presentibus ingrassatum et per iudicium presens approbatum est. De actu ut supra.

Poznámky:

- ¹ Stará Lubovňa, Štátny archív Levoča, pobočka Stará Lubovňa, fond *Magistrát mesta Stará Lubovňa, Kniha testamentov 1660-1747*, škatuľa 3, i. č. 10. (ďalej iba KTSL)
- ² Folwark - hospodársky dvor mimo osady, samota.
- ³ Asi ide o domy pomenované podľa pôvodných majiteľov.
- ⁴ Oslovovaná je ako účtivá (*ucciwá*)
- ⁵ Vrchné šnurované ženské oblečenie s veľkým golierom prikrývajúcim ramená.
- ⁶ Oslovovaný je však ako účtivý (*ucczywy*)
- ⁷ Ide o kostol sv. Mikuláša v Starej Lubovni. Kde presne sa miesto pochovania v kostole nachádza, nie je známe.
- ⁸ zlatý – od roku 1528 bol v Poľsku zavedený *zlotý*, ktorý mal ustálenú hodnotu 30 *grošov*.
- ⁹ Ide o úradné potvrdenie majetkovo-právneho pokonania, nie je isté, či ide o chirograf, aký je známy u nás, pretože sa nezachoval žiaden exemplár, ani sa neuvádza jeho odpis.
- ¹⁰ Pravdepodobne ide o domy nazvané podľa majiteľov.
- ¹¹ Nie je isté, ku ktorému domu budú patriť.
- ¹² V tomto období bol spišským starostom Stanislav Heraklius Lubomirski.
- ¹³ Bratstvo bolo založené v roku 1604 a jeho sídlo bola Kaplnka sv. Anny v kostole sv. Mikuláša v Starej Lubovni.

- ¹⁴ Mestský špitál, neskôr mestský chudobinec sa nachádzal v priestoroch dnešnej tržnice. O jeho vzniku sa však hovorí až v súvislosti so Stanislavom Herakliom Lubomirským v roku 1672. (M. Marcinowska, *Lubomirscy jako starostowie spisy*, [in:] *Terra Scepusiensis*, eds. R. Gładkiewicz, M. Homza, Levoča – Wrocław 2003, s. 612)
- ¹⁵ Škola sa v Starej Lubovni spomína v roku 1617.
- ¹⁶ Strieborná minca o váhe 14,41g, v Poľsku známa od zavedenia toliara v roku 1578.
- ¹⁷ Medené mince o váhe 3,89g.
- ¹⁸ Kmotor.
- ¹⁹ Sirota.
- ²⁰ Pravdepodobne sa tu myslí poľských zlatých.
- ²¹ Miestny názov z okolia Starej Lubovne. Dnes sa v tomto priestore nachádza rybník smerom na obec Hniezdne.
- ²² Polturák predstavoval sumu 1 a ½ groša.
- ²³ Pravdepodobne ide o manželku Andreja Kowalskiego.
- ²⁴ Miestny názov z okolia Starej Lubovne. Nachádza sa na juhovýchod od Starej Lubovne.
- ²⁵ Priestor pri Veľkom Lipníku smerom k ceste do obce Kamienka.
- ²⁶ Miestny názov z okolia Starej Lubovne. Na pravom brehu rieky Poprad smerom na Chmeľnicu, v okolí dnešného sídliska Východ.

- ²⁷ Jedną sa o kaplnku sv. Rochusa, ktorá bola postavená v Lubovni niekedy v období morovej epidémie.
- ²⁸ Jedną sa o kaplnku sv. Rochusa, ktorá sa nachádzala na juh od Starej Lubovne.
- ²⁹ V roku 1672 založil toto bratstvo Stanislav Heraklius Lubomirski.
- ³⁰ Mestský zapisovateľ.
- ³¹ Rada starších existovala v rámci širšej rady.
- ³² V roku 1639 v meste Stará Lubovňa vypukol veľký požiar. Tento požiar rozoberal vo svojej štúdií: P. Mišenko, *Požiar mesta Stará Lubovňa roku 1639*, „Z minulosti Spiša“, VII – VIII: 2001, s. 91 – 93.
- ³³ Miestny názov, priestor nachádzajúci sa severne, resp. severovýchodne od hradu Lubovňa.
- ³⁴ Miestny názov, priestor nachádzajúci sa medzi dvoma riekami nazývanými Lipník a to Malý a Veľký smerom na mesto Hniezdne.
- ³⁵ Myslí sa tým bratstvo sv. Ruženca založené v roku 1672.
- ³⁶ Špitál, neskôr mestský chudobinec bol podľa pamätníkov umiestnený v priestore dnešnej tržnice v Starej Lubovni.
- ³⁷ V tomto prípade ide o kaplnku sv. Anny, ktorá sa nachádzala pri ceste do Hniezdného.
- ³⁸ Miestny názov, priestor nachádzajúci sa východne od Starej Lubovne pri rieke Poprad i dnešnej Jakubianke.
- ³⁹ Miestny názov, priestor nachádzajúci sa na severozápad od Starej Lubovne, priestor, kde rieka Poprad vytvárala akýsi ostrov.
- ⁴⁰ Ide o úradné potvrdenie majetkovo-právneho pokonania, nie je isté, či ide o chirograf, aký je známy u nás, pretože sa nezachoval žiaden exemplár, ani sa neuvádza jeho opis.

Františka Marcinová

Stara Lubowla

Księga testamentów Starej Lubowli z lat 1660–1747 – część 2

❖ *Kniha testamentov Starej Lubovne 1660–1747* to wyjątkowe źródło zawierające wiele informacji o (niegdyś) jednym z najważniejszych miast zastawu spiskiego. Stara Lubowla nie posiada zbyt dużo źródeł pisanych dotyczących ściśle historii samego miasta, dlatego możliwość korzystania z materiałów zawartych w omawianej księdze jest tym bardziej cenna. Księga testamentów potwierdza i uzupełnia już wcześniej znane fakty historyczne, ale dzięki zawartym w niej informa-

cjom staje się możliwe prowadzenie wieloaspektowych badań. Niniejszy artykuł prezentuje już drugą część publikacji poszczególnych testamentów, na podstawie których przygotowano także profile archontologiczno-biograficzne poszczególnych testatorów. Znaczną część artykułu stanowią wierne odpisy sześciu testamentów w kolejności odpowiadającej testamentom opublikowanym w IV tomie „Zeszytów sądecko-spiskich”.

Tłumaczenie: Tomasz Wicik

Ludność Nowego Sącza w latach 1880–1910 na podstawie austriackich spisów powszechnych

Nowy Sącz, miasto leżące na południu ziem polskich, zostało traktatem rozbiorowym z 1772 r. wcielone do Austrii. Obszar, obejmujący ziemie południowej Małopolski po Wisłę, Ruś Czerwoną oraz zachodnią część Podola do linii rzeki Zbrucz nazwano oficjalnie Królestwem Galicji i Lodomerii, w skrócie Galicją. W 1774 r. podzielono go na sześć obwodów, a te na 19 powiatów, w 1784 r. wprowadzono nowy podział na 18 cyrkułów, w tym nowosądecki¹. Nowy Sącz należał wówczas do kategorii miast municypalnych, posiadających własne magistraty, dzięki czemu znalazł się w grupie ośrodków galicyjskich, którymi najmniej interesowały się władze okupacyjne monarchii habsburskiej. Pod koniec lat 60. XIX w. Galicja zyskała w miarę niezależną od swego zaborcy możliwość rozwoju w sprawach gospodarczych i kulturalnych, oraz w administracji i szkolnictwie. Wyrazem swobód był m.in. Sejm Krajowy we Lwowie, Wydział Krajowy jako organ wykonawczy oraz rady powiatowe i gminne². Wzrost samodzielności przyniósł także korzyści dla Nowego Sącza. Zgodnie z ustawą z 12 sierpnia 1866 r. miasto stanowiło gminę z Radą Gminną na czele i własnym prezydentem, którego nazywano *burmistrzem*. Posiadało status miasta obwodowego, a znajdującemu się tutaj urzędowi obwodowemu podlegało dziesięć miast. Nowa ustawa z 13 marca 1889 r. dla trzydziestu miast galicyjskich, uchwalona przez Sejm Krajowy, uczyniła z Nowego Sącza gminę miejską³. Miejsce Rady Gminnej zastąpiła Rada Miejska, zawiadująca sprawami miasta przy pomocy Magistratu. Na czele Rady i Magistratu stał od tej pory burmistrz. W mieście znajdowała się także siedziba władz powiatowych, czyli starostwa. Na nowosądecki powiat polityczny składały się od 1889 r. trzy powiaty sądowe: Muszyna (wcześniej Krynica), Stary Sącz i Nowy Sącz.

Galicja, jako część monarchii habsburskiej, została objęta powszechnymi spisami ludności, które przeprowadzono w latach: 1880, 1890, 1900 i 1910. Spisy w monarchii austriackiej odbywały się już w XVIII w., pierwszy z nich w 1754 r. Były to tzw. spisy konspiracyjne, formujące dane sumaryczne⁴. Nie uwzględniały one wielu informacji, m.in. struktury społeczno-zawodowej. W Galicji pierwszy taki spis przeprowadzono w 1773 r. W 1857 r. sporządzono pierwszy powszechny imienny spis ludności. Miał on jeszcze wiele niedoskonałości, jednakże zawierał informacje takie jak: płeć, wiek, stan cywilny, wyznanie oraz grupa zawodowa⁵. Dopiero w 1880 r. została zapoczątkowana *epoka w pełni nowoczesnych, wzajemnie porównywalnych*

*spisów powszechnych na terenie Monarchii Habsburskiej*⁶. Od tego roku zaczęła obowiązywać ustawa do przeprowadzania akcji spisowej, uchwalona 29 marca 1869 r. Spis z 1880 r., jak i następne, sporządzane były przez gminy, obszary dworskie i urzędy powiatowe, a opracowywane przez, powstałą w 1863 r., Centralną Komisję Statystyczną. Na ich podstawie można zaobserwować, jak kształtowała się liczba i struktura mieszkańców Nowego Sącza w latach 1880–1910 w skali powiatu politycznego, jak i gminy. Najłatwiej przedstawić to analizując zmiany zachodzące w ramach poszczególnych kategorii ludności, takich jak: płeć, wyznanie, gęstość zaludnienia, język towarzyski, poziom wykształcenia oraz struktura zawodowa, podobnie jak zostało to ujęte w wyżej wymienionych spisach.

Zanim przejdziemy do szczegółowej analizy warto zaznaczyć, że ludność gminy miejskiej dzieliła się na tzw. członków i obywateli. Członkami były osoby, które posiadały przynależność do gminy, nadaną mocą ustawy z 1863 r. o przynależności, oraz uczestnicy, nie mający prawa przynależności, ale posiadający majątek nieruchomy, opłacający podatek od przedsiębiorstwa lub dochodu, a także korporacje, stowarzyszenia, zakłady i fundacje. Pozostałe osoby w gminie nosiły miano obcych. Za nadanie prawa przynależności do gminy pobierano opłaty. Podział ten określały dokładnie ustawy: z 1866 r. – zwana gminną, i z 1889 r. – zwana miejską.

Ludności miast natomiast, zgodnie z ustawami z 1863 r. i z 1889 r., dzieliła się na obywateli i mieszkańców. Obywatelstwo było dziedziczne, a zasady jego uzyskania i nadawania zmieniały się w różnych okresach, jednakże zawsze nadawano je osobom bogatym. Obywatelstwo miejskie mogła także uzyskać szlachta, przy czym mogło być ono nadane tylko przynależnym do gminy. Z tytułu jego posiadania przysługiwały pewne przywileje, jak np. korzystanie z urzędzeń miejskich bezpłatnie lub ze zniżką. Osoby nie posiadające obywatelstwa, a stale zamieszkujące w mieście nazywano mieszczanami. Do tej grupy zaliczali się przedstawiciele wolnych zawodów, urzędnicy, nauczyciele, czy pracownicy najemni⁷.

W spisach z lat 1880, 1890, 1900 i 1910 ujmowana była zarówno ludność zamieszkała w danym miejscu na stałe, jak i tzw. ludność obca. Zawierają one informacje dotyczące całości ludności obecnej, czyli przebywającej w dniu 31 grudnia roku spisowego w miejscowości podlegającej akcji spisowej. Zgodnie z instrukcją z 1880 r.

...każdy zamieszkały 31 XII 1880 r. w pewnym domu stale bądź chwilowo, ma być w arkuszu spisowym tego domu uświadczonym; dziecko, które w tym dniu przed północą przyszło na świat, pominięty ten, który w tym dniu życie zakończy. Nie należy zwracać uwagi na zmiany zaszłe po upływie tego dnia w liczbach i stosunkach mieszkaniowych tego domu⁸.

Tabela 1. Liczba mieszkańców powiatu nowosądeckiego w latach 1880–1910

Rok	Liczba mieszkańców	Przyrost liczby mieszkańców		
		Lata	Liczba	%
1880	99 542	1880–1890	10 707	10,8
1890	110 249	1890–1900	9 524	8,6
1900	119 773	1900–1910	11 593	9,7
1910	131 366	1880–1910	31 824	31,9

Tabela 2. Liczba mieszkańców miasta Nowego Sącza w latach 1880–1910

Rok	Liczba mieszkańców	Przyrost liczby mieszkańców		
		Lata	Liczba	%
1880	11 185	1880–1890	1 537	13,8
1890	12 722	1890–1900	2 775	21,8
1900	15 724	1900–1910	9 280	59,0
1910	25 004	1880–1910	13 819	123,5

Źródło: *Special Orts Repertorium von Galizien*, Wien 1886, s. 364; *Special Orts Repertorium von Galizien*, Wien 1893, s. 505, *Gemeindelexikon der im Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder*, t. 12, Wien 1907, s. 444; S. Kasznica, M. Nadobnik, *Najważniejsze wyniki spisu ludności i spisu zwierząt domowych według stanu z dnia 31 grudnia 1910 r.*, w: „Wiadomości Statystyczne o Stosunkach Krajowych”, t. 24, z. 2, 1912, s. 1; I. Weinfeld, *Ludność miejska Galicji i jej skład wyznaniowy 1881–1910*, w: „Wiadomości Statystyczne o Stosunkach Krajowych”, t. 24, z. 2, 1912, ss. 32–33.

Wyżej zamieszczone tabele 1. i 2. przedstawiają ogólne zmiany demograficzne ludności powiatu nowosądeckiego i miasta Nowego Sącza w latach 1880–1910. Dane liczbowe z 1910 r. wskazują na dość znaczny wzrost liczby ludności Nowego Sącza w stosunku do roku 1880. Widać także wyraźnie, że w tym trzydziestoleciu liczba mieszkańców miasta powiększyła się ponad dwukrotnie. W skali powiatu było to zaś niewiele ponad 30%. Przyczyną większej dynamiki wzrostu na obszarze gminy była, zapoczątkowana w Galicji w drugiej połowie XIX w., tendencja do osiedlania się coraz większej liczby osób w miastach. Ludność przenosiła się tam najczęściej z pobliskich terenów wiejskich, zmniejszając tym samym odsetek mieszkańców wsi⁹. W owym czasie wzrosła także liczba lekarzy w mieście, podniósł się dzięki temu poziom sanitarny, a groźne epidemie nie pojawiały się już od lat 80. XIX w. Do miasta przybyło wielu nowych osadników z okolicznych miejscowości, zwłaszcza w okresach nieurodzajów¹⁰. Nie można przy tym zapomnieć, że podstawowym czynnikiem dla wzrostu ludności był jej ruch naturalny, liczba urodzeń i śmiertelność, zaś płodność kobiet galicyjskich w latach 1880–1900 była wysoka w porównaniu do innych krajów Europy tego okresu¹¹. Była ona wysoka również w porównaniu do płod-

ności kobiet w poszczególnych krajach monarchii austro-węgierskiej.

Szczególnie szybki wzrost liczby ludności Nowego Sącza przypadł na lata 1890–1900, kiedy średni roczny przyrost wynosił ok. 3%. W następnych latach spadł poniżej 1,8%¹². Duży przyrost absolutny w latach 1900–1910 związany był z przyłączeniem w 1903 r. sąsiedniej gminy podmiejskiej Zakamienica (Załubińcze), która w chwili przyłączenia liczyła 3,5 tys. mieszkańców. Dzięki temu liczba ludność miasta wzrosła w tym dziesięcioleciu o prawie 60%, w przeciwnym razie wzrosłaby jedynie o 26,5%.

Dynamiczny wzrost liczby ludności Nowego Sącza w ostatnich latach XIX w. był związany z tworzeniem się w mieście dużego ośrodka handlowego. Sprzyjało temu dogodnie położenie na szlakach komunikacyjnych. Na południe wiódł szlak węgierski, na północ ciągnęła się trasa tarnowsko-krakowska. Miasto miało bezpośrednie połączenie z Grybowem i Limanową. Szczególnie duże znaczenie miało wybudowanie linii kolejowej łączącej Tarnów z Leluchowem, która przechodziła przez Nowy Sącz. Decyzja o jej budowie zapadła w parlamencie austriackim w 1873 r., po długich staraniach władz nowosądeckich. Dużą rolę odegrał wtedy Julian Dunajewski, przedstawiciel Sądcezan w owym parlamencie¹³. Otwarcie linii nastąpiło 18 sierpnia 1876 r. W latach 1880–1884 wybudowano linię Nowy Sącz–Chabówka, która była częścią kolei karpackiej, biegnącej wzdłuż podnóża Karpat. Linie kolejowe rozwiązały problem komunikacji osobowej, dzięki czemu nastąpił intensywny rozwój ruchu handlowego¹⁴. Ponadto wielu mieszkańców miasta i okolic zdobyło pracę przy budowie samych linii, jak i obiektów stacyjnych, a także uzyskało zatrudnienie na kolei.

Największą korzyść przyniosło miastu założenie w 1876 r. Warsztatów Kolei, których zadaniem było dokonywanie napraw parowozów i wagonów kolejowych oraz produkcja akcesoriów potrzebnych do utrzymania otwartej linii. Początkowo były one własnością prywatnego Towarzystwa Budowy Kolei Galicyjsko-Węgierskiej i zatrudniały sześćdziesięciu pracowników. W 1889 r. zostały przejęte przez Kolej Austriacką z CK Dyrekcją w Wiedniu, w 1895 r. zatrudniały już czterysta osób¹⁵, a pod koniec XIX w. około tysiąc pracowników. Zapoczątkowana na początku XX stulecia dalsza rozbudowa warsztatów oraz towarzyszący jej wzrost uprzemysłowienia Nowego Sącza związany z rozwojem bazy handlowo-usługowej, wywołały imigrację ludności z terenów okolicznych. Prawie 7,5 tys. osób przybyło wówczas do miasta w celu poszukiwania zarobku¹⁶. Otwarcie linii kolejowej i powstanie warsztatów ściągnęły do miasta wielu nowych osadników, zwłaszcza robotników, dla których wybudowano osobną dzielnicę – kolonię kolejową oraz uruchomiono specjalne pociągi.

Odbudowa Nowego Sącza po pożarach z 1890 r. i 1894 r. (w czasie drugiego spłonął sądecki ratusz)

i związany z tym duży ruch budowlany w pierwszym dwunastoleciu XX w. dodatkowo ściągnęły ludność do miasta. Dużą inicjatywą w tym zakresie wykazał się Władysław Barbacki, burmistrz w latach 1900–1918. Dzięki jego staraniom wybudowano kanały i wodociągi, wyregulowano i poszerzono ulice, miasto uzyskało elektryczność. Wybudowano także szpital powszechny, szkołę im. Stanisława Konarskiego oraz koszary dla miejscowego garnizonu. Za kadencji burmistrza Barbackiego przeprowadzono remont baszty Kowalskiej oraz zbudowano kościół pod wezwaniem św. Kazimierza¹⁷. Wszystko to spowodowało, że Nowy Sącz stał się miejscem zamieszkania dla coraz większej liczby ludności. Elementem dodatkowo zwiększającym liczbę mieszkańców miasta było wojsko, stacjonujące w Nowym Sączu w okresie tzw. autonomii galicyjskiej (od 1866 r. do 1914 r.). Jego liczba wynosiła odpowiednio: w 1880 r. – 582 żołnierzy, w 1890 r. – 464, w 1900 r. – 575, a w 1910 r. wzrosła do 916 wojskowych¹⁸.

☛ Biorąc pod uwagę zmiany zachodzące w liczbie ludności Galicji, należy zauważyć, że w drugiej połowie XIX i na początku XX w. miał miejsce stały przyrost ludności, mimo bardzo wysokiej śmiertelności, która dopiero u schyłku stulecia spadła poniżej 3% rocznie¹⁹. Liczba mieszkańców w miastach rosła szybciej niż na terenach wiejskich. Przy czym w latach 1880–1910 ludność miast zachodniogalicyjskich, do których należał Nowy Sącz, rosła cztery razy szybciej niż na wsi, zaś w Galicji Wschodniej niespełna dwa razy szybciej. Jednak większy przyrost ludności cechował powiaty wschodnie aniżeli zachodnie.

☛ W latach 1880–1910 Nowy Sącz, z przyrostem 123,5%, należał do grupy pięciu najlepiej rozwijających się miast Galicji Zachodniej. Spośród nich większy przyrost miały jedynie Podgórze – 191% i Kraków – 129%, zaś niewiele mniejszy Rzeszów – 112,1%²⁰. Natomiast we wschodnich rejonach Galicji o podobnej liczbie ludności większy przyrost liczby ludności miał np. Przemyśl – 145,4%,

mniejszy zaś: Sanok – 109,2%, Drohobycz – 90,2%, Sambor – 49,1%, a także Lwów – 87,7%²¹. W 1900 r. Nowy Sącz, jako powiat, zajmował pod względem liczby ludności trzynastą pozycję wśród większych ośrodków miejskich Galicji. Dziesięć lat później awansował na miejsce dziewiąte. Zbliżył się wtedy do tak znacznego ośrodka, jakim był Tarnów, z liczbą mieszkańców 36 731 w 1910 r., a wyprzedził Rzeszów (23 688 mieszkańców) i znane z uprzemysłowienia Podgórze (22 322 mieszkańców)²².

☛ Warto teraz rozpatrzyć, jak kształtowała się liczba ludności według struktury płci. Trzeba tutaj przeanalizować dwa aspekty. Po pierwsze stosunek liczby mężczyzn do liczby kobiet z wyłączeniem stacjonującego w mieście wojska, co jest równoznaczne z porównaniem ludności tzw. użytecznej dla gospodarki. Wówczas bowiem żołnierze nie wykonywali żadnych prac gospodarczych, pochłaniały ich wyłącznie sprawy czysto militarne. W takim przypadku okazuje się, że liczba mężczyzn w latach 1880–1910 była mniejsza niż kobiet. Miało to szczególne znaczenie, jeśli chodzi o liczbę mieszkańców samego miasta, gdyż tam stacjonowali żołnierze. Natomiast w skali powiatu nie było to tak zauważalne. Dane dla powiatu nowosądeckiego wyglądały następująco:

– 1880 r. – 48 632 mężczyzn, 50 910 kobiet
 – 1890 r. – 53 590 mężczyzn, 56 659 kobiet
 – 1900 r. – 58 524 mężczyzn, 61 249 kobiet
 – 1910 r. – 64 651 mężczyzn, 66 715 kobiet.

☛ Zatem dominującą liczebnie płcią na przełomie XIX i XX w. w powiecie nowosądeckim były kobiety. Trudno ten fakt wytłumaczyć przyczynami naturalnymi, ponieważ z reguły rodziło się więcej chłopców niż dziewczynek. Istotnym powodem takiej sytuacji był ruch migracyjny. Wielu mężczyzn decydowało się na zmianę miejsca zamieszkania i emigrację, kobiety z reguły zostawały, głównie dlatego by zająć się gospodarstwem i wychowaniem dzieci.

☛ W samym Nowym Sączu struktura płci, bez stacjonującego wojska, kształtowała się nieco inaczej.

Tabela 3. Struktura płci ludności użytecznej dla gospodarki w Nowym Sączu w latach 1880–1910 (ogół ludności z wyłączeniem wojska)

Rok	Liczba ludności	%	Liczba mężczyzn	%	Liczba kobiet	%	Przewaga kobiet nad mężczyznami	
							liczbowa	%
1880	10 603	100	5 062	47,74	5 541	52,26	479	4,52
1900	15 149	100	7 336	48,43	7 813	51,57	477	3,14
1910	24 000	100	11 538	48,07	12 462	51,93	924	3,86

Tabela 4. Struktura płci ogółu mieszkańców Nowego Sącza

Rok	Liczba ludności	%	Liczba mężczyzn	%	Liczba kobiet	%	Przewaga mężczyzn nad kobietami	
							liczbowa	%
1880	11 185	100	5 644	50,46	5 541	49,54	103	0,92
1890	12 722	100	6 422	50,48	6 300	49,52	122	0,95
1900	15 724	100	7 911	50,31	7 813	49,69	98	0,62
1910	25 004	100	12 542	50,16	12 462	49,84	80	0,32

Źródło: *Special Orts Repertorium von Galizien*, 1886, s. 364; *Special Orts Repertorium von Galizien*, 1893, s. 505, *Gemeindelexikon*, T. 12, s. 444; I. Weinfeld, *Ludność miejska Galicji*, ss. 32–33; S. Kasznica, M. Nadobnik, *Najważniejsze wyniki spisu ludności...*, s. 1; K. Krawczyk, *Ludność miasta Nowego Sącza...*, s. 326

☞ Patrząc na tabele 3. i 4. łatwo zauważyć, że wśród ludności sądeckiej *użytecznej* gospodarczo w latach 1880–1910 liczbowo i procentowo dominowały kobiety. Było to zjawisko niezbyt korzystne dla gospodarki miasta, ponieważ w owych czasach liczyła się wyłącznie męska siła robocza, zwłaszcza w produkcji. Według K. Krawczyka było to także niekorzystne dla samych kobiet, których i tak zawsze była większość i to z ciągłą tendencją wzrostową²³. Jeśli natomiast uwzględnimy stacjonujących w Nowym Sączu żołnierzy, sytuacja jest odwrotna. Pojawia się wówczas nieznaczna nadwyżka liczbowa mężczyzn nad kobietami, największa w 1890 r. (122 osoby), która od tego czasu stopniowo maleje – w 1910 r. wynosiła 80 osób. Warto jednak zauważyć, że mimo swoich minusów, pobyt wojska był z reguły korzystny dla ekonomicznej aktywizacji ośrodka miejskiego, gdyż powodował zwiększone zapotrzebowanie na środki konsumpcji oraz różnego rodzaju usługi, np. szewskie, krawieckie, czy restauracyjne.

☞ Analizując strukturę według płci w całej Galicji trzeba także wspomnieć, że w latach 1880–1910 liczba kobiet stale przewyższała liczbę mężczyzn. Stan z 1910 r. wyglądał następująco: 3 941 890 mężczyzn i 4 087 497 kobiet. Procentowa przewaga płci żeńskiej była niezbyt duża, kobiety w Galicji w poszczególnych latach spisowych stanowiły:

- 1880 r. – 50,75%
- 1890 r. – 50,66%
- 1900 r. – 50,33%
- 1910 r. – 50,91%.

☞ Nadwyżka ta była nieco mniejsza w Galicji Wschodniej, z powodu słabszej emigracji. W 1910 r. jedynie w dziesięciu powiatach politycznych przeważała płeć męska, w powiecie krakowskim i dziesięciu powiatach wschodnich, m.in. przemyskim. Największą liczbą kobiet cechował się powiat krośnieński – 53,7% wszystkich mieszkańców, mało kobiet posiadał natomiast powiat krakowski – 49,9%. W powiecie nowosądeckim zamieszkiwało wówczas 50,8% kobiet i znajdował się on w grupie trzydziestu ośmiu powiatów

(dziewięciu Galicji Zachodniej i dwudziestu dziesięciu Galicji Wschodniej), w których nadwyżka płci żeńskiej nad męską wahała się między 0,1% a 1,0%. Zatem pod względem struktury płci Nowy Sącz nie odstawał od ogólnej tendencji w tej części monarchii austro-węgierskiej.

☞ Istotnym elementem demograficznym była struktura ludności według wyznania. Pod względem wyznaniowym mieszkańcy Galicji w badanym okresie dzielili się na trzy podstawowe grupy – wyznawcy obrządku rzymskokatolickiego, obrządku grekokatolickiego oraz ludność wyznania izraelskiego. Wśród pozostałych grup wyznaniowych dosyć silną pozycję zajmowali jeszcze ewangelicy, zaś ormianie, prawosławni, przedstawiciele innych wyznań i tzw. bezwyznaniowcy stanowili minimalny procent (patrz tabela 5 i 6).

☞ W Nowym Sączu znacznie przeważała ludność wyznania katolickiego obrządku łacińskiego. Jest to przede wszystkim widoczne w skali powiatu politycznego, gdzie rzymscy katolicy w każdym roku spisowym stanowili powyżej 70%, z tendencją wzrostową. Jedynie w powiecie sądowym Muszyna (w 1880 r. Krynica) ludność ta ustępowała liczebnie ludności grekokatolickiej:

- 1880 r. – 3080 rzymskich katolików, 15 116 grekokatolików
- 1900 r. – 3084 rzymskich katolików, 12 941 grekokatolików
- 1910 r. – 3507 rzymskich katolików, 13 124 grekokatolików²⁴.

☞ Katolicy rzymscy dominowali także w mieście, jednak już w mniejszym stopniu. Ich udział procentowy rósł do 1900 r., natomiast w dziesięcioleciu 1900–1910 spadł o kilka procent, pomimo wzrostu bezwzględny.

☞ Kolejne miejsce pod względem liczby wyznawców na terenie powiatu nowosądeckiego zajmowali grekokatolicy. W dużym stopniu wynikało to z tego, że ludność grekokatolicka stanowiła zdecydowaną większość wśród mieszkańców powiatu sądowego w Muszynie. Jednak jej procentowy udział zmniejszał się stopniowo w każdym dzie-

Tabela 5. Struktura wyznaniowa powiatu nowosądeckiego w latach 1880-1910

Rok	Rzymscy katolicy		Grekokatolicy		Izraelici		Inni	
	w liczbach	%	w liczbach	%	w liczbach	%	w liczbach	%
1880	72 256	72,58	15 869	15,94	9 419	8,07	1 998	3,41
1890	82 257	74,61	16 485	14,96	9 718	8,07	1 789	2,36
1900	91 057	76,02	16 662	13,90	10 460	8,81	1 600	1,27
1910	100 582	76,60	17 013	12,95	12 240	9,31	1 531	1,14

Tabela 6. Struktura wyznaniowa miasta Nowego Sącza w latach 1880-1910

Rok	Rzymscy katolicy		Grekokatolicy		Izraelici		Inni	
	w liczbach	%	w liczbach	%	w liczbach	%	w liczbach	%
1880	5 144	46,0	560	5,0	5 163	46,2	318	2,8
1890	8 139	64,0	208	1,6	4 120	32,4	255	2,0
1900	10 568	67,2	252	1,6	4 687	29,8	217	1,4
1910	16 240	64,9	378	1,5	7 990	32,0	396	1,6

Źródło: *Special Orts Repertorium*, 1886, s. 364, *Special Orts Repertorium*, 1893, s. 505, *Gemeindelexikon*, s.444; I. Weinfeld, *Ludność miejska Galicji...*, s. 32-33, S. Kasznica, M. Nadobnik, *Najważniejsze wyniki spisu ludności...*, s. 9

sięciolecie. W skali miasta natomiast na drugiej pozycji znajdowała się ludność wyznania izraelskiego²⁵. Miała ona znaczną przewagę liczebną nad grekokatolikami, których liczba i tak ciągle spadała. Udział procentowy wyznawców religii mojżeszowej największy był w 1880 r. (46,2%), zaś w kolejnych dwóch dziesięcioleciach uległ spadkowi. W latach 1880–1890 w gminie Nowy Sącz ubyto 1043 mieszkańców tego wyznania. Największy wzrost liczebny ludności żydowskiej miał miejsce w latach 1900–1910 (3303). Wynikało to z przyłączenie do miasta sąsiedniej gminy Zakamienica o silnej mniejszości żydowskiej (30–50%) oraz z napływem Żydów z okolicznych terenów wiejskich²⁶. W Nowym Sączu, który pełnił rolę ośrodka regionalnego, liczna grupa Żydów zajmowała się głównie drobnym i hurtowym handlem. Zakładali oni tutaj swoje sklepy, restauracje i składy²⁷. Z reguły nie byli to bogaci kupcy. Ludność wyznania mojżeszowego w skali powiatu stanowiła niezbyt duży procent. Udział procentowy w badanym okresie wzrastał minimalnie, wynosząc w 1880 r. ok. 8,07%, a w 1910 r. 9,31% mieszkańców.

☛ W kategorii *inni* dominującą grupę wyznaniową stanowili ewangelicy. Do Nowego Sącza zostali sprowadzeni przeważnie przez władze zaborcze, jeszcze podczas tzw. kolonizacji terezijsko-józefińskiej²⁸. Na ogół byli oni wypierani z okolicznych wsi do miasta. Ich liczba zmniejszała się począwszy od 1880 r. do 1900 r., potem zaś nieznacznie wzrosła. W porównaniu z trzema głównymi grupami wyznaniowymi ewangelicy stanowili jednak minimalny procent, zarówno na terenie miasta, jak i całego powiatu nowosądeckiego. Mimo niewielkiej liczebności reprezentowali oni silną pozycję ekonomiczną. Często zajmowali intratne stanowiska, występowali we władzach miejskich. Na uwagę zasługują fakt, że mieli oni dobre relacje z ludnością miejscową, co sprzyjało współpracy na forum życia społeczno-politycznego²⁹.

☛ W strukturze wyznaniowej Królestwa Galicji i Lodomerii ludność obrządku rzymskokatolickiego stanowiła zdecydowaną większość na obszarach zachodnich, 88,9% w 1900 r. i w 1910 r., zaś w Galicji Wschodniej znacznie mniej, bo 23,5% w 1900 r. i 25,4% w 1910 r.³⁰. Katolicy obrządku łacińskiego przeważali jedynie w powiecie brzozowskim i jarosławskim oraz w mieście Lwowie. Największą liczbą rzymskich katolików w Galicji cechował się Żywiec – stale powyżej 95% (98,1% w 1910 r.). Biorąc pod uwagę powiaty o zbliżonej do Nowego Sącza liczbie ludności, w 1910 r. większy procent rzymskich katolików posiadały np. Rzeszów – 88,1% i Łańcut – 87,1%, mniejszy natomiast powiaty wschodnie: Przemyśl – 53,4%, Sambor – 30,5%, Drohobycz – 21,9%³¹. Powiat nowosądecki zajmował 31 miejsce w skali całej Galicji pod względem procentowego udziału ludności rzymskokatolickiej wśród mieszkańców – 76,6% w 1910 r.

☛ Inaczej przedstawiała się sytuacja katolików obrządku greckiego, których najwięcej zamiesz-

kiwało wschodnie rejony Galicji. Stanowili tam nieco powyżej 60% ludności w 1900 r. i 1910 r., zaś w Galicji Zachodniej w tych latach jedynie ok. 4%. Pod względem liczebności grekokatolików Nowy Sącz zajmował w 1910 r. 56 miejsce – 21,9% po Przemyślu – 50%, Drohobyczu – 59,6%, Samborze – 60,9%, ale przed powiatami zachodnimi: Rzeszowem – 2,2%, Łańcutem – 4,9%, także przed Krakowem miastem – 1,1% i powiatem – 0,3%.

☛ Wyraźnie odrębną część ludności stanowili Żydzi. Na przełomie XIX i XX stulecia Galicja stanowiła jedno z największych skupisk żydowskich w Europie – 11,1% w 1900 r.³². Była to grupa z jednej strony izolowana przez pozostałych, z drugiej strony izolująca się, tworząca własne struktury społeczno-zawodowe. Dopiero w latach 1867–1868 wyznawców Mojżesza uznano formalnie za równoprawnych obywateli monarchii austriackiej, mimo to ich getta w praktyce istniały nadal³³. Żydzi byli rozproszeni po całym obszarze Galicji, nieznacznie więcej z nich zamieszkiwało Galicję Wschodnią – 12,4% ludności w 1910 r. Na tym obszarze przeważały powiaty z ich udziałem procentowym w przedziale 10–15%, choć w niektórych miastach i miasteczkach liczba obywateli żydowskich przekraczała 50%, a nawet 75%. W Galicji Zachodniej ludność izraelska stanowiła wówczas 7,9% ogółu, w dwóch powiatach było jej mniej niż 2%, a w sześciu 2–5%. W 1910 r. więcej wyznawców Mojżesza niż Nowy Sącz (9,3% – 45 miejsce) posiadały przykładowo: Drohobycz – 17,2%, Przemyśl – 14,1% i Rzeszów – 9,6%, mniej zaś: Sambor – 8,2%, czy Łańcut – 7,5%.

☛ Biorąc pod uwagę liczbę ewangelików w Galicji, Nowy Sącz zaliczał się do grupy powiatów, liczących między 1 a 2 tys. przedstawicieli tego wyznania. Stanowili oni tutaj stosunkowo duży procent jak na rejony galicyjskie. W 1910 r. najwięcej ewangelików zamieszkiwało Lwów – powiat i miasto – ponad 3 tys.³⁴

☛ Zatem pod względem struktury wyznaniowej Nowy Sącz nie odbiegał od innych miast Galicji Zachodniej. Razem z Tarnowem, Rzeszowem i Gorlicami zaliczał się do grupy miast, w których procent rzymskich katolików w 1910 r. był mniejszy niż 70% (w pozostałych miastach był większy). W Nowym Sączu zauważalna jest także tendencja charakterystyczna dla większości miast zachodnio-galicyjskich, że liczba ludności rzymskokatolickiej rosła w szybszym tempie niż ludności izraelskiej. Było to na ogół spowodowane częstszą emigracją przedstawicieli wyznania mojżeszowego³⁵.

☛ Istotnym kryterium przy analizie struktury ludności Królestwa Galicji i Lodomerii lat 1880–1910 był język codzienny określany mianem *języka towarzyskiego ludności obecnej*. W spisach konskrypcyjnych i pierwszych spisach powszechnych z lat 1857 i 1869 ludność była różnicowana ze względu na narodowość. Kryterium to okazało się jednak bardzo trudne do uchwycenia w monarchii Habsburgów, gdyż nie udało się uzyskać klarownego podziału. Zdarzały się także z tego

powodu zafalszowania w spisach. Dla większego uwiarygodnienia zrezygnowano z kryterium narodowościowego, a na jego miejsce wprowadzono kryterium *mowy potocznej*³⁶. W instrukcji spisowej z 1880 r. tak o tym pisano ...w rubryce niniejszej należy przytoczyć ten język, którego dotycząca osoba używa w zwykłym trybie życia, w codziennych swych stosunkach (...). Jeżeli dotycząca osoba należy do krajów korony węgierskiej lub też jest cudzoziemcem, rubrykę tę należy pozostawić niewypełnioną. Spisywano zatem jedynie osoby prawnie zamieszkałe na terenie tzw. Cislitawii, czyli austriackiej, cesarskiej części Austro-Węgier.

Tabela 7. Język towarzyski ludności powiatu nowosądeckiego w latach 1880–1910

Rok	Liczba osób posługujących się językami:			
	Język niemiecki	Język polski	Język ruski	Inny
1880	986	82 133	15 991	16
1890	2 270*	90 257*	17 157*	54
1900	979	101 773	16 481	3
1910	946	113 002	16 691	59

Tabela 8. Język towarzyski ludności miasta Nowego Sącza w latach 1880–1910

Rok	Liczba osób posługujących się językami:			
	Język niemiecki	Język polski	Język ruski	Inny
1880	132	10 778	63	13
1890	301	12 069	65	24
1900	75	15 340	45	2
1910	187	–	154	–

Źródło: *Special Orts Repertorium*, 1886, s. 360; *Special Orts Repertorium*, 1893, s. 501, 505; *Gemeindelexikon*, ss. 436, 444; S. Kasznica, M. Nadobnik, *Najważniejsze wyniki spisu ludności*, s. 20, K. Zamorski, *Ludność Galicji*, s. 99

* K. Zamorski podaje w tym przypadku inne dane, odpowiednio: 2535, 90 559, 16 590

Przede wszystkim należy pamiętać, że przytoczonych danych nie można utożsamiać z danymi dotyczącymi przedstawicieli poszczególnych narodowości. Przykładowo nie było w kategorii języka jidysz i hebrajskiego, którymi posługiwała się mniejszość żydowska. Żydzi deklarowali język niemiecki lub polski jako język codzienny, co w sposób sztuczny zwiększało niemiecką i polską grupę językową w porównaniu do ukraińskiej (język ukraiński został ujęty w spisach jako język ruski)³⁸. Ma to szczególne znaczenie przy określaniu podziałów narodowościowych Galicji, w tym także Nowego Sącza. Ludność pochodzenia żydowskiego, biorąc za wskaźnik udział wyznania mojżeszowego, stanowiła tutaj duży procent mieszkańców. Zauważalną tendencją dla powiatu nowosądeckiego, jak i miasta, jest postępujący wzrost liczby osób posługujących się językiem polskim. Ludność ta stale stanowiła zdecydowaną większość w porównaniu z pozostałymi językami. W pewnym stopniu większość ta była spowodowana tym, iż przyznawała się do niego część ludności żydowskiej³⁹. W latach 1880–1910 liczba mieszkańców posługujących się językiem polskim wzrosła w powiecie o 30 869, a w mieście w latach 1880–1900 o 4562 osoby.

Na kolejnych pozycjach, jeśli chodzi o strukturę językową, znajdował się w skali powiatu język ruski, natomiast w skali miasta język niemiecki. Przyczyną dużej liczby osób posługujących się językiem ruskim w powiecie był fakt, że większość mieszkańców powiatu sądowego Muszyna podawało ten język jako potoczny. Jak zostało wcześniej wspomniane dominowało tam wyznanie greckokatolickie. W 1910 r. 4768 osób z tego powiatu podało język polski, 13 086 osób język ruski, a 7 osób język niemiecki. Jeśli przyjąć dla powiatu dane za 1890 r. przytoczone przez K. Zamorskiego można zauważyć wzrost liczby osób posługujących się językiem ruskim w każdym roku spisowym. Jednak w samym Nowym Sączu ów odsetek był minimalny i zmniejszył się jeszcze pod koniec XIX w. do 45 osób. Wówczas nastąpiło także zmniejszenie się wpływów ruskich w mieście. Natomiast od 1900 r. miała miejsce ekspansja żywołu ruskiego. W latach 1900–1910 wzrost w tej kategorii ludności wynosił nawet więcej niż 200%. Warto przy tym zauważyć, że część Rusinów świadomie podawała jako towarzyski język polski, gdyż w opinii większości środowiska przyznanie się do narodowości ruskiej umniejszało znaczenie tych osób⁴⁰.

Niski procent w skali powiatu stanowiła ludność posługująca się językiem niemieckim. Na terenie miasta liczba osób podających ten język znajdowała się na drugim miejscu po języku polskim, choć różnica była bardzo duża. Pod koniec XIX w., do ok. 1890 r., zarówno w powiecie jak i w mieście zauważalny jest wzrost liczby Niemców. W kolejnych dekadach, do 1910 r., nastąpił ich stopniowy ubytek w powiecie, widoczny zwłaszcza w latach 1890–1900. Spadek liczby Niemców w ostatnim dziesięcioleciu XIX w. był wynikiem działań władz austriackich z okresu zwanego *Ruckwanderung*, kiedy to nastąpił silny odpływ ludności niemieckiej w Poznańskie. Potem jednak, w latach 1900–1910, liczba Niemców w mieście nieco wzrosła. Prawdopodobnie w 1910 r. było ich tutaj około 230 osób, choć do języka niemieckiego przyznało się 187⁴¹.

Biorąc pod uwagę obszar całej Galicji, struktura językowa w 1910 r. wyglądała następująco:

- język polski – 4 675 612 (58,6%)
- język ruski – 3 207 784 (40,2%)
- język niemiecki – 90 416 (1,1%)
- inne języki – 10 337 (0,1%)⁴².

Udział języka polskiego wśród mieszkańców był dominujący, gdyż podała go praktycznie cała ludność żydowska. Wschodnie rejony Galicji cechowały się przewagą absolutną języka polskiego w dziesięciu powiatach politycznych, a wyznania rzymskokatolickiego w pięciu powiatach, poza Lwowem miastem. We wschodniej części przeważał jednak język ruski – 62,6% w 1900 r., 58,9% w 1910 r. W Galicji Zachodniej natomiast do języka polskiego przyznało się w 1900 i 1910 r. powyżej 95% mieszkańców.

Według ostatniego spisu z 1910 r. powiat nowosądecki znajdował się na 28. pozycji w Galicji

pod względem udziału procentowego ludności posługującej się językiem polskim (85,5%) po Rzeszowie (98,4%) i Łańcucie (96,3%), a przed Przemyślem (52,4%), Samborem (41,7%) i Drohobyczem (41,4%). W porównaniu do powiatów zachodnich odsetek posługujących się tym językiem był w Nowym Sączu jednym z mniejszych.

❗ Udział procentowy języka ruskiego był w Nowym Sączu (12,8%) niższy, niż w powiatach wschodnich (Sambor – 57,1%, Drohobycz – 56,6%, Przemyśl – 44,9%), wyższy natomiast niż w Łańcucie (3%), czy Rzeszowie (0,9%). Jeśli chodzi o liczbę osób, używających języka niemieckiego w powiecie nowosądeckim (0,7%), to była ona mniejsza niż w powiecie przemyskim (2,2%), drohobyckim (2%), czy samborskim (1,2%), a większa niż w Rzeszowie (0,5%) i Łańcucie (0,2%)⁴³. Widać zatem, że odsetek osób posługujących się tym językiem był nieco większy w Galicji Wschodniej. Pod względem liczby mieszkańców posługujących się językiem niemieckim w 1910 r. Nowy Sącz zajmował w skali Galicji 32. miejsce.

❗ Analizując strukturę ludności przełomu XIX i XX w., nie sposób pominąć kolejnego kryterium, jakim jest stopień wykształcenia. Kategoria ta uwzględniała przede wszystkim umiejętność czytania i pisania. Zanim podane zostaną konkretne liczby, trzeba zwrócić uwagę, że w latach 1880 i 1890 ujęto w owej kategorii dzieci poniżej szóstego roku życia. Powszechnie wiadomo, że nawet obecnie dzieci w tym wieku przeważnie nie umieją jeszcze czytać ani pisać. Tym samym liczba analfabetów musiała być w rzeczywistości mniejsza niż podają dane. Nie udało się jednak odciąć liczby tych, którzy nie mogli nabyć tej umiejętności z powodu braku danych wskazujących podział ludności według wieku w poszczególnych powiatach⁴⁴. Dlatego też pojawiają się trudności z porównaniem danych dotyczących późniejszych okresów. Dla powiatu nowosądeckiego zachowały się dane z lat 1880 i 1890 oraz szczerkowe informacje z 1910 r. (patrz tabela 9).

❗ Istnieją jeszcze dane procentowe dla Nowego Sącza dotyczące stopnia analfabetyzmu w mieście za rok 1880:

- 37,69% umiejących czytać i pisać
- 3,69% umiejących czytać
- 58,62% nieumiejących czytać ani pisać⁴⁵.

❗ W 1910 r. miasto miało odsetek analfabetów równy 16,77%. Dane te nie są jednak porównywalne, ponieważ w 1910 r. brano pod uwagę jedynie osoby powyżej dziesiątego roku życia. Mimo to

istnieje widoczna tendencja do zmniejszania się liczby osób nieumiejących czytać ani pisać, przy zwiększającej się liczbie osób umiejących czytać i pisać oraz umiejących pisać. Następował zatem wzrost stopnia wykształcenia mieszkańców powiatu, a także miasta Nowego Sącza. Było to w dużej mierze wynikiem rozwoju szkolnictwa. Już na początku epoki autonomicznej w mieście działały dwie szkoły. Były to: szkoła męska główna z niższorealną i szkoła trywialna panieńska⁴⁶. W 1908 r. w Nowym Sączu funkcjonowało dziewięć szkół ludowych.

❗ Dobrze rozwijało się także szkolnictwo średnie. Od 1818 r. istniało w Nowym Sączu gimnazjum, już w 1848 r. wprowadzono w nim do nauczania język polski⁴⁷. Szkoła liczyła wówczas 136. uczniów, zaś w roku szkolnym 1910/1911 ich liczba wzrosła do 520. W 1871 r. powstało w Nowym Sączu także Męskie Seminarium Nauczycielskie – jedno z dzieł w Galicji, ale po trzech latach zostało ono przeniesione do Tarnowa. W zamian za to zostało założone przez Wincentego Tyrana w 1903 r. prywatne seminarium nauczycielskie żeńskie. Następnie w 1910 r. otwarto w Nowym Sączu CK Wyższe Gimnazjum II. W roku szkolnym 1910/1911 uczęszczało do niego 438. uczniów. W 1907 r. zorganizowane zostało z inicjatywy Michała Pelczara Prywatne Gimnazjum Żeńskie. Od 1895 r. działało także przy klasztorze oo. Jezuitów w Nowym Sączu studium filozofii dla kilkudziesięciu kleryków⁴⁸. Podając liczby uczniów, należy jednak zauważyć, że istniała wówczas ogromna różnica między tymi wpisanymi a promowanymi do następnej klasy, na co zwraca uwagę Julian Dybiec.

❗ Warto przy tym wspomnieć, że mimo stale wzrastającej liczby dzieci uczęszczających do szkół, duża część nie była do nich posyłana. Zjawisko to było typowe niemal dla całej Galicji, gdzie w 1909 r. do szkół ludowych uczęszczało 968 526 dzieci w wieku 6–13 lat, natomiast 279 000 w ogóle nie korzystało z tej możliwości⁴⁹. Trudne były także warunki, w jakich przyszło się uczyć młodzieży nowosądeckiej. Klasy były przeładowane, wynajmowano różne lokale, uczniowie przenosili się ze szkoły do szkoły, bowiem często zmieniano ich lokalizację. Nie tylko szkoły sądeckie były przepełnione. Taka sama sytuacja miała miejsce także w sąsiednich miejscowościach, np. w Tarnowie, Bochni czy Rzeszowie. W miastach tych, podobnie jak w Nowym Sączu, podejmowano starania o utworzenie nowych gimnazjów i szkół średnich, niestety często bezskutecznie. W du-

Tabela 9. Ludność według stopnia wykształcenia w powiecie nowosądeckim w 1880 i 1890 r.

Rok	Umieją czytać i pisać				Umieją tylko czytać				Nie umieją czytać ani pisać			
	męż.	kob.	razem	%	męż.	kob.	razem	%	męż.	kob.	razem	%
1880	6 843	4 414	11 257	11,33	3 991	4 601	8 592	8,64	37 724	41 813	79 537	80,03
1890	12 825	9 852	22 677	20,50	4 891	6 505	11 396	10,40	35 874	40 302	76 176	69,10

Źródło: T. Pilat, *Najważniejsze wyniki spisu ludności Galicji z 31 grudnia 1890 r.*, w: „Wiadomości Statystyczne o Stosunkach Krajowych”, T. 13, zes. 1, 1892; T. Pilat, *Najważniejsze wyniki spisu ludności Galicji z 31 grudnia 1880 r.*, w: „Wiadomości Statystyczne o Stosunkach Krajowych”, T. 6, zes. 2, 1881

zych i bogatych ośrodkach miejskich, jak Lwów i Kraków, presja społeczna i starania władz doprowadzały przeważnie do otwierania potrzebnych szkół. W mniejszych miastach brakowało tak silnych działań, ponieważ tamtejsza ludność nie przywiązywała jeszcze większej wagi do nauki.

☛ To może nam tłumaczyć dlaczego np. w 1890 r. jedynie w Krakowie i Lwowie oraz w powiecie białskim analfabeci stanowili mniej niż połowę mieszkańców (odpowiednio – 25,86% mężczyzn i 32,98% kobiet, 35,91% mężczyzn i 40,27% kobiet, 40,35% mężczyzn i 42,90% kobiet). Nowy Sącz znajdował się wówczas w grupie dwudziestu jeden powiatów galicyjskich, w których mieszkało 60–70% analfabetów. Mniejszy ich odsetek był w Tarnowie, Rzeszowie i Łańcucie, a większy w powiatach Galicji Wschodniej jak: Sanok, Przemysł, Sambor czy Drohobycz. Powiat nowosądecki w porównaniu z powiatami Galicji Zachodniej nie zajmował zbyt dobrej pozycji pod względem stopnia wykształcenia ludności. Na tle całej Galicji wypadł jednak nieco lepiej (25. miejsce)⁵⁰. Sytuacja wyglądała nieco inaczej w 1910 r. Miasto Nowy Sącz zamieszkiwało wówczas już mniej analfabetów niż takie ośrodki jak Rzeszów i Tarnów. Mimo że dane te nie są w pełni porównywalne, widać jednak, iż liczba osób nieumiejących czytać i pisać zmniejszała się stopniowo na rzecz osób posiadających tę umiejętność. Można także zaryzykować stwierdzenie, że poza coraz większą liczbą szkół, przyczyniła się do tego wzrastająca w społeczeństwie sądeckim świadomość potrzeby rozwoju kształcenia.

☛ W grupie osób niewykształconych w każdym z powiatów galicyjskich przeważały kobiety. Mężczyźni częściej umieli czytać i pisać, bądź tylko czytać. Przykładowo w latach 1880–1890 liczba analfabetów w Galicji wśród przedstawicieli płci męskiej zmniejszyła się o ok. 10%, a wśród kobiet o ok. 8,5%. Różnica może nie jest wielka, świadczy jednak o tym, że częściej posyłano do szkół chłopców niż dziewczynki. Podobnie przedstawiała się sytuacja w powiecie nowosądeckim, gdzie w 1890 r. 66,95% mężczyzn i 71,12% kobiet było analfabetami⁵¹. Zatem poziom wykształcenia mieszkańców Galicji był w pewien sposób zróżnicowany w zależności od płci.

☛ Przejdźmy teraz do analizy struktury zawodowej mieszkańców Nowego Sącza. Z omawianego okresu 1880–1910 szczegółowe dane zachowały się jedynie z 1880 r. (patrz tabela 10).

☛ W obrębie głównych kategorii zawodów, poza osobami zatrudnionymi, wyróżniono także ich rodziny i służbę domową. Jak widać największą rolę w mieście odgrywali ludzie zajmujący się rzemiosłem, którzy wraz z rodzinami stanowili 29,1% mieszkańców Nowego Sącza (3080 osób). Nieco mniejsza część ludności była zatrudniona w handlu i zakładach kredytowych – 22,5%. Duża liczba tych kategorii pracujących była z pewnością związana z rozpoczynającym się wówczas gospodarczym i przemysłowym rozwojem miasta. Powstanie

Tabela 10. Struktura zawodowa ludności Nowego Sącza w 1880 r.

Grupy zawodowe	Liczba osób	%
Duchowni	23	0,2
Członkowie rodzin i służba domowa	99	0,9
Razem	122	1,1
Urzędnicy w służbie publicznej	148	1,4
Członkowie rodzin i służba domowa	380	3,6
Razem	528	5,0
Nauczyciele	130	1,2
Członkowie rodzin i służba domowa	415	3,9
Razem	545	5,1
Artyści	8	0,1
Członkowie rodzin i służba domowa	20	0,2
Razem	28	0,3
Architekci, inżynierowie, geometrzy	11	0,1
Członkowie rodzin i służba domowa	46	0,4
Razem	57	0,5
Adwokaci i notariusze	18	0,2
Członkowie rodzin i służba domowa	53	0,5
Razem	71	0,7
Lekarze i personel sanitarny	22	0,2
Członkowie rodzin i służba domowa	76	0,7
Razem	98	0,9
Służba przy urzędach, żandarmi, służba publiczna	97	0,9
Członkowie rodzin i służba domowa	178	1,7
Razem	275	2,6
Osoby zatrudnione w:		
a) Gospodarstwie rolnym i leśnym	156	1,5
Członkowie rodzin i służba domowa	377	3,6
Razem	533	5,1
b) Rzemiosło, przemyśle górnictwie	1049	9,9
Członkowie rodzin i służba domowa	2031	19,2
Razem	3080	29,1
c) Handlu i zakładach kredytowych	531	5,0
Członkowie rodzin i służba domowa	1854	17,5
Razem	2385	22,5
d) Transporcie i zakładach komunikacyjnych	77	0,7
Członkowie rodzin i służba domowa	242	2,3
Razem	319	3,0
Właściciele domów i rent	312	2,9
Członkowie rodzin i służba domowa	376	3,5
Razem	688	6,4
Emeryci	70	0,7
Członkowie rodzin i służba domowa	184	1,7
Razem	254	2,4
Osoby pracujące w zakładach wychowawczych i dobroczynnych	67	0,6
Członkowie rodzin i służba domowa	80	0,8
Razem	147	1,4
Służący nie mieszkający u pracodawcy	49	0,5
Członkowie rodzin i służba domowa	54	0,5
Razem	103	1,0
Wyrobownicy bez stałego zatrudnienia	506	5,6
Członkowie rodzin i służba domowa	657	6,2
Razem	1253	11,8
Osoby o nieznanym zarobkowaniu	15	0,2
Członkowie rodzin i służba domowa	102	0,9
Razem	117	1,1
Ogółem	10603*	100,0
Zarobkujący	3379	31,9
Członkowie rodzin i służba domowa	7224	68,1

Źródło: T. Pilat, *Obszar zabudowania i ludność miast większych Galicji*, w: „Wiadomości Statystyczne o Stosunkach Krajowych”, t. 11, zes. 3, 1890, s. 18g

* o 3 osoby mniej niż w *Special Orts Repertorium von Galizien*, 1886

warsztatów kolejowych i ich rozbudowa, uruchomienie linii kolejowych i dworca, spowodowało wzrost liczby pracowników zatrudnionych w służbach kolejowych, a duży ruch budowlany przyciągnął rzesze robotników budowlanych z okolicznych wsi.

☛ Powyższe dane wskazują także na to, że pod koniec XIX w. stosunkowo dużą grupę tworzyli obywatele, którzy nie posiadali stałego zatrudnienia (11,8% – 1253 osoby). Na czwartym miejscu w strukturze zawodowej Nowego Sącza znalazły się osoby utrzymujące się z wynajmu mieszkań i z rent, stanowiące jednak już dużo mniejszy odsetek, bo 6,4%. Dużo słabiej niż rzemiosło rozwijało się rolnictwo, które w 1880 r. było źródłem utrzymania jedynie dla 5,1% ludności. Spadek liczby rolników był procesem, który postępował od lat 70. XIX w., w miarę rosnącego znaczenia Nowego Sącza jako ośrodka przemysłowego. Nie wielki procent mieszkańców miasta reprezentowali przedstawiciele tzw. zawodów umysłowych, jak duchowni, urzędnicy, nauczyciele, adwokaci, artyści, architekci, inżynierowie, lekarze i urzędnicy. Profesjami tymi trudniło się w sumie 3,4% ludności, a wraz z rodziną i ze służbą domową ok. 13,7%. Najwięcej było wśród nich nauczycieli i urzędników.

☛ Jeśli porównamy dane dla miast całej Galicji, to w wielu z nich znaczna część ludności żyła z rolnictwa, szczególnie w Galicji Wschodniej np. w Gródku i Trembowli odpowiednio 46,57% i 42,47%⁵². Nowy Sącz należał do nielicznej grupy miast, jak np. Jasło, Tarnów Przemysł, Rzeszów, w których rolnictwem zajmowało się mniej niż 10% mieszkańców. Większość ośrodków galicyjskich miała podobny procent ludności zatrudnionej w rzemiośle, mieszczący się w granicach 20–30%. Więcej miały m.in. Biała (55,9%), Wieliczka (51,83), Gorlice i Bochnia (po 41%), czy Jasło (37,58%). Zatrudnienie w handlu i zakładach kredytowych dające zarobek powyżej 20% mieszkańcom posiadało w Galicji pięć miast: Sanok (najwięcej – 27,2%), Stanisławów, Nowy Sącz, Podgórze i Rzeszów. Jeśli weźmiemy pod uwagę przedstawicieli tzw. inteligencji, to wraz z rodzinami w dziesięciu miastach galicyjskich stanowili oni ponad 10% ludności. Były to głównie miasta będące siedzibą sądów obwodowych⁵³, wśród nich m.in. Jasło (17,9%), Rzeszów (17,8%), Sanok (13,47%), Brzeżany (13,2%) i Nowy Sącz.

☛ Podsumowując rozważania na temat ludności Nowego Sącza, należy zwrócić uwagę, że okres tzw. autonomii galicyjskiej, szczególnie lata 1890–1910, przyniósł wiele korzyści miastu i powiatowi. Dzięki silnemu wówczas rozwojowi gospodarczemu ośrodka miejskiego, możliwy był szybki wzrost liczby jego mieszkańców, który w trzydziestoleciu 1880–1910 wyniósł ok. 40% w przypadku powiatu i aż 123,5% w przypadku miasta. Poważniejszy przyrost liczby ludności nastąpił zwłaszcza od 1890 r. Jest to tym istotniejsze, że w ostatnich latach XIX w. miał miejsce

wielki odpływ ludności żydowskiej z miasta, spowodowany rosnącą do nich niechęcią i zamieszkaniem. Zmniejszyła się także liczba ludności niemieckiej, do czego przyczyniła się akcja przesiedleńcza potomków osadników niemieckich w Poznańskie. Wówczas też część Sądeczian wyemigrowało do Ameryki w poszukiwaniu lepszych warunków życia – 103 osoby w 1894 r.⁵⁴.

☛ Wielki wzrost liczby mieszkańców Nowego Sącza datuje się na lata 1900–1910. Miasto miało wówczas największy w swojej dotychczasowej historii wskaźnik przyrostu ludności, wynoszący prawie 6%. Dla porównania: Kraków – 6,63%, Sanok – 6,83%, Drohobycz – 7,86%⁵⁵. Na tak dynamiczny wzrost liczby ludności miał duży wpływ rozwój gospodarczy miasta. Na początku XX w. można było także zaobserwować wzmożony ruch budowlany i poprawę stanu sanitarnego miasta. Dzięki temu Nowy Sącz stał się ośrodkiem, do którego napływały rzesze ludności z okolicznych rejonów. Ważnym wydarzeniem było także wejście w życie z dniem 1 stycznia 1901 r. ustawy ułatwiającej uzyskanie obywatelstwa miejskiego. Od tej chwili obywatelem miasta mógł zostać każdy, kto wpłacił określoną wpłatę tzw. wpisowe. Według wcześniejszych przepisów kwotę tę mogły wpłacać jedynie osoby mieszkające przynajmniej dziesięć lat w mieście.

Bibliografia:

- Aleksander T., *Życie społeczne i przemiany kulturalne Nowego Sącza w latach 1870–1990*, Kraków 1993.
- J. Buda, *Ustrój miasta Nowego Sącza w latach 1866–1918*, w: „Rocznik Sądecki”, 1987, T. XVIII, s. 84–116.
- Buda J., *Stosunki samorządowe*, w: *Dzieje miasta Nowego Sącza*, pod. red. F. Kiryka i S. Płazy, t. II, Kraków 1993.
- Cyło., *Nowy Sącz w ostatnich 50-ciu latach*, „Rocznik Sądecki”, T. II, 1949.
- Dybiec J., *Mieszkańcy*, w: *Dzieje miasta Nowego Sącza*.
- Dybiec J., *Skarbowość i budownictwo komunalne*, w: *Dzieje miasta Nowego Sącza*.
- Gąsowski T., *Galicja – „żydowski macecznik”*, w: *Galicja i jej dziedzictwo kulturowe*, T. 2, Społeczeństwo i gospodarka, pod. red. J. Chłopeckiego i H. Madurowicz-Urbańskiej, Rzeszów 1995, 125–135.
- Gemeindelexikon der im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder*, T. 12, Wien 1907.
- Hoff J., *Życie społeczne w małych miastach Galicji Zachodniej w dobie autonomii*, w: *Galicja i jej dziedzictwo kulturowe*, T. 2, Społeczeństwo i gospodarka, pod. red. J. Chłopeckiego i H. Madurowicz-Urbańskiej, Rzeszów 1995, 223–241.
- Kasznicza S., Nadobnik M., *Najważniejsze wyniki spisu ludności i spisu zwierząt domowych według stanu z dnia 31 grudnia 1910 r.*, w: „Wiadomości Statystyczne o Stosunkach Krajowych”, T. 24, z. 2, 1912.

Krawczyń K., *Ludność Nowego Sącza w okresie autonomicznym (lata 1866–1914)*, „Rocznik Sądecki”, T. XIV, 1973, s. 185–219.

Leśniak J., Leśniak A., *Encyklopedia Sądecka*, Nowy Sącz 2000,

Lisowski K., *Religijność miejska w dobie przełomu na przykładzie Nowego Sącza*, Nowy Sącz 1999,

Łukasiewicz J., *220 lat polskiej statystyki publicznej*, w: „Wiadomości Statystyczne”, nr 6 (577), czerwiec 2009, czasopismo Głównego Urzędu Statystycznego i Polskiego Czasopisma Statystycznego, s. 1–5.

Pilat T., *Najważniejsze wyniki spisu ludności Galicji z 31 grudnia 1880 r.*, w: „Wiadomości Statystyczne o Stosunkach Krajowych”, T. 6, zes. 2, 1881.

Pilat T., *Najważniejsze wyniki spisu ludności Galicji z 31 grudnia 1890 r.*, w: „Wiadomości Statystyczne o Stosunkach Krajowych”, T. 13, zes. 1, 1892.

T. Pilat, *Obszar zabudowania i ludność miast większych Galicji*, w: „Wiadomości Statystyczne o Stosunkach Krajowych”, T. 11, zes. 3, 1890.

Special Orts Repertorium von Galizien, Wien 1886.

Special Orts Repertorium von Galizien, Wien 1893.

Weinfeld I., *Ludność miejska Galicji i jej skład wyznaniowy 1881–1910*, w: „Wiadomości Statystyczne o Stosunkach Krajowych”, T. 24, z. 2, 1912.

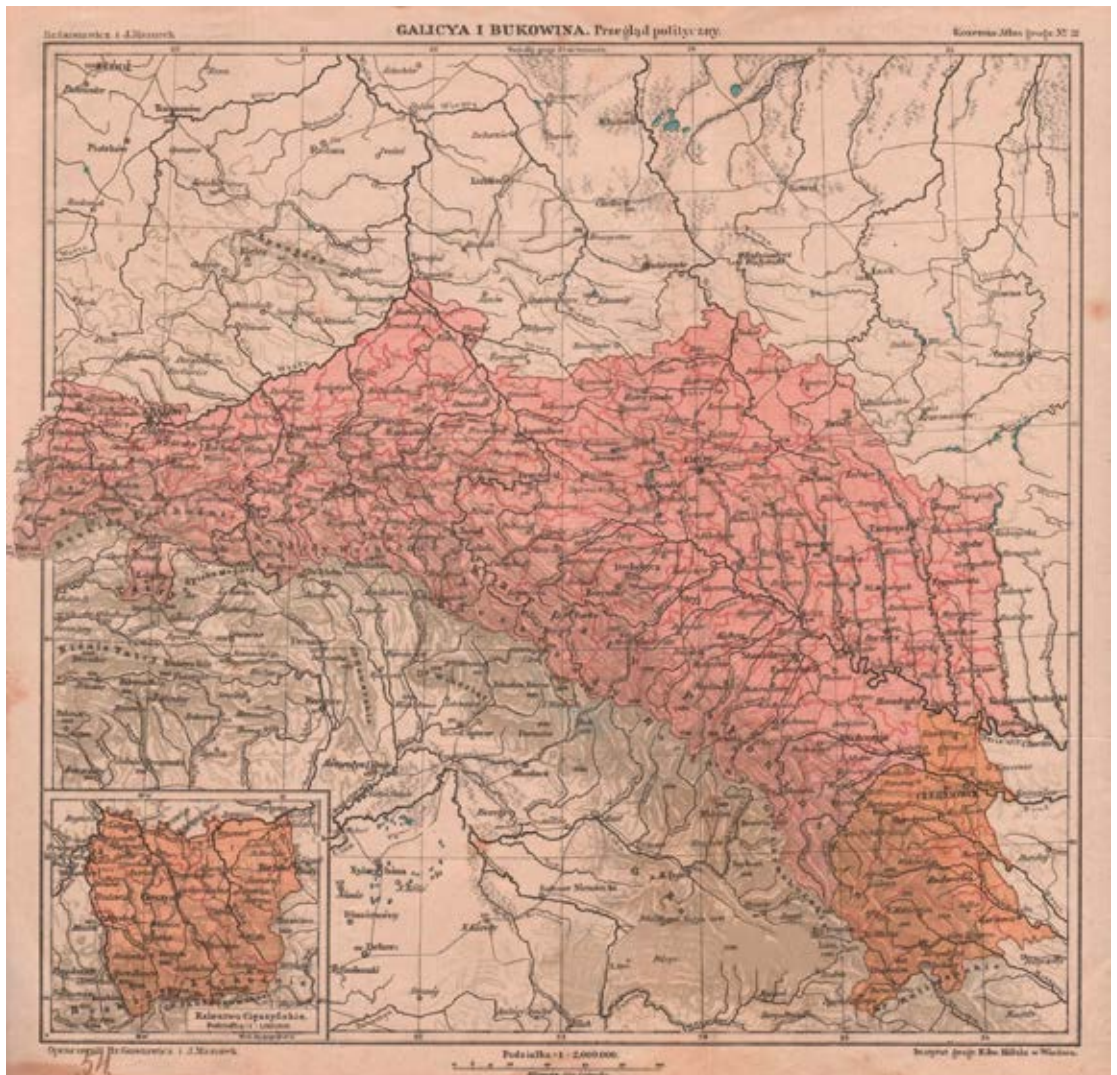
Zamorski K., *Ludność Galicji w latach 1857–1910*, w: Informator statystyczny do dziejów spo-

łeczno-gospodarczych Galicji, pod red. H. Madurowicz-Urbańskiej, Kraków–Warszawa 1989.

Zamorski K., *Zasadnicze linie przemian demograficznych Galicji w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, w: *Galicja i jej dziedzictwo kulturowe*, T. 2, Społeczeństwo i gospodarka, pod. red. J. Chłopeckiego i H. Madurowicz-Urbańskiej, Rzeszów 1995, s. 95–110.

Przypisy:

- ¹ J. Buda, *Stosunki samorządowe*, w: *Dzieje miasta Nowego Sącza*, pod. red. F. Kiryka i S. Płazy, t. II, Kraków 1993, s. 167.
- ² Więcej na ten temat zob. *Galicja w dobie autonomii (1850–1914), wybór tekstów*, oprac. S. Kieniewicz, Wrocław 1952; J. Buda, *Ustrój miasta Nowego Sącza w latach 1866–1918*, w: „Rocznik Sądecki”, 1987, T. XVIII, s. 84.
- ³ Na terenie Galicji Zachodniej miano gminy miejskiej otrzymały także: Biała, Bochnia, Gorlice, Jasło, Krosno, Podgórze, Tarnów, Wadowice, Wieliczka i Rzeszów zob. J. Hoff, *Życie społeczne w małych miastach Galicji Zachodniej w dobie autonomii*, w: *Galicja i jej dziedzictwo kulturowe*, T. 2, Społeczeństwo i gospodarka, pod. red. J. Chłopeckiego i H. Madurowicz-Urbańskiej, Rzeszów 1995, s. 224.
- ⁴ K. Zamorski, *Ludność Galicji w latach 1857–1910*, w: Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji, pod red. H. Madurowicz-Urbańskiej, Kraków–Warszawa 1989, s. 4; J. Łukasiewicz, *220 lat polskiej statystyki publicznej*, „Wiadomości Statystyczne”, nr 6 (577), czerwiec 2009, czasopismo Głównego Urzędu Statystycznego i Polskiego Czasopisma Statystycznego, s. 3.
- ⁵ kategoria ta dotyczyła tylko mężczyzn powyżej 14 roku życia

- ⁶ K. Zamorski, *Ludność Galicji...*, s. 5.
- ⁷ J. Buda, *Ustrój miasta Nowego Sącza...*, s. 90.
- ⁸ K. Zamorski, *Ludność Galicji...*, ss. 15–16.
- ⁹ I. Weinfeld, *Ludność miejska Galicji i jej skład wyznaniowy 1881–1910*, w: „Wiadomości Statystyczne o Stosunkach Krajowych”, t. 24, z. 2, 1912, s. 4.
- ¹⁰ J. Dybiec, *Mieszkańcy*, w: *Dzieje miasta Nowego Sącza*, s. 304.
- ¹¹ według analizy dokonanej przez K. Zamorskiego na podstawie metody Ansleya Cole’a zob. K. Zamorski, *Zasadnicze linie przemian demograficznych Galicji w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, w: *Galicja i jej dziedzictwo kulturowe*, s. 101.
- ¹² W. Cyło, *Nowy Sącz w ostatnich 50-ciu latach*, „Rocznik Sądecki”, T. II, 1949, s. 187.
- ¹³ T. Aleksander, *Życie społeczne i przemiany kulturalne Nowego Sącza w latach 1870–1990*, Kraków 1993, s. 27.
- ¹⁴ J. Dybiec, *Skarbowość i budownictwo komunalne*, w: *Dzieje miasta...*, s. 291.
- ¹⁵ J. Leśniak, A. Leśniak, *Encyklopedia Sądecka*, Nowy Sącz 2000, s. 439.
- ¹⁶ K. Krawczyk, *Ludność Nowego Sącza w okresie autonomicznym (lata 1866–1914)*, „Rocznik Sądecki”, T. XIV, 1973, s. 185–219.
- ¹⁷ J. Leśniak, A. Leśniak, *Encyklopedia Sądecka...*, s. 24.
- ¹⁸ K. Krawczyk, *Ludność Nowego Sącza...*, s. 323.
- ¹⁹ *Galicja w dobie autonomicznej...*, s. XXVIII.
- ²⁰ I. Weinfeld, *Ludność miejska Galicji...*, s. 9.
- ²¹ Tamże, s. 17.
- ²² S. Kasznica, M. Nadobnik, *Najważniejsze wyniki spisu ludności...*, s. 325.
- ²³ K. Krawczyk, *Ludność Nowego Sącza...*, s. 325.
- ²⁴ *Special Orts Repertorium*, 1886, s. 355; *Gemeindelexikon*, s. 434; S. Kasznica, M. Nadobnik, *Najważniejsze wyniki spisu ludności...*, s. 9.
- ²⁵ Pierwsi Żydzi przybyli do Nowego Sącza w XVII w. W 1672 r. otrzymali od króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego prawo do osiedlania się zob. ks. K. Lisowski, *Religijność miejska w dobie przełomu na przykładzie Nowego Sącza*, Nowy Sącz 1999, s. 19.
- ²⁶ K. Krawczyk, *Ludność Nowego Sącza...*, s. 335.
- ²⁷ J. Buda, *Stosunki samorządowe*, w: *Dzieje miasta*, ss. 174–175.
- ²⁸ Planowa akcja osadnicza zapoczątkowana w latach 70. XVIII w. przez cesarzową Marię Teresę, a kontynuowana przez cesarza Józefa II głównie na terenie Galicji.
- ²⁹ J. Buda, *Stosunki samorządowe...*, ss. 174–175.
- ³⁰ S. Kasznica, M. Nadobnik, *Najważniejsze wyniki spisu ludności...*, s. 16.
- ³¹ Tamże, s. XXIII–XXIV.
- ³² T. Gąsowski, *Galicja – „żydowski matecznik”*, w: *Galicja i jej dziedzictwo kulturowe*, s. 126; *Galicja w dobie autonomii...*, s. XXVIII.
- ³³ J. Hoff, *Życie społeczne w małych miastach Galicji Zachodniej...*, ss. 225–226.
- ³⁴ S. Kasznica, M. Nadobnik, *Najważniejsze wyniki spisu ludności...*, ss. XXIV–XXV.
- ³⁵ I. Weinfeld, *Ludność miasta...*, ss. 12–13.
- ³⁶ K. Zamorski, *Ludność Galicji...*, s. 13.
- ³⁷ Tamże, s. 14.
- ³⁸ S. Kasznica, M. Nadobnik, *Najważniejsze wyniki spisu ludności...*, s. XXXV.
- ³⁹ K. Krawczyk, *Ludność Nowego Sącza...*, s. 350.
- ⁴⁰ Tamże, s. 347.
- ⁴¹ S. Kasznica, M. Nadobnik, *Najważniejsze wyniki spisu ludności...*, s. 27.
- ⁴² Tamże, ss. XXVI–XXXVII.
- ⁴³ T. Pilat, *Najważniejsze wyniki spisu ludności Galicji z 31 grudnia 1890 r.*, w: „Wiadomości Statystyczne o Stosunkach Krajowych”, T. 13, zes. 1, 1892.
- ⁴⁴ T. Pilat, *Obszar zabudowania i ludność miast większych Galicji*, w: „Wiadomości Statystyczne o Stosunkach Krajowych”, T. 11, zes. 3, 1890.
- ⁴⁵ J. Dybiec, *Szkolnictwo*, w: *Dzieje miasta Nowego Sącza*, s. 342.
- ⁴⁶ T. Aleksander, *Życie społeczne i przemiany kulturalne Nowego Sącza...*, s. 36.
- ⁴⁷ Tamże, s. 37.
- ⁴⁸ J. Dybiec, *Szkolnictwo...*, s. 351.
- ⁴⁹ T. Pilat, *Najważniejsze wyniki spisu ludności...*, 1892, s. 22.
- ⁵⁰ Tamże.
- ⁵¹ T. Pilat, *Obszar zabudowania i ludność miast większych Galicji*, s. 18k.
- ⁵² Tamże.
- ⁵³ K. Krawczyk, *Ludność Nowego Sącza...*, s. 321.
- ⁵⁴ I. Weinfeld, *Ludność miasta...*, ss. 32,34–35.

Magdalena Szczygieł

Nový Sandec

Obyvatel'stvo Nového Sandeca v rokoch 1880 – 1910 na základe rakúskych sčítaní ľudu

☞ Tento článok je venovaný analýze témy, akou je počet a štruktúra obyvateľov Nového Sandeca na prelome XIX. a XX. storočia. Časové rozpätie bolo vybrané cielene, keďže práve v rokoch 1880, 1890, 1900 a 1910 boli uskutočnené v Rakúsku sčítania ľudu. Obsiahli zároveň Halič, teda južnú časť poľských krajov, ktoré sa ocitli pod vládou habsburskej monarchie, vrátane Nového Sandeca. Sčítania obsahujú údaje týkajúce sa politického okresu, ako aj gminy rozdelené na také kategórie ako: pohlavie, vierovyznanie, hustota osídlenia, jazyk spoločenstva, úroveň vzdelania.

☞ V tejto práci bola uskutočnená analýza zmien, ku ktorým dochádzalo v rámci jednotlivých kategórií obyvateľstva Nového Sandeca v rokoch 1880 – 1910 v škále mesta a okresu, ako aj vo vzťahu k údajom pre západnú a východnú Halič. Podčiarknutá bola predovšetkým úloha Nového Sandeca ako rozvíjajúceho sa obchodného strediska, čo bolo priaznivé

v súvislosti s imigráciou obyvateľstva z okolitých území. Nastúpil rýchly rast počtu obyvateľov, zvlášť v rokoch 1900 – 1910. Berúc do úvahy štruktúru obyvateľstva, obdobie ako vo väčšine haličských miest a okresov, v Novom Sandeci dominovali ženy. Najväčšiu časť obyvateľstva tvorili ľudia poľského pôvodu. Novosandeco obývali taktiež Židia, Nemci, Rusíni a drobné skupiny iného pôvodu. Dôležitú rolu zohrávala v meste židovská menšina, v okrese percentuálne väčšiu skupinu tvorili gréckokatolíci (Rusíni).

☞ O príslušnosti k danej národnosti rozhodovalo vierovyznanie, ktoré bolo pomerne stálou črtou oproti tzv. spoločenskému jazyku. Okrem toho dôležitou otázkou, ktorej sa v článku venovala osobitná pozornosť, je postupný vzrast počtu osôb v skúmanom období, ktoré spomedzi novosandeckých obyvateľov vedeli čítať a písať.

Preklad: Miroslav Števík

Správy a jubileá/ Komunikaty

Dalibor Mikulík

Miroslav Števík

Šľachtický rod Raiszovcov – majitelia hradu Ľubovňa v 19. storočí. Novo sprístupnená expozícia v barokovom paláci hradu Ľubovňa

☞ Ľubovnianske múzeum – hrad v Starej Ľubovni sprístupnilo dňa 8. mája tohto roku, z príležitosti otvorenia letnej turistickej sezóny 2011, na hrade novu expozíciu pod názvom Juraj Félix Raisz – majiteľ hradu Ľubovňa 1826 – 1880.

☞ Expozícia prezentuje nielen historické fakty týkajúce sa pôsobenia rodiny Raisz na hrade, ale aj množstvo zbierkových predmetov. Tie boli z väčšej časti múzeu darované Georgeom Lublówarym, žijúcim v Luxembursku. Georges Lublówary je priamym potomkom po meči, po Jujarovi Félixovi Raiszovi.

☞ Juraj Félix Raisz a jeho synovia boli majiteľmi Ľubovnianskeho hradného panstva v rokoch 1825 – 1880. Hrad Ľubovňa kúpil J. F. Raisz od košickej komory, ktorá mala hrad v správe a v roku 1819 uverejnila inzerát o predaji hradu. Majetok J. F. Raisz nadobudol pod názvom „Rozličná kráľovská donácia“. Cena hradu s príslušným panstvom bola 57 000 zlatých.

☞ Raisz začína používať predikát Lublówári (Ľubovnianskohradský). Priezvisko Lublówári používajú dodnes žijúci potomkovia hradného pána Juraja Félixaisza. Oficiálne sa miesto pobytu Juraja Félixaisza na Ľubovnianskom hrade uvádzalo ako bytom arx Lublau Nro. 226.

☞ Obdobne ako poslední súkromní majitelia hradu Zamoyski aj Raiszovci spravovali nielen samostatný hrad a podhradie, ale od roku 1827 aj majetky prislúchajúce k hradnému panstvu Szadek (Podsadek) a Hobgard (Chmeľnica).

☞ Juraj Félix Raisz pôsobil na Spiši ako župný hodnostár, hraničný komisár a statkár. Zaslúžil sa o potlačenie sedliackeho povstania v roku 1831. Juraj Félix Raisz svoj šľachtický pôvod potvrdzoval rokom 1609 svojím predkom Jánom Raiszom.

☞ Cieľom nového majiteľa hradu bolo revitalizovať chátrajúce hradné panstvo na prosperujúcu rezidenciu. Zaslúžil sa o čiastočnú rekonštrukciu barokového paláca, kde sa v súčasnosti nachádza expozícia rodiny Raisz. Svoje hlavné ciele zamerával na rozvoj lesného hospodárstva a poľnohospodárstva.

☞ Juraj Félix Raisz bol posledným majiteľom hradu Ľubovňa, ktorý ho obýval so svojou rodinou. Po smrti manželky Apolónie v roku 1860 sa presťahoval do komplexu budov barokového podhradia. Zomrel 18. decembra 1861. Spoločne so svojou manželkou Apolóniou, synmi Júliusom a Alexandrom je pochovaný pred hradnou kaplnkou sv. Michala. Po smrti Juraja Raisza sa majiteľmi majetku stali synovia Szilárd a Július. Hrad Ľubovňa spoločne s prislúchajúcimi majetkami predali potomkovia J. F. Raisza mestu Stará Ľubovňa v roku 1880. Mesto bolo majiteľom hradu iba dva roky a hradné panstvo kupuje poľský šľachtický rod Zamoyski, ktorý ho vlastní až do roku 1945.

☞ Na hrade sa za čias Raiszovcov stretávala šľachta vtedajšieho horného Uhorska, o čom svedčí nimi založená hostovská kniha hradu Ľubovňa v rokoch 1827 – 1882.

Juraj Félix Raisz (Georgius Félix Raisz) – majiteľ hradu Ľubovňa, Appon Grűnen, 1827, olej na plátne, 57 × 45 cm

Apolónia Teőke Čepanfalvi (Apolónia Teőke Czepanfalvi) – manželka Juraja Félixaisza, Appon Grűnen, 1827, olej na plátne, 57 × 45 cm

Hrad Ľubovňa s podhradím, Forberger Wiliam, druhá polovica 19. storočia, olej na plátne, 110 × 140 cm

☞ Poznatky o správe a živote na hrade Ľubovňa v čase Raiszovcov neboli dodnes známe, pretože mnohé historické pramenné materiály boli v súkromných rukách potomkov.

☞ Vystavené exponáty pochádzajú zo súkromných zbierok žijúcich potomkov po Jurajovi Félixovi Raiszovi.

Členenie expozície

☞ Expozícia je rozdelená na štyri samostatné časti.

☞ V **prvej miestnosti** je prezentované stolovanie 19. storočia. Medzi najhodnotnejšie vystavené predmety v jedálni patrí strieborný príbor (62 kusov), strieborný dezertný príbor pre 6 osôb (12 ks). Ďalej porcelánová súprava Pirkenhammer (73 ks) a litografia Alfonza Muchu. Zaujímavosťou je aj obedové menu, ktoré bolo zostavené pri príležitosti 25. výročia služby spišského podžupana Aladára Raisza (vnuk J. F. Raisza). V priesto-

Hostovská kniha návštev Ľubovnianskeho hradu, 1827 – 1882, rozmery: 25,5 × 40 cm, počet listov: 85, obal knihy je zdobený ručne namaľovaným erbom rodiny Raiszovcov, kniha je zapožičaná od Štátneho archívu v Levoči, pobočka Stará Ľubovňa

re oproti stolovaniu dominuje pseudorenesančná kachľová pec z 19. storočia.

☞ V **druhej miestnosti** je prezentovaná šľachtická rodina Raiszovcov, portréty hradného pána J. F. Raisza a jeho manželky Apolónie z roku 1827, obraz hradu Ľubovňa z druhej polovice 19. storočia od Wiliama Forbergera¹, sedacia súprava zdobená perleťou, rodostrom rodiny Raiszovcov od roku 1609 do roku 2011, osobné dámske a pánske predmety rodiny Raiszovcov a fotogaléria rodiny Raiszovcov.

☞ V **tretej miestnosti** sú vystavené písané pramene z čias správy hradu Raiszovcami. K najzaujímavejším patrí originál hostovskej knihy hradu Ľubovňa 1827 – 1882 a kópia kúpnopredajnej zmluvy z roku 1880 medzi Szilárdom Raiszom a mestom Stará Ľubovňa. Súčasťou kúpnopredajnej zmluvy je nielen samotné hradné panstvo, ale aj obce Podsadek a Chmeľnica. V listine sa spomína aj odpredaj liehovarnického zariadenia a rúbaniska na Marmone. Medzi ďalšie písané skvosty patrí menovanie Szilárda Raisza rytierom Leopoldského rádu, či listina potvrdzujúca predikáty „košický“ a „Ľubovniansko-hradský“ pre rodinu Raiszovcov samotným Františkom Jozefom I.

☞ **Štvrtá miestnosť** expozície prezentuje dobovú spáľňu v období 19. storočia.

☞ Hrad Ľubovňa prešiel aj v 19. storočí premenami. Týkali sa predovšetkým jeho samotnej funkcie a využiteľnosti. Z pôvodne vojenskej pohraničnej pevnosti a niekdajšieho centra správy spišského zálahu sa hrad transformuje na panstvo slúžiace majiteľom predovšetkým ako majetok, obydlie, správa majetku a hospodárenia.

☞ Hlavným elementom bolo definitívne ukončenie funkcie hradu ako pohraničnej vojenskej pevnosti a tak je vnímané aj jeho postavenie v rámci Spiša a Uhorska. Samotný hrad Ľubovňa sa dostáva do stavu čiastočnej ruiny. Juraj Félix Raisz dal na hrade opraviť barokový palác a hradnú kaplnku. Taktiež dal zamurovať okná na severnej stene gotického paláca na hornom hrade, aby predišiel zrúteniu tejto steny.

☞ V oblasti stavebno-architektonického vývoja sa obnova či výstavba hradu považuje za ukončenú, skôr sa pristupuje k stabilizácii a záchrane niektorých objektov hradu. Výnimočné postavenie hradov je v 19. storočí už minulosťou a obdobné pevnosti strácajú svoje postavenie a opodstatnenie, čo je aj príčinou ich pustnutia.

☞ K hradu patrilo niekoľko budov pod ním, ktoré boli súčasťou podhradia, drevený hostinec, voziareň, budova fiškála, liehovar, murovaná sýpka, byt účtovníka a obytné domy pre úradníkov.

☞ Odborný príspevok o pôsobení šľachtickej rodiny Raiszovcov na hrade Ľubovňa pod názvom „Hrad Ľubovňa v 19. storočí (Uhorský štát, Juraj Félix Raisz – Ľublovári, mesto Stará Ľubovňa, Andrej Zamoyski – majitelia hradu Ľubovňa)“ bol uverejnený v Spišsko-sandeckých zošitoch, zväzok 4, str. 89 – 95, rok 2009.

a) Expozícia Juraj Félix Raisz, majiteľ hradu Lubovňa v 19. stor.

b) Jedáleň v štýle 19. storočia

c) Pseudorenesančná kachlová pec z 19. storočia

d) Salónik Juraja Félixaisza

Podakovanie

☛ Ľubovnianske múzeum – hrad ďakuje za výraznú podporu a spoluprácu pri tvorbe expozície potomkom po Jurajovi Félixovi Raiszovi: Georges Lublówary (Luxembursko), Ágnes Lublówary (Maďarsko), Mária Javornická (Slovensko) a Ákos Engelmayer (Poľsko).

Poznámky:

¹ O autorovi obrazu: Wiliam Forberger (1848 – 1928), rodák z Kežmarku, vo svojich kresbách a akvareloch sústredil svoju pozornosť na tatranskú krajinu. Forberger bol i plodným portrétistom, ale príťažlivejšou témou pre neho boli veduty spišských miest s architektonickými detailmi. Popularitu Forbergerovi prinieslo uznanie viedenskou galériou Albertina, ktorá v roku 1925 zakúpila dve jeho diela. Wiliam Forberger pôsobil ako profesor kreslenia na levočskej reálke.

Dalibor Mikulík

Stara Lubowla

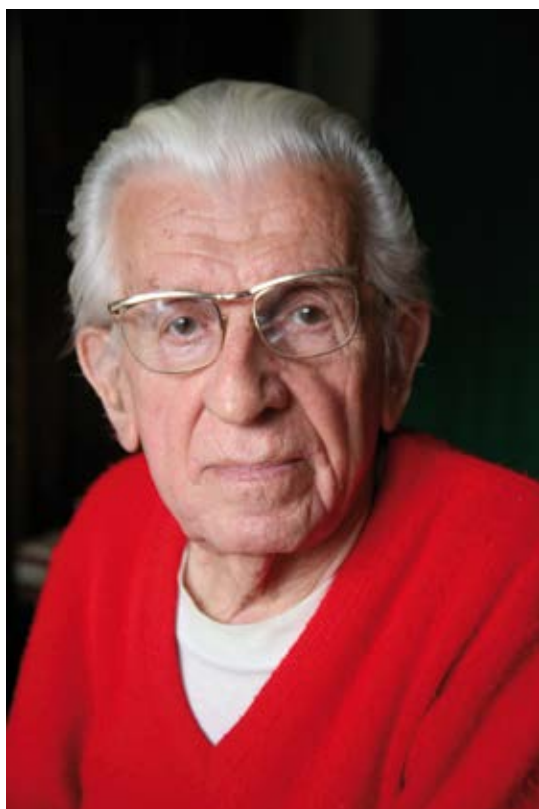
Szlachecki ród Raisz – właściciele Lubowelskiego Zamku w XIX wieku **Nowo otwarta ekspozycja w barokowym pałacu Zamku Lubowelskiego**

☛ Nowa wystawa na zamku udostępniona turystom zwiedzającym nasze muzeum została zatytułowana Juraj Félix Raisz – właściciel Zamku Lubowla w latach 1826–1880. Prezentuje ona działalność szlacheckiego rodu Raisz na zamku i w pobliskich wioskach Podsadek oraz Chmełnica. Wystawę tworzą 162 eksponaty. Do najcenniejszych elementów kolekcji należą oryginały portretów samego pana na zamku J. F. Raisza i jego małżonki Apolonii Teöke pochodzące z 1827

roku oraz wizerunek zamku i podzamcza autorstwa Wiliama Forbergera z drugiej połowy XIX wieku. Spośród źródeł pisanych perełką stanowi księga gości zamku z lat 1827–1882, która należy obecnie do Archiwum Państwowego w Lewoczy, oddział Stara Lubowla.

☛ Wystawa przybliży zwiedzającym historię zamku w XIX wieku oraz sposób zarządzania całym należącym do niego majątkiem.

Jubileusz PhDr. Jána Olejníka, CSc.

☛ Słowacja nie należy do krajów, w których naukowcy cieszą się powszechnym uznaniem. Są to raczej wyjątkowe przypadki. Mimo że w ostatnich dwóch dekadach powstało na Słowacji wiele uniwersytetów, same badania naukowe ze względu na swój poziom mają niejednokrotnie tylko lokalny wydźwięk. W konfrontacji z badaniami w sąsiednich krajach pozostają najczęściej gdzieś na marginesie zainteresowań.

☛ W słowackiej nauce są jednak osoby, które zdobyły uznanie nie tylko w środowisku krajowym, ale także w międzynarodowych kręgach naukowych. Do takich postaci należy etnograf Ján Olejník, który w tym roku obchodzi ważny jubileusz.

☛ Urodził się 10 maja 1921 r. w Spišskich Vlachach. Studiował w Lewoczy i Nowej Wsi Spiskiej. Po ukończeniu studiów pracował jako nauczyciel w wielu miastach słowackich. Od 1949 roku jego życie jest związane z naszymi majestatycznymi górami – Tatrami Wysokimi. Uczył w Ľomnicy Tatrzańskiej i w Smokowcach. Następnie w Starym Smokowcu w latach 1954–1958 pełnił funkcję kierownika wydziału kultury i szkolnictwa. Niezależnie od swoich obowiązków zawodowych zaczął w 1956 r. studiować etnografię na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Karola w Pradze. Studia w Pradze ukończył w 1961 roku, następnie

uzyskał tytuł doktora i kandydata nauk. W tym czasie, od 1958 roku, był już pracownikiem naukowym w Muzeum i Stacji Badawczej Tatrzańskiego Parku Narodowego.

☛ Dzięki wieloletnim systematycznym badaniom etnograficznym regionu Tatr i Spiszu zyskał uznanie jako najlepszy znawca swojej dziedziny. W odróżnieniu od wielu swoich kolegów spędzał mnóstwo czasu na rozmowach z mieszkańcami spiskich wiosek i miasteczek. W ten bezpośredni sposób zdobywał niezliczoną ilość nowych wiadomości, materiałów dokumentujących życie i kulturę ludzi z regionu Tatr i Spiszu. Mało który słowacki naukowiec może poszczycić się tak bogatym zbiorem publikacji.

☛ Do jego najważniejszych prac należy książka pod tytułem *Lud pod Tatrami* [pol. Lud pod Tatrami], która została wydana w wydawnictwie Osveťa w Martinie w 1978 roku. Jest także współautorem książki *Ludový odev na Spiši* [pol. Strój ludowy na Spiszu], która wyszła w 1990 roku. Przez kilka dziesięcioleci opublikował setki prac naukowych, artykułów w słowackich i zagranicznych specjalistycznych czasopismach. Jako członek wielu zagranicznych towarzystw naukowych (w Szwecji, Finlandii, USA, Niemczech) miał wielki wkład w promowanie słowackiej nauki w świecie. Już od wielu lat należy do najbardziej aktywnych działaczy Towarzystwa Historyków Spiszu, które po 1992 roku wznowiło działalność pod nazwą Spiskie Towarzystwo Historyczne, i uzyskał w nim status członka honorowego.

☛ Mało kto ma taki dar języka i tak doskonałą pamięć, jak nasz solenizant. Niezapomniane wrażenia pozostawiają osobiste spotkania z nim i udział w jego wykładach podczas konferencji. Potrafi dokładnie cytować z pamięci oryginalne fragmenty swoich niezliczonych rozmów, które odbył przy wielu okazjach podczas dziesiątków lat swojej pracy. W jubileuszowym dla siebie roku oddał do druku kilka kolejnych nowych artykułów. Jego pracowitość i systematyczność zasługują na uznanie, jego umiłowanie porządku potwierdza także dokładnie usystematyzowane prywatne archiwum. To wyjątkowa postać „starej szkoły” w tym najlepszym tego słowa znaczeniu. Oto prawdziwy etnograf...

☛ Na kolejne lata składamy życzenia wszystkiego najlepszego, a zwłaszcza dużo zdrowia.

Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu
Instytucja Kultury Województwa Małopolskiego
ul. Lwowska 3, 33-300 Nowy Sącz

tel. 18 443 77 08 fax. 18 443 78 65

www.muzeum.sacz.pl

Ľubovnianske múzeum
Kultúrna inštitúcia
Prešovského samosprávneho kraja

Wydawnictwo zrealizowane w ramach projektu:
„Rozbudowa Sąddeckiego Parku Etnograficznego
w Nowym Sączu, współfinansowanego ze środków
Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego
INTERREG III A „Polska – Republika Słowacka”.

